SORIN STATI

GH. BULGĂR

4
S79

Analize sintactice și stilistice

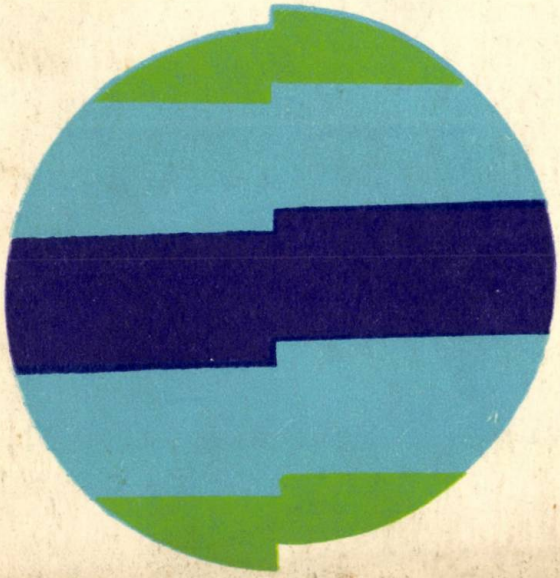

4
S79

SORIN STATI GH. BULGĂR

Analize sintactice și stilistice

„GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREȘTI
J. 5197

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ — BUCUREȘTI, 1970

Referenţi :
Valeria Guţu-Romalo
Ştefania Popescu

Redactor :
Valentin Anghelache

Tehnoredactor :
Sena Stănescu

Coperta :
Dan Jurcă

Prefață

Cartea de față a fost concepută ca o introducere în studiul a două domenii importante ale lingvisticii: sintaxa și stilistica, *legate între ele prin numeroase aspecte de structură și prin valorile de conținut pe care le pot exprima. Ideea de relație, rolul cuvîntului în context, însușirile combinatorii ale unităților sintactice și stilistice, importanța sinonimiei și omonimiei, aspectul logic și afectiv al construcțiilor variate, al dependențelor, al valențelor, termenul comun atît de frecvent astăzi, enunțul, cu toate implicațiile lui sintactice și stilistice, indică o vastă arie de probleme care apropie cele două domenii între ele.*

Intenția principală a autorilor a fost de a elucida, în lumina cercetărilor actuale, problemele de bază ale structurilor sintactice și stilistice, specifice limbii române, ilustrînd trecerea de la simplu la complex, de la vechi la nou, de la convențional la expresiv. Evident că discuția noastră, deși conține numeroase exemple, presupune cunoștințe elementare de gramatică, pentru că latura abstractă, teoretică, apare inevitabilă la nivelul investigațiilor de azi, cînd ideea de structură, de tipar, de model are o circulație atît de intensă. Preocupările actuale de formalizare sînt dominante în lingvistică în general și ele implică și domeniul sintaxei și al stilisticii, cum s-a putut vedea chiar la ultimul Congres internațional, — al XII-lea, — de lingvistică și filologie romanică de la București (aprilie, 1968); paginile

de față au încercat să țină un echilibru între tradiție și noutate, îmbinînd datele cele mai noi ale cercetărilor de specialitate cu exemplificarea pe text a teoriilor menite să ne apropie mai mult de cunoașterea aprofundată a specificului sintaxei și stilisticii. În această privință, autorii nu au procedat uniform; în partea întîi s-a impus la tot pasul explicația însoțită de citate, de exemple, în partea a doua, după prezentarea generală a problemelor, a noilor orientări, urmează analize scurte care ilustrează și evoluția resurselor expresive ale limbii.

Sperăm că acest volum prezentat astfel va fi util elevilor, studenților și profesorilor preocupați de o cunoaștere mai temeinică a sintaxei și stilisticii limbii române.

Autorii

I. Analiza elementară a structurilor sintactice

SORIN STATI

Introducere

Sectorul gramaticii în care necesitatea unei înnoiri continuă să fie acută este fără îndoială sintaxa. Metodele şi noţiunile moderne ale lingvisticii structuraliste n-au găsit nici un ecou în practica predării limbii române în învăţămîntul de cultură generală şi în licee. Cauza principală a acestei situaţii ni se pare a fi impresia unor profesori de limba română că lingvistica modernă nu face decît să reformuleze, mai complicat şi într-o terminologie rebarbativă, ceea ce studiul tradiţionalist al gramaticii spunea simplu şi pe înţelesul tuturor. La aceasta se adaugă şi faptul că structuraliştii români nu arată interes decît sporadic şi foarte vag pentru problemele practice ale predării limbii materne în şcoală. Trebuie să recunoaştem de altfel că nici în învăţămîntul filologic superior nu s-a generalizat predarea limbii române după cursuri într-adevăr moderne.

Lucrarea de faţă este o încercare de a prezenta structura sintactică a limbii române dintr-un unghi care diferă într-o măsură apreciabilă de perspectiva tradiţională, aşa cum e ilustrată de manualele de limba română şi de Gramatica Academiei. Ţinem să precizăm de la început că nu e vorba de o *contradicţie* în raport cu aceste lucrări, de *contestarea* şi *anularea* rezultatelor obţinute prin analiza sintactică uzuală. Poziţia pe care ne-am situat *nu se opune celei tradiţionale,* încercînd s-o minimalizeze şi s-o elimine, ci are — cel puţin în concepţia noastră — un *caracter complementar.* Frecventarea studiilor de lingvistică structurală româneşti şi străine şi efectuarea unui număr de cercetări proprii ne-au creat convingerea că în analiza

sintactică adaptată la nivelul elevilor se pot obține cîștiguri reale nu prin răsturnări spectaculoase, nu prin negarea tradiției gramaticale și nici prin impunerea unei terminologii în întregime noi, ci prin introducerea treptată și într-un limbaj cît se poate de explicit a unor elemente de lingvistică modernă. Această tactică e cea mai convenabilă din mai multe motive : mai întîi, pentru că rezistența pe care o opune obișnuința, rutina este în domeniul nostru remarcabilă ; în al doilea rînd, pentru că eficacitatea „noutăților" nu poate fi dovedită decît în experiența multor ani de predare, cînd practica poate corecta și infirma multe din propunerile teoreticienilor lingvisticii ; în al treilea rînd — și credem că acesta e motivul principal — pentru că *teoreticienii nu pot oferi un model structuralist modern și unic de cercetare a sintaxei,* pe care profesorii de limba română ar trebui să-l învețe și să-l aplice. Acest model trebuie creat de aici înainte, ca rod al întîlnirii dintre cei care predau limba română și cei care o studiază teoretic, în lumina școlilor actuale de lingvistică — destul de numeroase și de deosebite între ele. Este evident că o atare colaborare cere timp și că orice semn de grabă violentă sau polemică din partea structuraliștilor e sortită eșecului.

Nu propunem deci un model gata elaborat, ci un mănunchi de sugestii. Cititorii își vor da seama, secțiune cu secțiune și paragraf cu paragraf, că propunerile noastre nu-i obligă să renunțe la tot ce acceptau pînă acum, ci îi îndeamnă să reflecteze la analiza uzuală, s-o completeze, să-i descopere lacunele și imperfecțiunile, să propună ei înșiși unele înnoiri.

În expunerea noastră, accentul cade pe descrierea tipurilor de relații și pe evidențierea însușirilor combinatorii ale unităților sintactice. Clasificarea semantică a părților de propoziție și a propozițiilor subordonate se consideră cunoscute din manuale și din Gramatica Academiei. Un aspect semantic important, compararea enunțurilor din punctul de vedere al *sinonimiei* și *omonimiei,*

își găsește pentru prima oară locul într-o descriere sintactică a limbii române. Spațiul restrîns ne-a obligat să limităm numărul citatelor din literatura beletristică și să recurgem frecvent la exemple foarte scurte fabricate de noi. Am evitat la maximum introducerea unei terminologii noi.

La baza prezentei lucrări stau cîteva din principiile expuse în studiul nostru *Teorie și metodă în sintaxă* (București, 1967), unde cititorul interesat găsește o discuție mai amplă și bibliografia (românească și străină) a problemelor. Dintre lucrările românești cu orientare structuralistă apărute după ce am încheiat redactarea volumului menționat, considerăm necesar să citățm aici următoarele cărți :

Elemente de lingvistică structurală (volum colectiv, redactor responsabil I. Coteanu), București, 1967 ;

Valeria Guțu-Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1968 ;

Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967 ;

Maria Manoliu-Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968.

Menționăm pe scurt principalele deosebiri dintre descrierea sintactică propusă de noi și concepția curentă :

a) Se introduce noțiunea de *enunț*, comunicarea lingvistică de sine stătătoare. Enunțul are fie structură de propoziție, fie structură de frază. Mai rar, enunțul nu este analizabil în părți de propoziție (n-are structură propozițională), de exemplu un răspuns ca : *Da.*

b) Se explică diferențele dintre cuvînt ca unitate lexicală și cuvînt ca unitate sintactică.

c) Un studiu nou, schițat numai, este acela al valențelor. Însușirea unui cuvînt de a se combina în propoziție cu alt cuvînt se numește *valență*. Fiecărei părți de vorbire îi este specific un anumit număr de valențe, din care în enunț sînt satisfăcute una sau mai multe (niciodată toate). Totalitatea valențelor unui cuvînt formează

un *spectru de valențe*. Între anumite valențe există incompatibilitate: satisfacerea unei valențe X împiedică satisfacerea unei valențe Y. Se impun comparații interesante ca: spectrul de valențe al adjectivului propriu-zis față de acela al adjectivelor pronominale. Se pun în evidență diferențele combinatorii dintre speciile anumitor părți de vorbire, de exemplu deosebirile de spectru combinatoriu dintre categoriile de pronume. La cuvintele polisemantice, diferențele de sens lexical se asociază uneori cu diferențe sintactice (valențele diferă de la un sens la altul). Satisfacerea unor valențe este obligatorie în anumite enunțuri, ceea ce creează categoria sintactică a determinanților obligatorii.

d) Relațiile sintactice, atît în propoziție cît și în frază, sînt următoarele patru: *subordonare, coordonare, relația predicativă* și *relația apozițională*. Exemplele arată că apoziția nu poate fi tratată ca o specie de atribut; relația apozițională se aseamănă atît cu subordonarea, cît și cu coordonarea, dar nu se confundă cu nici una din ele.

e) În propoziție, termenii unei relații sintactice au o organizare mai simplă sau mai complicată. Am stabilit următoarele patru categorii: termen *simplu* (format dintr-un singur cuvînt sau dintr-o locuțiune), termen *complex* (format dintr-o „unealtă gramaticală", de regulă o prepoziție, urmată de un cuvînt sau o locuțiune cu „sens lexical deplin"), termen *multiplu* (format din mai multe cuvinte coordonate sau din mai multe grupuri prepoziționale coordonate (de exemplu, numele predicativ din *uneltele erau de lemn și de fier)*, termen *dezvoltat* (format din mai multe cuvinte necoordonate, dintre care minimum două nu sînt „unelte gramaticale", de pildă un complement temporal ca *de azi înainte)*.

f) Grupul sintactic descris în mod obișnuit ca „propoziție subiectivă — propoziție regentă" și încadrat la relația de subordonare e prezentat de noi ca un exemplu de relație predicativă, ai cărei termeni sînt propoziția

subiectivă şi propoziţia predicat. Propoziţia cu rol de nume predicativ nu am mai denumit-o „propoziţie predicativă", ci „propoziţie nume predicativ", pentru a evita o confuzie posibilă.

g) Întrucît dependenţa unei propoziţii A de o propoziţie B se reduce de cele mai multe ori la dependenţa lui A de un *singur cuvînt* din B, am considerat necesar să înscriem în spectrul de valenţe al cuvîntului şi însuşirea de a se combina cu o propoziţie. Se poate uşor dovedi că satisfacerea unei astfel de valenţe e cîteodată incompatibilă cu satisfacerea altei valenţe printr-un singur cuvînt subordonat.

Descrierea structurilor sintactice utilizată de noi oferă posibilitatea unor exerciţii de un tip, firește, deosebit de cele intrate în tradiţie. De exemplu, exerciţii de descoperire a valenţelor satisfăcute într-o propoziţie, urmate de exerciţii constînd în amplificarea propoziţiei cu cuvinte care să satisfacă alte valenţe (încercarea de amplificare poate duce la descoperirea unor incompatibilităţi), exerciţii de înlocuire a substantivelor prin pronume, şi invers, cu scopul de a dovedi că, deşi se spune că pronumele e un substitut al substantivului, înlocuirea nu se poate efectua în orice enunţ, din cauza diferenţei de însuşiri combinatorii dintre cele două părţi de vorbire; exerciţii de transformare a unei construcţii sintactice în construcţii sinonime; exerciţii de înlocuire a şirului de cuvinte printr-un şir de simboluri ale cuvintelor şi ale relaţiilor dintre ele (de exemplu, *prietenii au venit la noi* se reduce la: subst. N. ←→ vb. pred. ← ← [prep. ← pron. Ac.]) etc. Observîndu-se că numeroase alte propoziţii pot fi reduse la această schemă, se ajunge la noţiunea de echivalenţă sintactică a propoziţiilor. Considerăm că atare exerciţii pot fi introduse treptat, fără să se facă simţită nici o neconcordanţă cu noţiunile teoretice predate conform uzului tradiţional.

„Analiza elementară a structurilor sintactice" reclamă din partea elevului un efort sporit de abstractizare. Analogiile care se pot sugera cu anumite modalităţi de analiză — încă mai abstracte — practicate la alte obiecte de studiu (algebră, geometrie, chimie) trezesc interesul elevului şi-l fac capabil de acest efort.

În încheiere, sperăm că pasiunea comună pentru problemele pe care le dezbatem în această lucrare va îndemna pe colegii noştri să ne comunice obiecţiile şi sugestiile lor, oricînd binevenite.

SECȚIUNEA A. ENUNȚUL

§ 1. Ramura gramaticii numită *sintaxă* se ocupă de **enunțuri.** Analiza sintactică descompune enunțul în părți, pe acestea în unități mai simple și așa mai departe pînă se ajunge la unitățile sintactice cele mai mici, care sînt **cuvintele.** Analiza sintactică se prezintă deci ca un lanț de descompuneri ; întregul inițial este enunțul, fragmentul minimal este cuvîntul. În cursul operațiilor de analiză, se fac observații privind **forma** și **sensul** elementelor care se combină, se cercetează **relațiile** dintre părțile care formează un întreg.

§ 2. Prima operație cerută de analiza sintactică e *împărțirea textului în enunțuri.* Este o operație mecanică, pe care o realizăm aproape totdeauna ușor, grație ortografiei și punctuației observate în text. Împărțirea textului în enunțuri este *o operație preliminară,* căci analiza sintactică propriu-zisă se aplică enunțurilor.

Enunțul începe cu un cuvînt cu inițială majusculă ; la sfîrșitul enunțului se pune un semn principal de punctuație (punct, semnul întrebării, semnul exclamării). Mai rar, granița dintre două enunțuri e marcată prin punct și virgulă ; în acest caz, enunțul al doilea începe cu un cuvînt cu inițială minusculă. Un exemplu de acest fel îl găsiți chiar în frazele precedente :

Enunțul 1 : *Mai rar, granița dintre două enunțuri e marcată prin punct și virgulă ;*

Enunțul 2 : *în acest caz, enunțul al doilea începe cu un cuvînt cu inițială minusculă.*

Un text format din trei enunțuri despărțite prin punct și virgulă :

> *Cîntarea se sfîrși și nu mai reîncepu; revenii în sinemi cu farmecul în suflet; mă retrăsei.* (Hogaș, 0,94)

Enunțul care ne avertizează că va urma un pasaj în vorbire directă se desparte de acesta prin două puncte, iar enunțul în vorbire directă începe cu literă mare :

> *Calul lui Harap Alb îndată se răpede și el la spîn, și-i zice :*
> *— Pîn-aici, spînule !* (Creangă, O, 232)

Dacă enunțul conținînd verbul *a zice* (sau un sinonim al său), *a întreba, a răspunde* (și altele echivalente) se așază după enunțul în vorbire directă, între cele două enunțuri se pune virgulă, semnul întrebării sau semnul exclamării (în funcție de intonație), iar enunțul al doilea începe cu literă mică :

> *Dormeai tu mult și bine, Harap Alb, de nu eram eu, zise fata împăratului Roș* (Creangă, O, 233). *Da ce-ai uitat, dragul tatei, de te-ai întors înapoi ? zise craiul cu mirare.* (Creangă, O, 187).

Punctuația oglindește anumite caracteristici ale pronunțării (ridicarea, coborîrea vocii — în genere, variațiile de înălțime). În funcție de acestea s-ar putea pune problema împărțirii **vorbirii** în enunțuri. Întrucît însă, prin tradiție, analiza sintactică predată în școlile generale și licee[1] se ocupă de enunțurile **scrise,** nici manualul de față nu va avea în vedere enunțurile vorbite.

Trebuie să arătăm că, în general, atenția lingviștilor s-a îndreptat mai mult asupra limbii scrise decît asupra

[1] În realitate, această limitare e valabilă de obicei și pentru învățămîntul superior.

limbii vorbite. Cercetări mai recente, care au analizat vorbirea cu toate caracteristicile ei fonetice şi au prelucrat, de exemplu, dialoguri banale din conversaţia de fiecare zi, înregistrate pe bandă de magnetofon, au arătat cît este de greu — cel puţin pentru moment — să se determine graniţele dintre două enunţuri rostite imediat unul după altul de aceeaşi persoană. S-a văzut cu această ocazie că *pauza relativ lungă* şi *tonul coborîtor*, socotite de obicei ca semne (indicii) ale sfîrşitului de enunţ declarativ sau *pauza relativ lungă* şi *tonul ascendent*, acceptate iniţial ca indicii ale sfîrşitului de enunţ interogativ, au o valoare mult mai mică decît se credea. În vorbirea obişnuită se întîmplă uneori să facem pauze mai lungi în *interiorul enunţului* decît *între două enunţuri*; există enunţuri declarative care nu se termină coborînd vocea şi enunţuri interogative care se termină cu un ton descendent. Nici criteriul înţelesului nu e suficient de sigur pentru a stabili unde se încheie un enunţ şi începe altul. Iată deci şi alte motive care ne-au îndemnat să ne limităm în prezentarea de faţă la texte, pentru că aici, cu unele excepţii[1], putem efectua cu uşurinţă descompunerea în enunţuri.

§ 3. Enunţul conţine o comunicare întreagă, de sine stătătoare, ceva care poate fi înţeles de cititor fără să se simtă nevoia unor completări :

> *La doi kilometri de leagănul petrolului, nimic nu-l vesteşte încă. El e acolo, sus, ferecat între dealuri, ca într-o cetate.* (Bogza, Al, 27)

Ambele enunţuri satisfac condiţiile formale ale unui enunţ (încep cu literă majusculă, se termină cu punct), dar enunţul al doilea conţine oare o comunicare independentă ? Dacă n-am citi şi primul enunţ, n-am şti pe

[1] Vezi, de exemplu, propoziţiile subordonate şi coordonate izolate (§ 100, 101, 102), anumite propoziţii incidente (§ 103).

cine înlocuiește pronumele *el*; mai putem spune că enunțul al doilea „poate fi înțeles de cititor fără să se simtă nevoia unor completări" ? Întrebarea se pune, în principiu, pentru orice enunț care conține pronume sau adverbe ca *aici, acolo, așa* etc.[1] Răspunsul la întrebare e afirmativ, pentru că nu trebuie să confundăm *necesitatea unor completări* cu *necesitatea unor informații anterioare* (în exemplul nostru, substantivul *leagănul).* Dacă textul s-ar reduce însă la :

El e acolo, sus, ferecat între dealuri, ca.,

el n-ar mai constitui un enunț, fiindcă adverbul *ca* cere o completare.

O situație asemănătoare se întîlnește în dialoguri :

— *Ai înțeles ?*

— *Nu.*

Replica a doua are sens numai raportată la cea dintîi, căci *Nu* înseamnă *N-am înțeles.* În :

— *L-ai văzut ?*

— *Nu.*

Nu înseamnă *Nu l-am văzut.* Cu toate acestea, în dialogul din care l-am desprins, *Nu* n-are nevoie de completări, deci trebuie considerat enunț.

Enunț este și răspunsul din următorul schimb de replici :

— *Cu cine te-ai întîlnit ?*

— *Cu Ion.*

Cu Ion poate fi înțeles numai după ce am căpătat o informație anterioară (s-a pus întrebarea „Cu cine te-ai întîlnit ?"), dar înțelegerea replicii nu necesită nici o completare, nici un adaos.

În sfîrșit, **situația**[2] (adică împrejurările concrete în care are loc comunicarea) conține adesea informațiile ne-

[1] Este vorba de categoria adverbelor *pronominale.*

[2] Numită uneori și „context extralingvistic", contextul propriu-zis fiind numit „context intralingvistic".

cesare înţelegerii textului. Să ne imaginăm, de exemplu, următoarea situaţie : persoana A ţine în mînă o carte, iar persoana B îi spune :

— *Dă-mi-o.*

Dă-mi-o este enunţ, pentru că reprezintă o comunicare clară, care n-are nevoie de completări. Totuşi numai situaţia ne spune că *mi* trimite la persoana B, iar *o* la cartea din mîna persoanei A.

În concluzie, enunţurile se înţeleg uneori fără informaţii anterioare *(La doi kilometri de leagănul petrolului, nimic nu-l vesteşte încă.)*, alteori sînt necesare informaţii anterioare cuprinse în enunţul precedent *(El e acolo sus...; Nu ; Cu Ion)*, eventual în mai multe enunţuri precedente, sau furnizate de situaţie *(Dă-mi-o.)*.

§ 4. Enunţurile limbii române diferă între ele din punct de vedere *cantitativ* (prin lungime) şi *calitativ* (prin organizare, modul de alcătuire).

Să se compare, din punctul de vedere al lungimii, enunţurile :

(a) *Nu.* (Vezi exemplele de la § 3).

(b) *Nu se cădea să-şi chinuiască mintea cu ce nu putuse răzbi omenirea întreagă* (Călinescu, IC, 289).

Evident, există în textele româneşti şi exemple de enunţuri mai lungi decît (b). Teoretic, nu există nici o limită de lungime, căci, oricît de lung ar fi un enunţ, îi mai putem adăuga încă alte cuvinte. Practic însă, lungimile excesive sînt evitate, pentru a nu îngreuia lectura. Intervine aici şi preferinţa scriitorului pentru enunţuri scurte sau lungi, fiecare cu avantajele şi dezavantajele lor din punct de vedere stilistic. Preferinţe sau deprinderi similare se observă şi la persoane care nu sînt artişti ai cuvîntului. În vorbire, ca şi în scriere, enunţurile foarte lungi se înţeleg mai greu, de aceea obosesc. Cu cît enunţul formulat e mai lung, cu atît trebuie să fie mai atent scriitorul (sau vorbitorul neartist) la organizarea enunţului, la claritatea sa.

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREŞTI

§ 5. După modul de alcătuire, enunțurile se împart în :
(a) propoziții (vor fi discutate la § 6)
(b) fraze (vezi § 7)
(c) structuri nepropoziționale („pseudo-" sau „semi-propoziții"), vezi § 8.

§ 6. **Propoziția** este un grup de cuvinte organizat în jurul unui predicat (verbal sau nominal). Toate cuvintele unei propoziții depind, direct sau indirect (adică prin intermediul altor cuvinte), de predicat, care este nucleul propoziției. Cînd enunțul conține o singură propoziție, aceasta e de sine stătătoare, se înțelege fără a avea nevoie de completări. Iată un exemplu de propoziție-enunț[1] :

> *Flăcăul rămase nemișcat mai departe, sorbind cu ochii jocurile ciudate ale frunzelor.* (Preda, IP, 19).

Dacă enunțul e alcătuit din mai multe propoziții, există posibilitatea ca unele (sau chiar toate) să nu fie utilizabile independent. Cu alte cuvinte, nu orice propoziție poate fi desprinsă de enunț și folosită ea însăși ca enunț.

> *Din chipul # cum mergea [...], # înțelesei repede # că nu era beat, ci numai cu chef.* (Hogaș, O, 167).

(Semnul # marchează limita dintre două propoziții.) Prima propoziție n-ar putea fi utilizată ca enunț, deși e principală : *din chipul înțelesei repede.* Propoziția a doua *(cum mergea)* poate funcționa ca enunț, dar numai ca răspuns la o întrebare :

> — *Ce vrei să afli ?*
> — *Cum mergea.*

---

[1] În loc de „propoziție-enunț" se spune de obicei numai „propoziție", exprimare care poate da uneori naștere la confuzii.

Propoziţia ultimă *(că nu era beat, ci numai cu chef)* se află în aceeaşi situaţie :

— *Ce ţi-a spus ?*
— *Că nu era beat, ci numai cu chef.*

Alteori, propoziţiile pot fi transformate în enunţuri fără să mai punem condiţia dialogului :

Se uită, cercetă sub pernă, ridică oghealul, ridică salteaua, se uită cu lumînarea sub pat. (Hogaş, O, 375).

Într-adevăr, sînt fireşti enunţuri ca : *Se uită, Cercetă sub pernă, Ridică oghealul, Ridică salteaua, Se uită cu lumînarea sub pat.*

Din exemplele de mai sus rezultă că propoziţiile utilizabile ca enunţ sînt de două feluri :

(a) unele au un înţeles clar, independent de textul anterior sau următor (vezi propoziţiile din ultimul exemplu) ;

(b) altele presupun un enunţ anterior şi ar putea fi admise ca enunţ numai în dialog (vezi exemplele : *cum mergea* şi *că nu era beat, ci numai cu chef).*

Lungimea propoziţiilor, ca şi aceea a enunţurilor, nu e limitată decît practic, din nevoia de a nu obosi atenţia cititorului (sau a ascultătorului). Există propoziţii scurte şi propoziţii lungi, ceea ce corespunde de obicei unei preferinţe stilistice a autorului.

Dacă bate clopotul # şi vine Măria sa # cine ştie # ce are să se întîmple. (Sadoveanu FJ, 8).
(4 propoziţii scurte)

Voci de proteste, ca acelea ale lui Fénelon, Racine, Vauban, se auzeau din cînd în cînd, împreună cu unele răzmeriţe ţărăneşti. (Vianu, SLUC, 130).
(o propoziţie lungă)

Este mai greu să construieşti *propoziţii* lungi şi în acelaşi timp uşor inteligibile (adică să grupezi numeroase cuvinte în jurul unui singur predicat), decît *enunţuri* lungi (unde numărul predicatelor poate fi foarte mare).

§ 7. Din reunirea a două sau mai multe propoziţii rezultă enunţurile numite fraze. O frază-enunţ conţine minimum două propoziţii, de exemplu : *spune-mi* # *cînd te întorci*[1].

Dintr-o frază cu trei sau mai mult de trei propoziţii, desprindem grupuri de două sau mai multe propoziţii pentru a vedea dacă ar putea fi utilizate ca enunţuri. Ca şi la § 6, există mai multe situaţii, după cum grupul :

(a) admite utilizarea ca enunţ, dar numai într-un dialog ;

(b) admite utilizarea ca enunţ, independent de dialog;

(c) nu admite utilizarea ca enunţ.

Cele trei situaţii vor fi exemplificate cu propoziţii din fraza :

> *Acum* # *cînd văd batalioanele noastre venind peste plaiuri şi dealuri* #, *mă gîndesc îndeosebi la sentimentele* # *pe care le încearcă, privind, mai ales ei, cei* # *cu care luptăm.* (Camil Petrescu, U, 235).

Pentru (a) : *Pe care le încearcă, privind, mai ales ei, cei cu care luptăm.* (Răspuns la o întrebare de tipul : — *Care sentimente ?)* Pentru (b) : *Acum mă gîndesc îndeo-*

---

[1] În loc de „frază-enunţ“ se spune de obicei numai „frază“. Ca şi în cazul „propoziţiilor-enunţ“ (p. 18, nota 1), terminologia curentă trece peste diferenţa dintre *fraza cu valoare de enunţ* şi *fraza parte de enunţ*. În *Spune-mi dacă vrei să lucrezi*, tot textul este o „frază-enunţ“, iar *dacă vrei să lucrezi* este o „frază parte de enunţ“. În practica analizei sintactice, avem rareori nevoie de această distincţie, de aceea, conformîndu-ne tradiţiei, vom renunţa la ea.

sebi la sentimentele pe care le încearcă, privind, mai ales ei, cei cu care luptăm.
Pentru (c) : *Acum cînd văd batalioanele noastre venind peste plaiuri și dealuri, mă gîndesc îndeosebi la sentimentele.*

Existența categoriei (c) arată că nu orice grup de propoziții poate deveni enunț, așa cum nu orice propoziție e utilizabilă ca enunț (§ 6).

§ 8. Există, în sfîrșit, enunțuri care nu conțin nici un predicat, verbal sau nominal. Le vom numi **enunțuri nepropoziționale** ; se poate recurge și la termenii „pseudopropoziție" sau „semipropoziție"[1]. Cel mai des le întîlnim ca răspuns în dialoguri, fiind caracteristice pentru limbajul conversației :

(— Ai înțeles ?)
— Da. sau *Ba bine că nu !*

Un enunț nepropozițional poate fi format dintr-o interjecție, ca de exemplu :

(— Să știi că Ion s-a întors.)
— Aha ! sau
(Madam Georgescu mă așteaptă foarte nerăbdătoare :)
— Ei ? (Caragiale, O. II, 33).

Nefiind propoziții, acest tip de enunțuri nu trebuie analizate în părți de propoziție (predicat, subiect, atribute, complemente).

Sînt de asemenea nepropozitionale enunțurile formate din interjecții și substantive în cazul vocativ : *Măi, prietene !* Aprecierea rămîne aceeași dacă substantivul

[1] În Gramatica Academiei sînt numite „propoziții neanalizabile" ; din exemplele date (vol. II, p. 64) rezultă că ele sînt fie enunțuri, fie părți de enunțuri.

în vocativ e determinat de un al doilea substantiv : *nani, nani, puiul mamei !* Pentru unele tipuri de enunț care conțin o interjecție și totuși sînt propoziționale, vezi § 64.

Mai ales în limba vorbită, enunțuri nepropoziționale sînt utilizate ca părți de frază : *Sigur* că **da** ; *Nu mai e timp de pierdut,* așa că **hai** ! În această situație ele încetează, desigur, de a mai fi enunțuri și devin niște „pseudopropoziții" echivalente cu propoziții subordonate (cum rezultă și din faptul că inserarea lor în fraze se face cu conjuncții subordonatoare). Întîlnim „pseudopropoziții" și în relația de coordonare :

(— *Ai citit cartea ?*)
— *Da, și mi-a plăcut foarte mult.*

SECȚIUNEA B. CUVÎNTUL SINTACTIC

I. CUVINTELE CA UNITĂȚI LEXICALE ȘI SINTACTICE

§ 9. Am arătat mai sus (§ 1) că cele mai mici unități sintactice sînt **cuvintele.** De cuvinte se ocupă două ramuri ale științei limbii : gramatica și studiul vocabularului (lexicologia[1]). Anumite însușiri ale cuvintelor ne interesează cînd le analizăm ca părți componente ale enunțurilor, alte însușiri sînt importante cînd redactăm un dicționar explicativ (cum este „Dicționarul limbii române moderne" editat de Academia R.S.R.) sau cînd urmărim felul cum s-au schimbat cuvintele limbii române de-a lungul secolelor, în privința rostirii și a înțelesului. În sfîrșit, unele însușiri ale cuvintelor interesează atît sintaxa, cît și lexicologia.

§ 10. Să comparăm propozițiile-enunț :

(a) *Ai cumpărat cartea lui Rebreanu ?*

(b) *Am citit cartea a doua a „Istoriilor" lui Herodot.*

(c) *N-am primit cartea poștală.*

(d) *Cartea lui Rebreanu mi-a plăcut.*

În toate patru propozițiile întîlnim cuvîntul *cartea* cu aceeași formă grafică, dar cu diferențe de înțeles. Unele diferențe îl preocupă pe sintactician, altele pe cercetătorul vocabularului (lexicolog).

Pentru lexicolog e interesant că în (a), (b), (c) substantivul *cartea* apare cu trei sensuri diferite ; în dicționare se arată, într-adevăr, că prin *carte* înțelegem : un volum (a), un capitol mare al unei scrieri (b), o bucată

---

[1] De la termenii greceşti *lexis* „cuvînt, expresie" și *logos* „studiu".

de carton tipărit (c)[1]. Deosebirea dintre *cartea* din (a) şi *cartea* din (d), interesantă pentru gramatică (în (a) apare sensul de *complement*, iar în (d) sensul de *subiect*) nu-l priveşte pe lexicolog, care constată că atît în (a), cît şi în (d) *cartea* are înţelesul de „volum". Tot astfel, sintacticianul nu vede nici o deosebire în utilizarea cuvîntului *cartea* în (a), (b) şi (c), deoarece îndeplineşte în toate trei propoziţiile rolul de complement direct.

În rezumat, pentru sintaxă în (a), (b), (c) apare a c e l a ş i sens al cuvîntului **cartea**, d i f e r i t de sensul lui **cartea** din (d); pentru lexicologie în (a), (d) apare a c e l a ş i sens al cuvîntului **cartea**, în (b) apare alt sens şi în (c) un al treilea sens. Prin urmare, în exemplele date, sub o formă grafică unică se ascund :

— două unităţi sintactice (subiect, complement)

— trei unităţi lexicologice („volum", „capitol", „cartonaş").

Schematic :

în analiza lexicologică	cuvîntul	în analiză sintactică
„volum"	*cartea* din (a)	complement
„capitol"	*cartea* din (b)	
„cartonaş"	*cartea* din (c)	
„volum"	*cartea* din (d)	subiect

Cuvîntul *cartea* avînd aceeaşi funcţie sintactică în (a), (b), (c), vom spune : *cartea* din propoziţia (a), *cartea* din (b) şi *cartea* din (c) sînt sintactic **echivalente**[2]. Cuvîntul *cartea* din propoziţia (a) şi *cartea* din (d) sînt **sintactic opuse**[3].

[1] Acestea nu sînt decît o *parte* din sensurile acestui cuvînt, şi anume cele întîlnite în enunţurile din textul nostru.

[2] Tot astfel, *cartea* din (a) şi *cartea* din (d) sînt **lexicologic echivalente.**

[3] *Cartea* din (a) şi *cartea* din (b) sînt **lexicologic opuse.**

Înţelesurile diferenţiate în analiza lexicologică se numesc **sensuri lexicale,** iar înţelesurile diferenţiate în analiza sintactică se numesc **funcţii sintactice.** Aceeaşi formă grafică a unui cuvînt poate avea mai multe sensuri lexicale şi poate figura în enunţuri cu mai multe funcţii sintactice. Anumite forme grafice au însă un singur sens lexical (de exemplu, *potasiu,* care denumeşte în orice enunţ corpul chimic numit şi *kaliu)* sau o singură funcţie sintactică (de exemplu, *cercetezi,* care nu poate fi decît predicat).

§ 11. În enunţurile de la § 10 am pornit de la o situaţie simplă : o singură formă grafică a unui cuvînt, cu întrebuinţări variate, lexicale şi sintactice. Majoritatea cuvintelor româneşti sînt însă flexibile, adică au mai multe forme, după cum indică pluralul sau singularul, persoana I sau persoana a II-a etc. Flexiunea unui cuvînt priveşte ramura gramaticii numită *Morfologie,* dar ea interesează cîteodată şi sintaxa.

Cuvîntul flexibil *carte* are forme numeroase : *carte, cărţi, cartea, cărţii, a cărţii, cărţile, cărţilor, a cărţilor* etc. Ca să vedem importanţa acestor forme în analiza sintactică vom porni iarăşi de la un număr de propoziţii, pe care le vom compara :

(a) *Ai cumpărat cartea lui Rebreanu ?*
(b) *Ai cumpărat destule cărţi poştale ?*
(c) *Cunoşti valoarea cărţilor lui Rebreanu ?*
(d) *Nu cunoşti valoarea reală a cărţilor lui Rebreanu.*
(e) *Ai cumpărat cărţile lui Rebreanu ?*

Comparînd pe (a) cu (b) observăm mai întîi o diferenţă de sens lexical, dar o trecem cu vederea, după cele arătate mai sus (§ 10). În al doilea rînd, remarcăm că între *cartea* şi *cărţi* există două deosebiri morfologice : *cartea* conţine sensurile gramaticale „singular" şi „determinat"

„cunoscut" (căci are articol hotărît), în timp ce *cărți* conține sensurile gramaticale „plural" și „nedeterminat" (articolul lipsește). Totuși, cele două forme au aceeași funcție sintactică („complement direct"), adică sînt *sintactic echivalente*. Aceeași echivalență sintactică există și între *cartea* din (a), *cărți* din (b) și *cărțile* din (e).

Pe lîngă asemănarea arătată (îndeplinesc aceeași funcție sintactică), între formele sintactice echivalente *cartea, cărți* și *cărțile* de mai sus există și o deosebire, care iese la iveală dacă încercăm să le înlocuim între ele. Într-adevăr, în loc de *Ai cumpărat cartea lui Rebreanu?* putem spune și *Ai cumpărat cărțile lui Rebreanu?*, dar în loc de *Ai cumpărat destule cărți poștale?* nu vom putea spune *Ai cumpărat destule cartea poștale?* și nici *Ai cumpărat destule cărțile poștale?* Explicația acestei imposibilități este că n-au fost respectate regulile combinării substantivului cu atributele sale adjectivale: regula **acordului** în număr *(destule cartea poștale)* și regula **articulării** (după un adjectiv nearticulat nu poate urma un substantiv articulat[1]: *destule cărțile).*

În concluzie, formele sintactic echivalente ale unui cuvînt sînt uneori **substituibile,** alteori nu, în funcție de cuvintele înconjurătoare cu care se află în relație.

Comparînd pe (c) cu (d), observăm imediat că formele *cărților* (c) și *a cărților* (d) sînt și ele sintactic echivalente. Deși au aceeași funcție („atribut substantival genitival"), cele două forme nu sînt substituibile, căci s-ar încălca regula folosirii articolului genitival.

Confruntînd acum rezultatul comparației lui (a) cu (b) și (e) și rezultatul comparației lui (c) cu (d), remarcăm faptul că formele *cartea* (a) și *cărțile* (e) sînt uneori substituibile, alteori nu — în funcție de cuvintele înconjurătoare —, în schimb formele *cărților* (c) și *a cărților* (d) nu sînt niciodată substituibile: în nici un

[1] Cu excepția adjectivului *tot: toate cărțile,* nu *toate cărți!*

enunț genitivul plural *cărților* nu va putea fi înlocuit cu *a cărților*, și invers.

§ 12. Într-un grup de forme sintactic echivalente ale aceluiași cuvînt există deosebiri lexicale (discutate la § 10) și deosebiri morfologice (discutate la § 11). Acestea din urmă interesează sintaxa cînd se pune problema posibilității de a înlocui unele prin altele forme cu sensuri morfologice diferite. Limitările sau imposibilitatea unei substituiri — dependente sau nu de cuvintele înconjurătoare din același enunț — sînt probleme de sintaxă.

§ 13. Un cuvînt dintr-un enunț oarecare poate fi înlocuit cu alt cuvînt, fără ca sensul sintactic să sufere vreo modificare. Pentru ca operația să reușească, trebuie respectate cerințele sintactice ale cuvintelor învecinate, de exemplu dacă termenul de înlocuit e un substantiv determinat de un adjectiv flexibil, forma adjectivului trebuie să accepte combinarea cu termenul înlocuitor : *Ai cumpărat destule* **cărți** *poștale ?* — *Ai cumpărat destule* **timbre** *poștale ?* În operația de substituire am menținut neschimbat numărul substantivului[1]. În enunțul *Ai cumpărat destule* **cărți** *poștale ?* — *Ai cumpărat destule* **timbre** *poștale ?* În operația de substituire am menținut neschimbat numărul substantivului[1]. În enunțul *Ai cumpărat destule* [...] *poștale*, cuvintele *cărți* și *timbre* sînt în același timp echivalente și substituibile.

Putem verifica mai departe posibilitatea de a înlocui *toate* cuvintele enunțului, fără a schimba nici una din funcțiile sintactice :

(a) *Ai cumpărat destule cărți poștale ?*

(b) *Am văzut numeroase locomotive electrice.*

[1] Obligația de a menține și cazul se înțelege de la sine, căci modificarea sa atrage schimbarea funcției gramaticale sau dă naștere unei construcții imposibile : *a devenit antipatic prietenul — a devenit antipatic, prietene — a devenit antipatic prietenilor* (substantivul și-a schimbat funcția sintactică) ; *mi-a adus cartea — mi-a adus cărții* (construcție imposibilă).

Există deci şi propoziţii sintactic echivalente. Toate propoziţiile sintactic echivalente au o organizare, o structură, care se reprezintă prin aceeaşi schemă, de exemplu pentru (a) şi (b) :

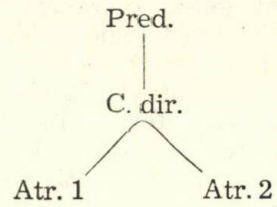

II. RELAŢIILE SINTACTICE ÎN PROPOZIŢIE

§ 14. Schema de la sfîrşitul paragrafului precedent e un caz particular al unei situaţii generale : în enunţ, cuvîntul e prins în legături (variate şi multiple) cu cuvintele înconjurătoare. Pentru a preciza funcţia sintactică a unui cuvînt e nevoie să descoperim toate legăturile (relaţiile) în care apare.

Cea mai simplă formă de relaţie sintactică e relaţia dintre **două** cuvinte în interiorul unei propoziţii. Vom numi un atare raport **relaţie binară**[1]. În schema de la sfîrsitul § 13 există trei exemple de relaţie binară : (Pred.-C. dir.), (C.dir-Atr.1), (C. dir.-Atr.2).

§ 15. Situaţia unui cuvînt într-o relaţie binară va fi cercetată pornind de la următorul exemplu :

> *Îşi întoarce spre mine ochii complet deschişi, mari şi plini de întrebări.* (Preda, I, 131).

Verbul *întoarce* e însoţit de substantivul *ochii*, care răspunde la întrebarea „Ce ?“ pusă verbului : *întoarce* este o **acţiune**, iar *ochii* este **obiectul** ei, arată asupra cui se răsfrînge acţiunea. Întrucît *ochii* aduce o explicaţie, o lămurire în legătură cu *întoarce*, spunem că *ochii* e un **determinant** al verbului, iar acesta e **determinatul** substanti-

[1] În latineşte *bini*=cîte doi.

vului. Relaţia dintre *întoarce* şi *ochii* e un caz particular al relaţiei „determinant — determinant". Determinatul se mai numeşte şi **regent**[1], iar determinantul poartă şi numele de **subordonat.** Recurgînd la o notaţie simbolică, vom folosi „R" pentru regent, „S" pentru subordonat şi „←" pentru relaţia dintre un R şi S, cu vîrful săgeţii spre cuvîntul R care primeşte explicaţia S. Prin urmare, *întoarce ochii* ilustrează relaţia | R ← S |, numită **relaţie de subordonare.** În această relaţie, „inferioritatea" lui S faţă de R e dovedită prin faptul că R c e r e de la S să fie la cazul acuzativ, iar S s e s u p u n e acestei cerinţe. Însuşirea unui cuvînt de a cere de la cuvîntul cu care e în relaţie sintactică respectarea unui anumit caz, a unui număr, a unui timp (în general, a unei caracteristici de morfologie) se numeşte **recţiune.** În îmbinarea de cuvinte *întoarce ochii,* recţiunea primului termen este „cazul acuzativ". Convenim să notăm cu „vb." *verb* şi cu „subst. ac." *substantiv la acuzativ;* *întoarce ochii* se notează simbolic | vb. ← subst. ac. |; *întoarce ochii* este o specie de | vb. ← subst. ac. |, care este o specie de | R ← S |.

§ 16. În textul de mai sus, *ochii* este explicat prin *deschişi,* adjectiv care răspunde la întrebarea „Cum erau ochii?" sau „Ce fel de ochi?" Îmbinarea *ochii deschişi* se încadrează şi ea în tipul de relaţie | R ← S |, unde *ochii* este R, iar *deschişi* este S.

„Inferioritatea" lui S faţă de R rezultă din obligaţia pe care o are S de a fi la plural masculin acuzativ, ca şi R. Substantivul c e r e de la adjectiv caracteristicile de număr, gen şi caz amintite. Spre deosebire de îmbinarea

[1] În latineşte *regens* = care conduce, comandă.

întoarce ochii, în *ochii deschişi* termenul R cere de la S însuşiri morfologice pe care le are el însuşi (şi R este la plural masculin acuzativ), pe cînd *întoarce*, care cere acuzativul, nu este el însuşi la acuzativ. Relaţia de subordonare dintre *ochii* şi *deschişi* se caracterizează prin fenomenul sintactic numit **acord**, adică „potrivire" ; acordul cerut de *ochii* este „plural masculin acuzativ", ceea ce se poate nota simbolic prin | subst. pl.m.ac. ←— adj.pl.m.ac. |. Deoarece caracteristica „pl.m.ac." e comună celor doi termeni aflaţi în relaţie, e mai simplu să n-o scriem de două ori, ci într-o formă mai concisă, adică o singură dată, în felul următor : | (subst. ←— adj.) pl.m.ac. |.

Prin urmare, *ochii deschişi* este o specie de | (subst. ←— adj.) pl.m.ac. |, care este o specie de | R ← S |.

Relaţiile simbolizate prin | vb. ←— subst. ac. | şi | (subst. ←— adj.) pl.m.ac. |, sînt două specii ale relaţiei mai generale, mai abstracte | R ← S |. Vom numi prima specie „relaţie de subordonare prin recţiune", a doua fiind o „relaţie de subordonare prin acord". Pentru a simplifica denumirile, le vom reduce la „subordonare cu recţiune", „subordonare cu acord".

§ 17. În textul de la § 15 constatăm existenţa relaţiei binare dintre *complet* şi *deschişi*. Adverbul *complet* răspunde la întrebarea „Cît de deschişi ?", deci aduce o lămurire, o precizare în legătură cu adjectivul *deschişi*. Imbinarea *complet deschişi* se încadrează în tipul de legătură sintactică | S → R |, unde *complet* este S, iar *deschişi* este R. Dar | S → R | are acelaşi înţeles ca

și $R \leftarrow S$ discutat mai înainte, așa cum în matematică $a > b$ are același înțeles cu $b < a$; e tot una dacă spunem „a e mai mare decît b" sau „b e mai mic decît a". (La fel, $a+b$ are același înțeles ca și $b+a$.) În consecință, nimic nu ne împiedică să analizăm relația dintre *complet* și *deschișI* ca o relație de tipul $R \leftarrow S$, unde *deschișI* este R, iar *complet* este S.

Cuvîntul *complet* fiind adverb, deci neflexibil, cuvîntul determinat *deschișI* nu poate cere de la el să respecte anumite caracteristici gramaticale (gen, caz etc.). Relația de subordonare în care nu există nici recțiune, nici acord (fiindcă nu sînt condiții pentru existența lor) se numește „relație de subordonare prin aderență" (adică „alipire") sau mai simplu „subordonare cu aderență". În exemplul nostru o vom simboliza prin adj. ←— adv.

Relațiile simbolizate prin vb. ←— subst. ac., (subst. ←— adj.) pl.m.ac., adj. ←— adv., sînt trei specii de $R \leftarrow S$.

§ 18. În textul de la § 15 există o legătură și între cuvintele *deschișI* și *mari*; ambele arată însușiri ale cuvîntului *ochii*. Ele nu depind unul de altul, fiindcă nici unul nu-l lămurește pe celălalt, dar se află în același raport cu un al treilea cuvînt *(ochii)*. Asemănarea sintactică dintre *deschișI* și *mari* se traduce și prin asemănări morfologice : ambele sînt adjective, ambele sînt la plural masculin acuzativ. Legătura sintactică dintre *dechișI* și *mari* se numește **relație de coordonare**, iar termenii ei sînt

C_1 (= cuvîntul coordonat 1, adică *deschişi*) şi C_2 (=cuvîntul coordonat 2, adică *mari*). Simbolul legăturii dintre C_1 şi C_2 este „+" ; *deschişi, mari* se încadrează în tipul de relaţie $\overline{|\ C_1+C_2\ |}$.

Cele două cuvinte coordonate sînt la acelaşi număr, gen şi caz, deci între ele există **acord,** lucru pe care îl vom nota succint prin $\overline{|\ (C_1+C_2)\ \text{pl.m.ac.}\ |}$.

Coordonarea cu acord este o specie de relaţie de coordonare, $\overline{|\ (C_1+C_2)\ \text{pl.m.ac.}\ |}$ este o specie de $\overline{|\ (C_1+C_2)\ |}$. Desigur, nu vom face confuzie între „coordonarea cu acord" şi „subordonarea cu acord" (§ 16).

§ 19. Din cele discutate în legătură cu textul de la § 15, rezultă că, în cadrul unei propoziţii, un cuvînt este sau **regent** al altuia, sau **subordonat** al altuia sau **coordonat** cu altul. S-a mai văzut că un cuvînt x poate fi *subordonat* unui cuvînt y şi, în acelaşi timp, *regent* al unui cuvînt w şi *coordonat* cu un cuvînt z. De exemplu, cuvîntul *deschişi* e **simultan :**

— subordonat faţă de *ochii*
— regent al lui *complet*
— coordonat cu *mari*

Dacă într-o schemă aşezăm cuvîntul subordonat sub regentul său şi cuvintele coordonate pe aceeaşi linie orizontală, poziţia cuvîntului *deschişi* va fi următoarea :

ochii
↑
deschişi + *mari*
↑
complet

§ 20. Scriem din nou textul de la § 15 : *Îşi întoarce spre mine ochii complet deschişi, mari şi plini de întrebări.* Ne îndreptăm acum atenţia spre îmbinarea *spre*

mine, formată dintr-o propoziție și un pronume personal în cazul acuzativ. Întrucît propoziția cere ca pronumele să stea în cazul acuzativ, e limpede că *spre mine* se încadrează în tipul de relație | R ← S |, unde *spre* este R, iar *mine* este S; *spre mine* este o subspecie a acestei relații de subordonare cu recțiune, pe care o notăm simbolic cu | prep. ←— pron. ac. |. O situație asemănătoare se observă în legătură cu *de întrebări*, adică | prep. ←— subst. ac. |, care e și ea o specie a subordonării | R ← S |.

Îmbinarea *spre mine* dă o anumită informație în legătură cu *întoarce*, răspunzînd la întrebarea „Spre cine întoarce?" Grupul *spre mine* e subordonat cuvîntului *întoarce*. (Subordonarea e de tipul „cu aderență", căci grupul *spre mine* nu e supus nici unei restricții morfologice). Spre deosebire de *ochii*, care e un termen subordonat simplu (format dintr-un singur cuvînt), *spre mine* e un termen subordonat complex (format din două cuvinte, legate tot prin subordonare). Situația aceasta mai complicată, (adică *întoarce* ← *spre* ← *mine*), va fi cuprinsă în formula | vb. ← (prep. ← pron. ac.), | unde există două cuvinte regente: R_1 (*întoarce*, vb.) și R_2 (*spre*, prep.). *Întoarce spre mine* ilustrează relația | R_1 ←— (R_2 ←— S) |.

Îmbinarea *de întrebări* lămurește adjectivul *plini*, căci răspunde la întrebarea „plini de ce?". Subordonarea grupului *de întrebări* față de regentul plini furnizează un nou exemplu de termen subordonat complex: *plini*←(*de*←*întrebări*), o specie de | R_1←—(R_2←—S) |.

§ 21. În propoziția reluată la § 20, cuvîntul *întoarce* este **predicat**, cuvîntul *ochii* este **complement direct**, îmbinarea de cuvinte *spre mine* este **complement de loc**, iar îmbinarea *de întrebări* este **complement indirect**. Rezultă că există părți de propoziție **simple** (formate dintr-un singur cuvînt) și părți de propoziție complexe (formate din două cuvinte, în relație de subordonare). Relația |predicat ← compl. direct| *întoarce ochii* e în textul nostru o subordonare cu recțiune, relație binară, iar relația |predicat ← complement indirect| *întoarce spre mine* e tot o relație binară, dar de alt tip : cu aderență.

Se poate naște întrebarea dacă n-ar fi potrivit să considerăm și grupul *ochii complet deschiși* ca un exemplu de relație binară cu un termen complex. Într-adevăr, s-ar părea că avem situația *ochii* ← *(complet* → *deschiși)*, adică un exemplu de $|R_1 \leftarrow (R_2 \leftarrow S)|$[1]. Răspunsul e negativ, *complet deschiși* nu e o parte de propoziție **complexă** (ca *spre mine* sau *de întrebări)*, ci o succesiune formată din două părți de propoziție.

§ 22. Cuvîntul *mari* e legat de *plini* în același mod ca și de *deschiși :* au un regent comun *(ochii)*, relația e de coordonare cu acord. Felul legăturii dintre *mari* și *plini* este indicat cu ajutorul conjuncției **coordonatoare** *și; mari și plini* e un grup de trei cuvinte, în care primul și ultimul sînt coordonați, iar al doilea exprimă felul legăturii dintre primul și al treilea. Îl putem nota simbolic prin $|C_1\ k\ C_2|$, unde k=conjuncție de coordonare. Întrucît în această relație există numai doi termeni simpli,

[1] Respectînd ordinea cuvintelor, ar trebui să scriem $|R_1 \leftarrow (S \leftarrow R_2)|$, dar $(S \rightarrow R_2)$ are același sens ca și $(R_2 \leftarrow S)$, vezi § 17.

elementul k fiind exterior atît lui C_1 cît şi lui C_2, considerăm că *mari şi plini* este un exemplu de relaţie binară, cu toate că e format din trei cuvinte.

Relaţia de coordonare poate avea termeni simpli sau complecşi, de pildă : *deschişi, mari* (doi termeni simpli) ; *tînăr, fără experienţă* (un termen simplu + un termen complex) ; *fără experienţă şi fără entuziasm* (doi termeni complecşi).

§ 23. După ce am analizat separat grupurile *deschişi, mari* şi *mari şi plini* pentru a arăta că există **coordonare fără conjuncţie** şi **coordonare cu conjuncţie**, trebuie să examinăm situaţia celor două îmbinări în textul nostru. Cele trei cuvinte *deschişi, mari, plini* determină toate substantivul *ochii ;* în loc să le repartizăm în două grupuri *(deschişi + mari), (mari+plini)* e mai corect — şi totodată mai simplu — să le aşezăm într-un singur grup *deschişi + mari + plini.* Prin urmare, substantivul *ochii* e determinat de grupul de trei atribute coordonate *deschişi, mari şi plini,* adică $\boxed{C_1 + C_2 \,k\, C_3}$. Aici apare o deosebire importantă între relaţia de subordonare şi relaţia de coordonare. În relaţia de subordonare există un cuvînt regent şi un cuvînt determinant, adică $\boxed{R \leftarrow S}$, iar în relaţia de coordonare pot apărea oricît de multe cuvinte, adică $\boxed{C_1 + C_2 + C_3 + \ldots + C_n}$. De cele mai multe ori, între ultimii doi termeni ai unui grup de cuvinte coordonate se foloseşte o conjuncţie, vezi $\boxed{C_1 + C_2 \,k\, C_3}$ de mai sus.

Prin urmare, subordonarea e o relaţie binară, pe cînd coordonarea e o relaţie cu oricît de mulţi termeni („relaţie plurală"), şi numai ocazional, în funcţie de text, apare ca binară.

Afirmaţiile din acest paragraf au în vedere situaţia din interiorul unei propoziţii şi numai coordonarea numită **copulativă** (cînd între cuvinte apare sau ar putea fi introdus *şi)* şi **disjunctivă** (cînd între termeni apare sau ar putea fi introdusă una din conjuncţiile *sau, ori, fie).* Coordonarea adversativă (cu *iar, dar, însă* etc.) şi cea conclusivă (cu *deci, aşadar* etc.) sînt relaţii binare : *(este) tînăr, dar înţelept ; (este) tînăr, deci fără experienţă.* După *dar înţelept* nu putem adăuga încă un cuvînt în relaţie de coordonare adversativă, aşa cum după *deci fără experienţă* nu putem adăuga alt termen în relaţia de coordonare conclusivă. Relaţia *tînăr, dar înţelept* este o relaţie binară cu ambii termeni simpli, iar relaţia *tînăr, deci fără experienţă* e o relaţie binară cu un termen simplu şi un termen complex.

§ 24. Între două cuvinte ale unei propoziţii poate exista **relaţia predicativă,** adică relaţia dintre subiect şi predicat, notată simbolic $\overline{|\ SB \longleftrightarrow P\ |}$. Vom cita enunţul :

> *Cîţiva slujitori aflaseră ştirea cu două zile mai înainte şi o ţinuseră tăinuită de poporul care se îmbulzea la hram.* (Sadoveanu, FJ, 8).

Se găsesc în relaţie predicativă *slujitori aflaseră* şi *care se îmbulzea.* Deşi *ţinuseră* are ca subiect cuvîntul *slujitori,* analizînd propoziţia *şi o ţinuseră tăinuită de poporul* nu vom descoperi în interiorul ei doi termeni în relaţie predicativă ; subiectul e subînţeles. Relaţia care leagă un cuvînt din propoziţie de un cuvînt din afara limitelor ei („subînţeles în propoziţie") se numeşte **relaţie implicită ;** în exemplul nostru vorbim despre o relaţie predicativă implicită, pe care o notăm $\overline{|\ (SB) \longleftrightarrow P\ |}$. Există şi relaţii implicite din care lipseşte predicatul, deci relaţii $\overline{|\ SB \longleftrightarrow (P)\ |}$:

Unii şedeau jos la pămînt, alţii pe prispă, alţii în picioare, tăcuţi şi solemni. (Teodoreanu, M, 310).

Exemplele din această frază sînt : *alţii* ←——→ *(şedeau), alţii* ←——→ *(şedeau).*

În textul de mai sus termenii relaţiilor predicative sînt simpli (formaţi din cîte un singur cuvînt). Unul din termeni poate fi însă complex sau dezvoltat :

Copilul **nu înţelege** (negaţia face parte din predicat)[1] ;

Cerul **e albastru** (predicatul conţine două cuvinte, verbul copulativ şi numele predicativ). Predicatul nominal din exemplul nostru este o parte de propoziţie dezvoltată ; alteori structura sa e mai complicată, de exemplu în *cerul* **e înalt şi albastru.**

Din exemple extragem însuşirile relaţiei predicative :

a) Subiectul cere de la predicat două caracteristici morfologice : numărul şi persoana. Subiectul şi predicatul trebuie să fie la acelaşi număr, între ele există acord în număr. (Totuşi nu ne vom grăbi să spunem că între subiect şi predicat există relaţia de subordonare cu acord !). Dacă subiectul e un pronume personal, se stabileşte acordul în persoană : *eu merg, tu mergi* etc. Dacă însă rolul de subiect îl are altă specie de pronume (posesiv, nehotărît etc.) sau altă parte de vorbire (de obicei un substantiv), verbul se pune la persoana a treia. Întrucît cuvinte ca *toţi, aceasta, doi, om, copil* n-au persoană, nu sînt la o anumită persoană, e impropriu să spunem că în situaţia de subiecte aceste cuvinte cer a c o r d u l în persoană[2]. Fenomenul e mai de grabă de r e c ţ i u n e, decît de a c o r d : cuvintele menţionate cer de la verb o însuşire morfologică pe care ele nu o au („persoana").

[1] Predicatul verbal negativ este o parte de propoziţie complexă, în interiorul căreia se realizează o relaţie de subordonare cu aderenţă : *nu → înţelege.*

[2] Afirmaţie obişnuită în gramaticile de tip tradiţional.

b) Predicatul cere de la subiect să se afle la cazul nominativ — fenomen de recţiune. Pentru abaterile — aparente sau reale — de la această regulă trimitem la Gramatica Academiei (ed. a II-a, vol. II, p. 90—91).

Deci în relaţia predicativă ambii termeni impun celuilalt anumite condiţii; tocmai de aceea am utilizat semnul „ ←——→ " în notarea ei simbolică.

§ 25. În sfîrşit, al patrulea tip de relaţie posibilă între cuvintele unei propoziţii este **relaţia apoziţională.**

Relaţia este binară, ca în: *mi-a spus chiar Ionescu, profesorul*, unde *profesorul* este apoziţie pe lîngă *Ionescu*. Primul cuvînt e cel care primeşte o explicaţie (termenul explicat: E), al doilea e apoziţia sa (A). Notăm această relaţie cu $\boxed{E{=}A}$. Semnul relaţiei („=") se justifică prin faptul că între cele două cuvinte există un fel de egalitate (în exemplul nostru, atît *Ionescu*, cît şi *profesorul* numesc aceeaşi persoană), tocmai de aceea apoziţia poate lua locul termenului explicat: *mi-a spus chiar profesorul*. Între termenii relaţiei apoziţionale există uneori un cuvînt de legătură **(un adverb apozitiv)**: *pare impertinent* **adică** *obraznic* sau *ştiu asta de la un prieten,* **anume** *Ion*. Relaţia se notează în acest caz prin $\boxed{E\ a\ A}$. Alte elemente apozitive sînt: *şi anume, mai exact, vasăzică* etc. Rolul cuvintelor apozitive seamănă cu acela al conjuncţiilor de coordonare: fac mai limpede, subliniază natura relaţiei dintre termenii pe care îi leagă.

Prin conţinutul ei, relaţia apoziţională seamănă cu cea de subordonare, mai precis cu relaţia dintre un substantiv şi atributul său (căci şi acesta aduce lămuriri, precizări). Relaţia apoziţională diferă totuşi de subordonare, prin faptul că termenul A poate lua locul termenului E, în timp ce termenul S nu poate lua locul termenului R. În plus, termenul E poate lipsi din enunţ, ceea ce nu

se întîmplă cu termenul R : în loc de *m-am întîlnit cu profesorul Ionescu* putem spune *m-am întîlnit cu Ionescu* şi enunţul e corect, dar în loc de *casa vecinului este nouă* nu vom putea spune *vecinului este nouă*, căci am obţine un text incorect şi ininteligibil. Relaţia apoziţională seamănă şi cu cea de coordonare — prin formă. Într-adevăr, cuvintele în relaţie apoziţională aparţin adesea la aceeaşi parte de vorbire (în exemplul de mai sus sînt ambele substantive : *profesorul Ionescu* sau *prieten, Ion*, ambele adjective : *impertinent, obraznic*). În cele mai multe exemple, apoziţia stă în cazul nominativ, indiferent de cazul termenului explicat, ceea ce o deosebeşte atît de cuvintele subordonate, cît şi de cuvintele coordonate. Altă însuşire importantă e topica : apoziţia se aşază totdeauna după cuvîntul explicat, ceea ce nu caracterizează nici subordonarea, nici coordonarea.

Relaţia apoziţională leagă uneori două complemente circumstanţiale, şi atunci formele apoziţiei sînt mai variate, iar termenul explicat poate fi format din mai multe cuvinte şi chiar din mai multe părţi de propoziţie :

> *În pragul iernii, în decembrie, fu eliberat din armată şi se întoarse la civilie, adică la combinat.* (Preda, I, 179).

Reţinem de aici : *În pragul iernii, în decembrie* şi *la civilie, adică la combinat*. Formulele sînt $\boxed{E{=}A}$, respectiv $\boxed{E\ a\ A}$. Termenul explicat *în pragul iernii* conţine două părţi de propoziţie : *în pragul* (complement de timp) şi *iernii* (atribut substantival genitival). Asemenea termeni se numesc **dezvoltaţi.** Dacă termenul E e compus din mai multe cuvinte, care însă nu se pot analiza ca două-trei părţi de propoziţie, E se numeşte **complex.** În propoziţia : *de azi în două zile, marţi, se întorc părinţii mei din concediu.* Reţinem relaţia (cu E complex) : *de azi în două zile = marţi.*

Există și apoziții complexe : *problema e insolubilă* **adică de nerezolvat.**

Apoziția poate fi și **multiplă,** adică formată din elemente coordonate. (Se numește **multiplu** acel termen al unei relații sintactice care e format din cel puțin două părți de propoziție coordonate)[1]

> *Se cheamă că noi doi, eu și măria sa, avem o prietenie veche.* (Sadoveanu, FJ, 12).

Relația apozițională unește aici un E simplu *(noi)* cu un A multiplu (*eu și măria sa*). Termenul explicat (E) poate fi și el multiplu, ca în : *mă întîlnesc cu* **Ion** și **Vasile,** *frații mei.*

În sfîrșit, apoziția poate fi **dezvoltată,** adică formată din mai multe părți de propoziție între care există relația de subordonare : *mi-a spus Ion,* **bunul meu prieten**[2].

În rezumat, fiecare din termenii relației apozitionale poate fi simplu, multiplu, complex sau dezvoltat.

---

[1] Există **subiecte** multiple (**Ion și Gheorghe** *sînt eleri),* **atribute** multiple *(e un om* **cinstit și curajos),** **complemente** multiple *(vorbește* **repede și bine),** **nume predicative** multiple *(cartea este* **nouă și interesantă)** și **elemente predicative suplimentare** multiple *(se uită la noi* **tristă și întrebătoare**).

[2] În mod obișnuit se disting numai trei tipuri de termeni dezvoltați ai unei relații sintactice : **apoziție** dezvoltată, **subiect** dezvoltat, numit în genere „grupul subiectului" (e format din toate cuvintele legate, direct sau indirect, de subiectul propoziției, minus predicatul (**fratele meu Ion** *s-a întors* **fratele vecinului tău** *e director)* și **predicat** dezvoltat, numit în genere „grupul predicatului" (e format din toate cuvintele legate direct sau indirect, de predicat, minus subiectul și conjuncția care introduce propoziția *(mi-a spus că Ion* **se întoarce acasă după miezul nopții**). La acestea putem adăuga părțile de propoziție dezvoltate care au structura : verb copulativ la un mod nepredicativ ←— nume predicativ (**fiind sătui,** *n-am mai mîncat* — complement de cauză dezvoltat ; *un copil* **rămas orfan** — atribut dezvoltat).

§ 26. În paragrafele 15—25 s-a arătat că, în interiorul unei propoziții, un cuvînt (X) se află cu alt cuvînt (Y) în una din următoarele patru feluri de relații :

— de subordonare : X e regentul lui Y | X←—Y | ;

— de coordonare : X e coordonat cu Y | X+Y | ;

— predicativă : X e subiectul lui Y | X←→Y | ;

— apozițională : X e explicat de apoziția Y | X=Y | .

Prima, a treia și a patra sînt relații binare, a doua este o relație plurală, care uneori apare ca binară.

Relațiile de coordonare și apozițională sînt uneori precizate cu ajutorul unor cuvinte de legătură, conjuncții și adverbe : | C_1 k C_2 | , | E a A | .

Ca termen al unei relații figurează un singur cuvînt (și atunci termenul se numește **simplu**), două sau mai multe cuvinte coordonate (termenul e **multiplu**) sau subordonate (termenul se numește în acest caz **complex** sau **dezvoltat**, după cum șirul de cuvinte formează o singură parte din propoziție sau mai multe).

Afirmațiile de mai sus sînt constatări generale ; analiza sintactică aplicată unui număr mare de enunțuri scoate la iveală tot felul de cazuri aparte, de situații mai mult sau mai puțin complicate. Dintre acestea, unele vor fi discutate în paragrafele următoare, altele vor fi descoperite de elevi prin experiențe de analiză sintactică.

SECȚIUNEA C. VALENȚELE CUVÎNTULUI

I. DEFINIREA NOȚIUNII DE „VALENȚĂ SINTACTICĂ"

§ 27. Însușirea unui cuvînt de a intra într-o relație sintactică cu alt cuvînt a primit numele de **valență.** La fel ca în chimie, valențele din gramatică sînt niște calități combinatorii, diferite de la un element la altul. Și tot ca valențele chimice, valențele sintactice așază elementul într-o *rețea de relații:* adesea un anumit cuvînt e legat în același timp de mai multe cuvinte din propoziție. De aceea între schemele care prezintă structura moleculelor și schemele de analiză sintactică a propoziției există asemănări.

§ 28. În principiu, orice cuvînt are posibilități de combinare multiple ; din totalul acestor *posibilități* numai o parte (mai mare sau mai mică) se *realizează* într-un enunț dat. Valențele diferă calitativ, după natura relației în care plasează cuvîntul.

Să examinăm valențele realizate de substantive în următoarea propoziție scurtă :

> *În timpul acesta munca mea la universitate mă pasiona.* (Camil Petrescu, U, 79).

Substantivul *timpul* e legat în două relații de subordonare, la stînga cu prepoziția *în* și la dreapta cu adjectivul demonstrativ *acesta,* schematic *în* ← **timpul** ← *acesta* sau, mai abstract, prep. ←— subst. ←— adj. dem. :

Substantivul *munca* apare cu trei valențe, toate la dreapta : *mea, la universitate* și *pasiona.* Prima valență plasează cuvîntul *munca* într-o subordonare cu termeni

simpli, a doua valență într-o subordonare în care unul din termeni e complex, a treia valență într-o relație predicativă, schematic :

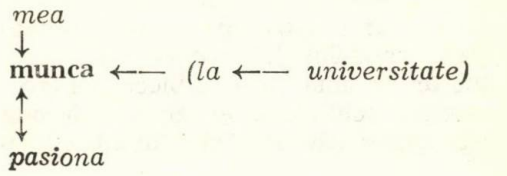

sau, mai abstract :

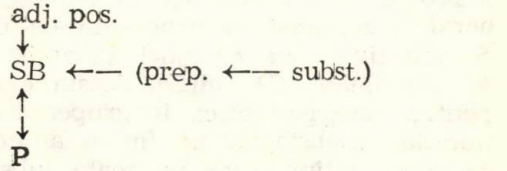

Substantivul *universitate* realizează o singură valență, în relația de subordonare *la* ← *universitate*, sau prep. ← subst.

§ 29. Ne punem întrebarea dacă substantivele din textul de mai sus nu au și alte valențe, care însă nu s-au realizat. Răspunsul e afirmativ, căci, de exemplu, *universitate* putea primi și determinantul *această (... munca la această universitate...)*, *timpul* admite și atributul *tot (în tot timpul acesta...)*, iar pe lîngă *munca* poate sta și atributul *neîntreruptă (...munca mea neîntreruptă...)*. Se verifică deci afirmația de la începutul § 28 : din totalul valențelor (posibilități de combinare) numai o parte se realizează într-un enunț dat.

§ 30. Se ridică și o a doua întrebare : Toate trei substantivele din propoziția de la § 28 ar fi putut realiza în textul citat aceleași valențe, de exemplu valențele lui *munca* ? Răspunsul e acum negativ : dacă *timpul* și *universitatea* ar primi cîte un predicat, ele n-ar putea rămîne legate cu prepozițiile *în*, *la*. Dacă un substantiv

e subordonat unei prepoziții nu poate fi în același timp în relație predicativă cu un verb[1]. Valențele „→prep." și „ ←——→ P" nu se pot realiza simultan, sînt **valențe incompatibile.**

Cele trei substantive n-ar putea fi construite nici după modelul lui *timpul* sau *universitate,* căci enunțul ar rămîne fără subiect pentru *pasiona.* Ca să restabilim echilibrul, ar trebui să adăugăm un al patrulea substantiv sau alt cuvînt cu rol de subiect.

§ 31. A treia întrebare : Între cele trei cuvinte *timp, muncă* și *universitate* există deosebiri de valențe **în general** sau numai în propoziția de unde le-am extras ? Substantivele au, cu mici excepții, aceleași posibilități de combinare. (De altfel, acesta e unul din motivele pentru care gramatica le grupează la un loc, în clasa numită „substantiv"). Într-o anumită propoziție însă, se poate întîmpla ca nu toate substantivele să admită aceleași combinații, din motivul arătat la § 30 : există valențe incompatibile, care se exclud reciproc. De exemplu : dacă substantivul A e subiect, iar substantivul B e combinat cu o prepoziție, B nu poate fi și el subiect. E evident că în alt text, același cuvînt B ar putea avea rol de subiect.

§ 32. În capitolul următor ne vom ocupa de valențele cuvintelor în interiorul unei propoziții. (Pentru valențele satisfăcute în interiorul unei *fraze* vezi §§ 93, 99). Valențele cuvintelor diferă de la o parte de vorbire la alta ; posibilitățile de combinare ale substantivului nu seamănă cu cele ale verbului, prepoziția are alte valențe decît adjectivul etc. Totalitatea valențelor unui cuvînt se numește **spectru posibil de valențe** sau **spectru combinatoriu potențial.** Totalitatea valențelor unui cuvînt satisfăcute într-un enunț dat e un **spectru real de valențe** sau **spectru**

[1] Propoziții ca *Am venit la oameni !* sînt excepții neînsemnate.

combinatoriu real. În interiorul unei părți de vorbire există două situații : (a) toate cuvintele care țin de acea parte de vorbire au același spectru posibil de valențe, cu excepții neînsemnate — de exemplu, substantivele, prepozițiile ; (b) există subclase, cu spectre combinatorii diferite — de exemplu pronumele (cele personale au alte valențe decît cele negative etc.). Explicații mai detaliate vor fi date în paragrafele următoare.

II. ÎNSUȘIRILE COMBINATORII ALE PĂRȚILOR DE VORBIRE

§ 33. Valențele substantivului sînt în esență următoarele :[1]

(a) substantiv sau pronume coordonat : *mama* și **copilul, eu** și *copilul ;*

(b) substantiv sau pronume apoziție : *orașul* **Cîmpina** ; *elevii,* **noi adică.**

Apoziția e adesea formată din mai multe cuvinte (multiplă, dezvoltată), ca în :

> *În sfîrșit, apăru arendașul cu toată familia,* **nevastă și copii** (Rebreanu, R, 341) ; *Herr Direktor, îmbrăcat din cap pînă-n picioare în armura automobiliștilor* — **ochelari rotunzi de scafandru, cu rame de cauciuc cărămiziu, cască de doc, halat de doc închis ermetic la gît și la încheietura mînilor** — *se coborî flegmatic* (Teodoreanu, M, 120).

(c) Verb predicat sau verb copulativ : *soarele* **strălucește**, *copacul* **e** *(înalt).* Construcția *copacul e înalt* conține o relație cu trei termeni (relație ternară) în care legăturile se stabilesc astfel : *copacul* **și** *e* sînt în relație

[1] Termenul care satisface valența e tipărit cu litere **aldine.**

predicativă, *copacul* și *înalt* sînt în relație de subordonare cu acord, *e* și *înalt* sînt în relație de subordonare cu acord. Se numește ternară relația care unește trei termeni A, B, C în așa fel încît fiecare cuvînt e legat de ceilalți doi termeni : A cu B, A cu C, C cu B.

(d) cuvinte subordonate cu acord :

(d1) adjectiv : *literatură* **română.** Cînd substantivul are mai multe adjective-atribut, unele se pot așeza înainte, altele după substantiv :

> **Lungul** *deal* **transversal** *deasupra căruia înaintează* **șoseaua** *desparte această* **enormă** *și* **vană** *tălăzuire* **geologică** *de primele sonde ale lumii* **petroliere.** (Bogza, AI, 28).

(d2) numeral : **doi** *călători, eforturi* **înzecite.**

(e) cuvînt subordonat cu recțiune :

(e1) substantiv sau pronume în genitiv : *idealul* **poetului,** *părerile* **celorlalți ;**

(e2) substantiv sau pronume în dativ : *trimiterea (de ajutoare)* **naufragiaților** ; *acordarea (de ordine și medalii)* **celor** *(care s-au distins) ;*

*La razele candelii, s-ar fi văzut în trăsăturile-***i** *accentuate* [...] (Odobescu, C, 95).

(f) cuvînt sau termen complex în relație de subordonare cu aderență :

(f1) prepoziție urmată de substantiv, pronume, numeral, adverb, verb : *talpă* **de cauciuc,** *lauda* **de sine,** *grupuri* **de patru,** *locul* **de dincolo,** *dorința* **de a învinge.** Împreună cu prepoziția substantivul formează o parte de propoziție cu rol de atribut.

(f2) adverb : *(prietenul tău),* **probabil** *un director* sau *(omul acesta),* **cîndva** *profesor ;*

(g) substantiv sau pronume explicat : **orașul** *Cîmpina;* **noi,** *epigonii ;*

(h) cuvînt regent în relaţie de subordonare cu recţiune :

(h_1) substantiv sau pronume : **idealul** *poetului*, **cele** *ale prietenului* (de exemplu, *cărţile*) ;

(h_2) verb : **cere** *ajutor* ;

(h_3) adjectiv : **credincios** *idealurilor* ;

(h_4) prepoziţie : **deasupra** *casei*, *(talpă)* **de** *cauciuc*. Împreună cu prepoziţia substantivul formează diverse părţi de propoziţie : atribut (*talpă* **de cauciuc**), complement (*zboară* **deasupra casei**, *bucuros* **de oaspeţi**), nume predicativ : *casa e* **de lemn.**

Cele 14 valenţe enumerate mai sus nu sînt niciodată satisfăcute în acelaşi enunţ. În primul rînd, există valenţe incompatibile (de exemplu, prepoziţie regentă şi verb predicat), iar în al doilea rînd o propoziţie în care un cuvînt ar fi legat de 14 alte cuvinte ar fi extrem de greoaie. În realitate, textele ne oferă de obicei exemple de substantive cu 1 pînă la 5 valenţe :

— cu 3 valenţe satisfăcute (le-am transcris cu litere **aldine** :

> *Făgăduia* vindecarea **sigură şi radicală** (atribut adjectival multiplu) **a epilepsiei prin** altceva *decît prin bromural de potasiu* (Călinescu, IC, 278) ; [...] *Să privesc, ca prin sită,* **la** *chipurile* **şterse ale unei lumi** *pentru veşnicie înmormîntate* (Hogaş, O, 287) ;

— cu 4 valenţe satisfăcute :

> ...*A fost exprimată în vreuna* **din** (prepoziţie regentă) **marile** (adjectiv acordat) **comparaţii sau metafore** (cuvînt coordonat) **ale literaturii** (substantiv subordonat) *universale*. Vianu, SLUC, 124).
>
> — cu 6 valenţe satisfăcute : **trei minunaţi** *prieteni* **din copilărie ai vecinului, fraţii** *(lui de cruce)* **se află** *aici*.

§ 34. Valenţele adjectivului :

(a) adjectiv coordonat : *mare* **şi tare**

(b) adjectiv apoziţie : (*e*) *impertinent*, **adică obraznic.**

Apoziția e uneori dezvoltată, ca în textul următor, unde am transcris-o cu litere **aldine :**

> *Omul este prezentat în* feluritele *lui ipostaze,* de **la copilul de zece ani, pînă la moșneagul de o sută.** (Vianu, SLUC, 128).

Adjectivul explicat astfel este *feluritele.*

(c) substantiv sau pronume subordonat cu recțiune în dativ :

> *Atunci cînd, după moartea lui Eminescu, terenul prielnic* **influenței** *lui a apărut* [...] (Philippide, S, 262).

(d) cuvînt sau termen complex în relație de subordonare cu aderență :

(d_1) termen subordonat complex format din prepoziție și substantiv, pronume, numeral, verb : *amabil* **cu amin-ceoi,** *dornic* **de a vedea.**

(d_2) adverb : *(poveste)* **aproape** *uitată.* Legătura cu adverbul se realizează uneori prin intermediul prepoziției *de :* **atît de** *bună,* **uimitor de** frumoasă.

(e) cuvînt regent în subordonare cu acord :

(e_1) verb copulativ : *(copacul)* **e** *înalt*[1] ;

(e_2) substantiv : **cărți** *minunate*[2] ;

(e_3) pronume personal : *(a coborît din tramvai cu)* **ei** *rupți* (e vorba de *nasturi) ;*

(f) adjectivele se întîlnesc în relații ternare de tipul *Ioana zîmbea fericită,* unde *fericită* e subordonat substantivului *Ioana* (relație de subordonare cu acord în gen, număr și caz) și în același timp verbului *zîmbea* (subordonare cu aderență), căci răspunde la întrebarea „Cum zîmbea ?". *Ioana* e în relație predicativă cu *zîmbea.* Prin

[1] Acord în număr.
[2] Acord în gen, număr și caz.

Apoziția e uneori dezvoltată, ca în textul următor, unde am transcris-o cu litere **aldine :**

> *Omul este prezentat în* feluritele *lui ipostaze,* de **la copilul de zece ani, pînă la moșneagul de o sută.** (Vianu, SLUC, 128).

Adjectivul explicat astfel este *feluritele.*

(c) substantiv sau pronume subordonat cu recțiune în dativ :

> *Atunci cînd, după moartea lui Eminescu, terenul prielnic* **influenței** *lui a apărut* [...] (Philippide, S, 262).

(d) cuvînt sau termen complex în relație de subordonare cu aderență :

(d_1) termen subordonat complex format din prepoziție și substantiv, pronume, numeral, verb : *amabil* **cu amin-ceoi,** *dornic* **de a vedea.**

(d_2) adverb : *(poveste)* **aproape** *uitată.* Legătura cu adverbul se realizează uneori prin intermediul prepoziției *de :* **atît de** *bună,* **uimitor de** frumoasă.

(e) cuvînt regent în subordonare cu acord :

(e_1) verb copulativ : *(copacul)* **e** *înalt*[1] ;

(e_2) substantiv : **cărți** *minunate*[2] ;

(e_3) pronume personal : *(a coborît din tramvai cu)* **ei** *rupți* (e vorba de *nasturi) ;*

(f) adjectivele se întîlnesc în relații ternare de tipul *Ioana zîmbea fericită,* unde *fericită* e subordonat substantivului *Ioana* (relație de subordonare cu acord în gen, număr și caz) și în același timp verbului *zîmbea* (subordonare cu aderență), căci răspunde la întrebarea „Cum zîmbea ?". *Ioana* e în relație predicativă cu *zîmbea.* Prin

[1] Acord în număr.
[2] Acord în gen, număr și caz.

urmare, fiecare din cei trei termeni ai grupului e legat de ceilalți doi, ceea ce satisface definiția dată relației ternare, § 33 (c). În această relație ternară, adjectivul și substantivul stau fie la nominativ (ca în exemplul de mai sus), fie la acuzativ, ca în :

> *Doctorul se gîndise* **să facă mai puțin primejdioase** atacurile. (Călinescu, IC, 275).

Adjectivul (la gradul comparativ de inferioritate) *mai puțin primejdioase* depinde și de *să facă* și de *atacurile,* iar acești doi termeni sînt de asemenea legați între ei.

Subiectul construcției ternare poate fi subînțeles, ca în :

> **Ieșea, țeapăn și grav,** *cu trăsura la pas după el.* (Matei Caragiale, 31). **Se credea îndrăzneț,** *deși era multă vreme de cînd îndrăzneala lui nu mai fusese pusă la încercare.* (Preda, IP, 65).

Rolul sintactic al adjectivului din construcția discutată este de element predicativ suplimentar *(fericită, mai puțin primejdioase, țeapăn, grav, îndrăzneț).*

Indiferent la ce grad de comparație sînt folosite, adjectivele formează o singură unitate sintactică. Analiza sintactică nu descompune șiruri de cuvinte cum sînt *mai bun, mai puțin bun, tot așa de bun, foarte bun, cel mai bun* (vezi, în unul din citatele reproduse mai sus, *mai puțin primejdioase).* În funcție de gradul de comparație, pot apărea însă deosebiri de valență, căci se spune *mai bun* **decît mine,** dar nu *bun* **decît mine,** foarte *bun* **decît mine**[1] ; tot astfel, *cel mai bun* **dintre toți,** dar nu *bun* **dintre toți,** *foarte bun* **dintre toți.** Adjectivele la comparativ și superlativ relativ primesc complemente modale de comparație cu structuri specifice, care nu se pot lega de

[1] În *cel mai bun decît mine,* complementul *decît mine* determină numai pe *mai bun,* iar *cel* este pronume demonstrativ.

adjectivele la gradul pozitiv. De asemenea, adjectivele la gradul pozitiv primesc anumite determinări adverbiale neadmise de adjectivele aflate la alte grade de comparație : *cam dulceag,* dar nu *cam mai dulceag, destul de încet,* dar nu *destul de foarte încet !*

Dintre toate valențele enumerate mai sus, (e_2) e cea mai importantă și e satisfăcută în marea majoritate a propozițiilor care conțin adjective. Funcția tipică a adjectivului e aceea de a se subordona unui substantiv — direct (ca *atribut adjectival)* sau prin intermediul unui verb copulativ (ca *nume predicativ*)[1].

Verbele la modul participiu sînt considerate, în analiza sintactică, adjective. Acest procedeu e justificat mai ales cînd participiul se folosește ca determinant acordat al unui substantiv, ca și adjectivul atribut :

> *Ce-i asta, Alice ? întrebase ea cu scrisoarea în mînă și un zîmbet* oțelit *în ochi.* (Teodoreanu, M, 307).

Asemănarea sintactică dintre participiu și adjectiv e evidentă în enunțuri în care utilizarea celor două tipuri de cuvinte alternează, funcția gramaticală fiind aceeași :

> *Casa era pustie* (adj.), *ușile vraiște* (adj.), *obiectele răsturnate* (part.) *și răvășite* (part.). (Rebreanu, R, 457—458).

Participiul e construit adesea ca și verbul de la care provine (are complement indirect, de agent, complemente circumstanțiale, uneori chiar subiect) :

> *Pentru asta stăteau florile* așezate *în pahar* (compl. loc.) *de mîna* (compl. agent) *lui în fiecare dimineață* (compl. timp). (Sadoveanu, O. 14, 593).

---

[1] Prin poziția lor în enunț, adjectivele cu funcție de atribute circumstanțiale pot crea impresia greșită că n-ar mai depinde de substantive, vezi de pildă : *sănătoasă sau bolnavă, eleva tot trebuie să se prezinte.*

§ 35. Valenţele pronumelui diferă, în principiu, de la o specie de pronume la alta. Prin urmare, pronumele constituie o clasă neomogenă din punct de vedere sintactic şi e necesar s-o dividem în mai multe subclase. Ar fi de aşteptat ca pronumele, înlocuitor al substantivului, să aibă exact spectrul potenţial de valenţe al acestuia. În realitate nu există nici un pronume care să aibă toate cele 14 valenţe ale substantivului (vezi § 33). Vom trece în revistă mai întîi subclasele de pronume care au relativ multe valenţe comune cu substantivul (§§ 36—40), apoi pe cele caracterizate printr-un spectru mult mai îngust decît cel al substantivului (§§ 41—45). Se remarcă faptul că nici un pronume n-are valenţe pe care să nu le fi amintit la substantiv[1].

§ 36. Valenţele satisfăcute în mod obişnuit de **pronumele personale** sînt următoarele :

(a) substantiv sau pronume coordonate : *noi* **şi voi**

(b) substantiv sau pronume apoziţie : *noi* **fiecare**

(c) verb predicat sau verb copulativ : *el* **ştie ?**

(d) adjectiv sau numeral acordat : *(dacă) ei,* **deprinşi** *(cu gerul, n-ar rezista...)* ; *noi* **doi**

(e) substantiv sau pronume explicat : **elevii,** *adică noi*

(f) substantiv sau pronume regent, cu recţiune în genitiv : **ideea** *lui*

(g) verb regent : **spune-***i*

(h) adjectiv regent : **prielnic** *unora*

(i) prepoziţie regentă : **de** *mine (nu se teme)*

În total nouă valenţe, cu cinci mai puţine decît la substantiv.

§ 37. Valenţele obişnuite ale **pronumelor posesive :**

(a) substantiv sau pronume coordonat : *al meu* **şi al tău**

---

[1] Lipsa unei cercetări detaliate a spectrului de valenţe al pronumelor româneşti face ca paragrafele următoare să reprezinte o primă aproximaţie.

(b) substantiv sau pronume apoziție : *(meritul este)* *al nostru,* **al elevilor**

(c) verb predicat sau verb copulativ : *al meu* este *(mai cuminte)*

(d) substantiv sau pronume explicat : *(meritul)* **elevilor,** *al vostru adică*

(e) substantiv regent : **dorințele** *alor noștri*

(f) adjectiv regent : **credincios** *alor săi*

(g) verb regent : **spune** *alor săi*

(h) prepoziție regentă : *(am scris)* **cu** *al tău*

§ 38. Valențele obișnuite ale **pronumelor demonstrative :**

(a) substantiv sau pronume coordonat : *acesta* sau **celălalt.**

(b) substantiv sau pronume apoziție : *celălalt,* **tînărul** *(avea altă părere)*

(c) verb predicat sau verb copulativ : *acesta* **pleacă**

(d) substantiv sau pronume în genitiv : *cel* **al lui Rebreanu** *(îmi place mai mult)*

(e) termen complex subordonat, format dintr-o prepoziție urmată de altă parte de vorbire : *cel* **de mîine**[1]

(f) adverb subordonat : *(au venit)* **cam** *aceiași*

(g) substantiv sau pronume explicat : **rezultatul,** *asta (mă interesează)*

(h) substantiv (rar pronume) regent cu recțiune în genitiv : **părerea** *acestuia.* Foarte rar, pronumele demonstrativ satisface valența unui substantiv regent care cere dativul : **trimiterea** *(de ajutoare) celorlalți (a întîmpinat greutăți)*

---

[1] În ultimele două exemple apare pronumele *cel,* care nu trebuie confundat cu articolul *cel.* Acesta din urmă însoțește adjectivul *(omul cel bun),* numerale cardinale *(cei doi),* numerale ordinale *(cel de al doilea),* adjective și adverbe la gradul superlativ *(cel mai bun, cel mai bine).* Cînd însoțește un adverb, articolul adjectival *cel* este invariabil.

(i) verb regent : **spune** *celorlalţi*

(j) adjectiv regent : **util** *celorlalţi*

(k) prepoziţie regentă : **cu** *ceilalţi*

Pronumele demonstrativ nu formează o subclasă omogenă din punctul de vedere al posibilităţilor de combinare : *acela* seamănă bine cu *acesta*, dar se utilizează mai rar (în anumite combinaţii) ; *acelaşi* are un spectru foarte redus de valenţe ; *cel* e urmat totdeauna de un determinant : cuvînt în genitiv, termen complex introdus prin prepoziţie, verb la participiu[1], propoziţie atributivă[2], după cum rezultă din exemplele următoare :

> **Cel** *al lui Sadoveanu e mai bogat* (de exemplu, *stilul) ; Mîncă toate felurile de bucate ale birtului gării, spre uimirea* **celor** *de faţă.* (Călinescu, IC, 275). *Din turmele de la munte, din podgoriile de la dealuri [...] era de unde sătura şi mai mari mulţimi decît* **cele** *strînse acolo* (Sadoveanu, FJ, 7) ; *Mă gîndesc îndeosebi la sentimentele pe care le încearcă, privind, mai ales ei,* **cei** *cu care luptăm.* (Camil Petrescu, U, 235). *Se uită într-o parte, cu acea concentrare liniştită a* **celui** *care contemplă ceva din trecut.* (Preda, I, 259).

§ 39. Valenţele obişnuite ale **pronumelor nehotărîte** sînt următoarele :

(a) substantiv sau pronume coordonat : **eu** *şi încă cineva*

(b) substantiv sau pronume apoziţie : *(vreau) altceva,* **un roman** *(sau o nuvelă)*

(c) verb predicat sau verb copulativ : *fiecare* ştie

(d) adjectiv acordat : *ceva* **bun** ; *(are mai multe mere) unele* **galbene**, *altele* **roşii**

---

[1] În unele cazuri, *cel* urmat de un participiu este articol : *omul cel învăţat.*

[2] Majoritatea cuvintelor au şi valenţe propoziţionale, adică se pot combina cu propoziţii (subordonate, în cazul de faţă). Vezi §§ 93, 99

(e) termen complex subordonat introdus prin prepoziție : *fiecare* **dintre noi**

(f) adverb subordonat : **aproape** *oricine ; altceva* **dinainte,** ca în : *Eu vorbeam, timp de o oră, despre tema dată, fără altceva dinainte decît o pagină cu note.* (Camil Petrescu, U, 79).

(g) substantiv sau pronume explicat : **geniul,** *ceva (foarte rar)*

(h) substantiv sau pronume regent cu recțiune în genitiv : **dreptul** *fiecăruia.* Sînt foarte rare enunțurile în care un pronume nehotărît satisface valența unui substantiv care cere cazul dativ, ca în : **trimiterea** *(de ajutoare) cuiva (care se află în suferință).*

(i) verb regent : **spune** *oricui*

(j) adjectiv regent : **util** *altcuiva*

(k) prepoziție regentă : **cu** *unii (se poartă bine)*

Deși numărul de valențe e tot 11, ca și la pronumele demonstrative, ele nu sînt exact aceleași : „adjectiv acordat" nu există la demonstrative, în schimb, „substantiv sau pronume în genitiv" lipsește de la nehotărîte.

Nici subclasa pronumelor nehotărîte nu este omogenă, așa cum indică următoarele constatări :

— adjectivul acordat nu determină pronume ca *fiecare, oricine, orice* etc. ;

— *cineva, ceva, altcineva, oarecare* nu sînt determinate în mod obișnuit de adverbe ;

— *ceva, altceva* neavînd genitiv nu au nici valența (h).

§ 40. Valențele obișnuite ale **pronumelor negative** *(nici unul, nici una, nimeni* și *nimic)* sînt următoarele :

(a) substantiv sau pronume coordonat : *nimeni* **și nimic** *(nu mă pot împiedica)*[1]

(b) substantiv sau pronume apoziție : *(n-a venit)* ***nimeni,*** **nici elevi, nici profesori**[2].

---

[1] În grupul *sau tot sau nimic, tot* trebuie considerat substantiv, și nu adjectiv, deci avem a face tot cu valența (a).

[2] Apoziția este multiplă.

(c) termen complex format din verb predicat sau verb copulativ, însoţite de adverbul *nu* : **nu s-a întîmplat** *nimic* (relaţie predicativă)

(d) adjectiv acordat : *nimic* **bun**

(e) termen complex subordonat introdus prin prepoziţie : *nici unul* **dintre ai noştri**

(f) adverb subordonat : *(n-a venit)* **aproape** *nimeni*

(g) substantiv sau pronume explicat : *(nu ştie decît)* **asta**, *adică nimic*

(h) substantiv sau pronume regent : **ţara** *nimănui*

(i) termen complex regent format din verb regent însoţit de adverbul *nu* : **nu vrea** *nimic*[1]

(j) prepoziţie regentă : **pentru** *nimic.*

Între pronumele negative există deosebiri de posibilităţi combinatorii :

— *nimic,* neavînd genitiv, nu are nici valenţa (h)[2]

— *nimeni* nu se combină cu un adjectiv subordonat.

§ 41. Trecem acum la categoriile de pronume cu relativ puţine valenţe, începînd cu **pronumele relative.** Spectrul lor combinatoriu se compune din :

(a) verb predicat sau verb copulativ : *(la steaua) care* **a răsărit** ; *(procedeul) care* **este** *(mai indicat)*

(b) prepoziţie regentă : **pentru** *cel ce (ştie e uşor)*[3], *(şcoala)* **la** *care (învăţăm).*

Însăşi denumirea de pronume *relative* atrage atenţia asupra unei însuşiri sintactice importante a acestei clase de cuvinte : pronumele relative, pe lîngă faptul că îndeplinesc o anumită funcţie sintactică în propoziţia (subordonată) de care aparţin, au şi rolul de *a lega* această propoziţie de regenta ei, mai precis de un substantiv, de un pronume sau de un verb din regentă. Rezultă de aici că, depăşind limitele unei singure propoziţii, pronumele rela-

[1] Spre deosebire de (c), relaţia este aici de subordonare.
[2] *Nimicului* e genitivul substantivului *nimic, nimicul.*
[3] Pronumele subiect stă în cazul acuzativ.

tive îşi satisfac o valenţă şi pe planul frazei. Se poate spune deci că pronumele relative intră în relaţie simultan cu două elemente :

Aşa cum arată săgeţile, e vorba de o subordonare şi o relaţie predicativă. În primul exemplu — subordonarea cu acord (mascat de forma invariabilă după gen şi număr a lui *care),* în al doilea exemplu — subordonare cu recţiune.

§ 42. Valenţele obişnuite ale **pronumelor interogative** sînt următoarele :

(a) pronume sau adverb coordonat : *cine* **şi cînd** *pleacă* ?

(b) substantiv apoziţie : *cine,* **Ionescu** *(a întrebat)?*

(c) verb predicat sau verb copulativ : *cine* **a venit** ?

(d) termen subordonat complex introdus prin prepoziţie : *care* **dintre voi** *(ştie)?*

(e) verb regent : *ce* **doreşti** ?

(f) prepoziţie regentă : **cu** *ce (scrii)?*

Primele două valenţe sînt rareori satisfăcute.

§ 43. Valenţele obişnuite ale **pronumelui reflexiv** sînt următoarele :

(a) substantiv sau pronume coordonat : *(aceste merite le atribuie)* **altora** *şi sieşi*

(b) termen complex apoziţie : *se (laudă)* **unii pe alţii.** Pronumele reflexiv este aici complement direct al verbului *laudă ;* ideea de reciprocitate pe care o conţine e explicată, dezvoltată prin grupul *unii pe alţii.*

(c) verb regent : *se* **laudă** *(singur) ; se* este complement direct.

(d) adjectiv regent : **credincios** *sieşi*

(e) prepoziţie regentă : **pentru** *sine* sau : *o generaţie întreagă s-a recunoscut* **pe** *sine în Eminescu.* (Philippide, S, 262).

Valenţele (a) şi (d) sînt rareori satisfăcute.

§ 44. Spectrul de valenţe real al unui pronume e totdeauna mai mic decît spectrul potenţial. În mod obişnuit, sînt satisfăcute una pînă la trei valenţe. Exemplu cu trei valenţe : *n-a venit* (1) *aproape* (2) **nimeni** *dintre cei invitaţi* (3).

§ 45. Majoritatea subclaselor de pronume sînt utilizate şi ca adjective, adică subordonate (cu **acord**) unor substantive. În acest caz ele se numesc adjective pronominale şi una din valenţele lor e obligatoriu satisfăcută de un substantiv regent[1]. Restul valenţelor ar trebui să corespundă cu cele ale adjectivelor propriu-zise, dar în realitate există mari diferenţe. Adjectivele pronominale (posesive, demonstrative, relative, interogative, nehotărîte şi negative) formează o clasă de cuvinte cu foarte puţine posibilităţi de combinare : **adjectivele posesive** pot intra în relaţii de coordonare *(sfatul tău şi al ei s-a dovedit bun)*[2], iar celelalte pot fi determinate de un adverb, de exemplu : **aproape** *fiecare om.*

Adjectivele relative, ca şi pronumele relative (§ 41), intră adesea în relaţie cu două cuvinte simultan, plasate în propoziţii diferite. Faţă de ambii termeni relaţia e de subordonare : *e un om* **a** *cărui pricepere e incontestabilă.* Adjectivul relativ *a cărui* are două cuvinte regente : *om* şi *pricepere.* Relaţia e în ambele cazuri de subordonare cu acord (acordul cu *om* e realizat prin forma de mascu-

[1] Mai rar, de un numeral regent : **ceilalţi** *trei.*

[2] Pentru adjectivele demonstrative se poate cita o expresie ca : *(repetă) aceleaşi şi aceleaşi (poveşti).* În construcţii ca *(actele) acestea şi celelalte,* coordonarea nu se stabileşte între adjective.

lin *cărui*, acordul cu *pricepere* e realizat prin forma de feminim *a*). Deci :

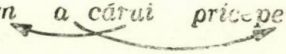

(Bineînțeles, *a cărui* constituie, din punct de vedere sintactic, o unitate indivizibilă ; de altfel, articolul genitival (*a*) nu are niciodată funcție sintactică, nu este o unitate sintactică).

§ 46. În clasa **numeralelor** intră cuvinte foarte deosebite între ele din punct de vedere morfologic și sintactic. Numeralele multiplicative sînt de fapt o specie de adjective *(întreit, însutit)* — ca și acestea, ele pot fi folosite adverbial —, iar cele fracționare sînt substantive *(doime, pătrime)*. De aceea nu ne vom ocupa de ele din punctul de vedere al valențelor.

§ 47. **Numeralele adverbiale** sînt formații complexe, alcătuite din trei elemente : prepoziția *de*, un numeral cardinal și substantivul la plural *ori*. Grupuri ca *de două ori* constituie o singură parte de propoziție și figurează ca termen complex în mai multe feluri de relații, deci au mai multe valențe :

(a) numeral adverbial coordonat : *(repetă) de trei ori*, **de patru ori**

(b) adverb explicat : *(a încercat)* **mereu**, *de o sută de ori*

(c) adverb subordonat : **cam** *de zece ori*

(d) adjectiv sau adverb regent (la gradul comparativ) : *de două ori* **mai bun** ; *(acum lucrezi) de trei ori* **mai repede**

(e) verb regent : *(mi-)* **a spus** *de două ori*

(f) termen subordonat complex format din prepoziție și substantiv : *de două ori* **pe zi.**

Aceste valențe caracterizează și adverbul, deci numeralele adverbiale — cum le arată și numele — ar putea fi

considerate o specie de locuţiuni adverbiale[1]. Celelalte specii de numerale (cardinale, ordinale, colective, distributive) au spectre caracteristice.

§ 48. **Numeralele cardinale** sînt caracterizate prin următorul spectru de valenţe :

(a) numeral cardinal coordonat : *(a făcut)* **două sau trei** *(filme)*[2].

(b) numerale cardinale apoziţie : *(mai dă-mi)* **două : unul** *(verde)* **şi unul** *(albastru)*. Apoziţia aceasta este dezvoltată.

(c) verb predicat sau verb copulativ : **s-au întors** *trei*

(d) substantiv sau pronume regent acordat : *patru* **copii, noi** *doi,* **noi** *două*. Cînd numeralul cardinal e folosit cu sens ordinal, acordul nu se mai produce : **mileniul** *doi,* **pagina** *doi*

(e) termen regent complex alcătuit din prepoziţia *de* şi substantiv : *douăzeci* **de lecţii**

(f) adjectiv regent : **util** *unuia (singur).*

(g) verb regent : *am cumpărat* **douăsprezece**

(h) adverb subordonat : **circa** *patru*

(i) prepoziţie regentă : **pentru** *doi;* **peste** *douăzeci (de ani)*

În construcţii de tipul *lucrările a doi compozitori* sau *lucrările a doi dintre ei,* numeralul e construit cu prepoziţia regentă *a* şi are înţelesul de genitiv ; în *distribui la zece oameni* sau *împart la şapte dintre ei,* numeralul e construit cu prepoziţia regentă *la* şi are înţelesul de dativ.

(j) adjectiv subordonat acordat : *două* **galbene** *şi trei* **albastre ;** *unul* **singur**

(k) adjectiv pronominal subordonat acordat : **celelalte** *două.*

---

[1] *De multe ori* este sigur o locuţiune adverbială.

[2] Dacă analizăm însă o propoziţie ca : *vrei două sau trei cărţi ?,* numeralele nu mai sînt coordonate (*două* determină substantivul subînţeles *cărţi* : sensul textului este „vrei două cărţi sau trei cărţi ?").

§ 49. Numeralele cardinale *o sută, o mie, un milion, un miliard* par mai degrabă substantive, după cum arată posibilitatea articulării. Ceea ce le apropie din punct de vedere gramatical de celelalte numerale cardinale e posibilitatea de a primi articol adjectival (nici un substantiv n-are această proprietate) : **cele** *o mie de dovezi,* **cei** *o sută de ofiţeri.* Articolul adjectival se acordă cu substantivul pe care îl determină *o mie, o sută. O* şi *un* din *o sută, un milion* sînt numerale cardinale, şi nu articole nehotărîte, căci pluralul lor nu e *nişte,* ci *două, trei etc.*[1]

§ 50. Relaţiile dintre numeralele cardinale simple care se unesc pentru a forma un numeral cardinal complex (cum este, de pildă, *un milion patru sute de mii trei sute cincizeci şi cinci)* nu se studiază în sintaxă, căci ţin de matematică. Numeralele complexe, oricît de lungi ar fi, se analizează ca un singur termen în relaţiile sintactice. E recomandabil să se procedeze la fel în situaţii ca :

> *Dă cu ochii de un cer zăbrelit, ferecat, din care* **sutele de mii** *de volţi stau gata să se dezlănţuie.* (Bogza, AI, 28).

Sutele de mii e o singură unitate, în relaţie de subordonare faţă de regentul complex *de volţi.*

§ 51. Uneori numeralele cardinale indică diviziuni ale timpului (ore, minute, secunde), numele acestor diviziuni putînd fi exprimat sau subînţeles. Ambele posibilităţi apar în propoziţia :

Era trei fără cinci minute. (Preda, I, 131)

Enunţul are două părţi de propoziţie : predicatul *era* şi complementul de timp *trei fără cinci minute,* analizabil în trei componente : numeralul regent *trei,* termenul

---

[1] Pe lîngă numeralele cardinale *o sută, o mie* există şi substantivele omonime *o sută, o mie,* care au sensul „bancnotă de o sută de lei", „bancnotă de o mie de lei". Aici *o* este articol nehotărît, căci pluralul e *nişte sute, nişte mii,* ca în propoziţia *mi-a dat nişte sute false.*

complex prepoziţional *fără minute* şi numeralul subordonat *cinci*. Schematic :

era
↑
trei
↑
fără
↑
minute
↑
cinci

Exprimarea aproximativă a unei cantităţi prin construcţii ca *doi-trei, cinci-şase* ţine de relaţia de coordonare (căci între cele două numerale s-ar putea intercala conjuncţia coordonatoare *sau)*: — *Doriţi portocale ?* — *Dă-mi cinci-şase.*

Descrierea spectrului de valenţe (§ 48) arată că numeralul cardinal este o clasă aparte de cuvinte. Asemănări se pot găsi cu pronumele, mai ales din cauză că numeralul cardinal — ca şi majoritatea pronumelor — se întrebuinţează fie pe lîngă un substantiv regent (ca şi adjectivele pronominale), fie fără substantiv, dar referindu-se la substantive subînţelese (ca şi pronumele propriu-zise, în majoritatea enunţurilor) :

> *Omul este prezentat în feluritele lui ipoteze, de la copilul de* **zece ani** *pînă la moşneagul de* **o sută.** (Vianu, SLUC, 128). *O veche şandrama, din care nu mai rămăsese decît vreo* **patru** **scînduri** *deasupra şi vreo* **două** *sau* **trei** *pe lături.* (Hogaş, O, 112).

§ 52. Numeralele ordinale au de obicei valenţele următoare :

(a) numeral ordinal coordonat : *al doilea* şi **al treilea** *(nu s-au mai întors)*[1]

(b) cuvînt (termen complex) apoziţie : *al treilea,* **ultimul,** *(e cel mai bun).* (E vorba, de exemplu, despre un volum.)

(c) cuvînt explicat : **acesta,** *al doilea, (pare mai interesant)*

(d) verb predicat sau copulativ : *primul* **a plecat**[2]

(e) substantiv regent cu recţiune în genitiv : **succesul** *celui de-al doilea.* În anumite construcţii, numeralele ordinale de la *al doilea* înainte primesc obligatoriu *cel de.* Grupuri ca *cel de-al doilea* formează o singură unitate sintactică, iar *cel* este articol.

(f) substantiv regent cu acord : **partea** *a doua.* Cînd atributul exprimat prin numeral ordinal e aşezat după substantiv, forma sa rămîne neschimbată la genitiv-dativ *(frumuseţea părţii a doua),* dar dacă e aşezat înainte de substantiv forma numeralului se schimbă datorită articolului *(deschiderea celui de-al doilea Festival).* Problema acordului în număr nu se pune decît la singural. Excepţii : numeralele *primul, cel dintîi* şi *întîiul,* singurele care au plural *(primele lecţii,* mai rar *întîile încercări).*

(g) substantiv regent cu recţiune în dativ : acordarea *(de ajutoare medicale) celor dintîi.*[3]

---

[1] Cînd numeralele ordinale sînt atribute ale unui substantiv, ele nu pot intra în relaţia de coordonare (aceste două valenţe sînt incompatibile). Într-o construcţie ca : *prefer partea a doua şi a treia a simfoniei,* conjuncţia *şi* nu leagă pe *a doua* de *a treia* (căci o *parte* nu poate fi în acelaşi timp *a doua* şi *a treia !),* ci substantivul *partea* **exprimat** de *partea* **subînţeles** („relaţie implicită") înainte de numeralul *a treia.* Vezi şi p. 57 nota 2.

[2] Inversînd ordinea cuvintelor se schimbă şi analiza sintactică : *a plecat primul* are două organizări posibile, după cum *primul* este subiect sau element predicativ suplimentar, ca în propoziţia *Ion a plecat primul.*

[3] Ne imaginăm o situaţie ca aceasta : s-au produs două accidente şi în amîndouă au fost răniţi ; *celor dintîi* se referă la persoanele rănite în primul accident.

(h) adjectiv regent : **dăunător** *celui de-al doilea*
(i) prepoziție regentă : **cu** *al doilea ; decît al doilea*[1]
(j) termen complex subordonat, introdus prin prepoziție : *al doilea* **din dreapta**
(k) adverb subordonat : **mai** *întîi (să vedem dacă ai dreptate) ; mai întîi* este o singură parte de propoziție.

§ 53. Numeralele ordinale au calități sintactice caracteristice, care nu permit considerarea acestor cuvinte ca specii ale altor părți de vorbire (substantive, adjective, pronume). Totuși se observă o asemănare interesantă cu pronumele, semnalată și în legătură cu numeralele cardinale (§ 51) : uneori numeralele ordinale sînt atribute acordate ale unor substantive, alteori nu determină substantive, dar acestea se subînțeleg, de exemplu : *Partea* ***întîi*** *e mai lungă decît* **a doua.**

Cînd numeralul ordinal e atribut acordat al unui substantiv (satisface valența unui substantiv regent cu acord), celelalte valențe ale numeralului, cu excepția valenței (b), nu pot fi satisfăcute. De exemplu, comparînd construcțiile :

(a) *succesul celui de-al doilea Festival*
(b) *succesul celui de-al doilea*

se vede imediat că în (a) *celui de-al doilea,* atribut al lui *Festival,* nu intră în relație cu *succesul,* cum se întîmplă în (b).

§ 54. **Numeralele colective** au următorul spectru de valențe :

(a) cuvînt coordonat : *(au venit) amîndoi* **și Popescu** *(pe deasupra)*
(b) apoziția multiplă : *(au plecat) amîndoi,* **și Ion și Gheorghe**
(c) termen complex explicat : **și el, și ea,** *amîndoi (au plecat)*
(d) verb predicat sau copulativ : **s-au întors** *tustrei.* În *ne-am întors tustrei,* numeralul determină subiectul inclus *noi.*

---

[1] *decît* poate fi interpretat și ca adverb.

(e) substantiv regent cu recţiune în genitiv (foarte rar în dativ) : **plecarea** *amîndurora*

(f) substantiv regent cu acord : *ambele* **volume**

(g) adjectiv regent : **util** *amîndurora*

(h) prepoziţie regentă : *(i-a aşteptat)* **pe** *tuspatru.*

§ 55. Observaţiile de la § 53 sînt valabile şi pentru numeralele colective. În plus, trebuie notat că *ambii, ambele* e aproape totdeauna utilizat ca atribut, şi de aceea nu poate satisface altă valenţă decît „apoziţie multiplă": *s-au reeditat ambele romane,* **„Ion" şi „Răscoala".** Cît priveşte numeralele colective care încep cu *tus-*, acestea nu pot satisface valenţele (e) şi (g) de la § 54. În îmbinările de tipul *plecarea amîndurora* şi *util amîndurora* numeralul nu poate fi înlocuit cu *tustrei* etc., aceste cuvinte neavînd genitiv şi dativ[1].

§ 56. **Numeralele distributive** sînt alcătuite din invariabilul *cîte* şi un numeral cardinal. Din punct de vedere sintactic *cîte doi* sau *cîte trei* etc. formează o unitate (=termen complex), cu posibilităţi combinatorii foarte reduse. De cele mai multe ori, numeralul distributiv determină un verb şi un substantiv sau pronume şi are sensul de element predicativ suplimentar. Sînt deci satisfăcute simultan două valenţe :

(a) verb regent, în relaţia de subordonare cu aderenţă şi

(b) nume regent acordat în gen (adesea şi în număr)[2]

Exemplu : *elevii intrau (în clasă) cîte doi;* numele poate lipsi : *(ne-a poruncit) să intrăm cîte trei.*

(c) Numeralul distributiv poate depinde numai de un verb şi în acest caz are sens de complement direct : a ales *cîte cinci (din fiecare coş)*

---

[1] O înlocuire ca *util* **pentru** *tustrei* e desigur posibilă, dar provoacă schimbarea construcţiei şi se satisface valenţa (h) de la § 54.

[2] *Elevii se plimbă* **cîte doi** — cu acord —, dar *oaspeţii au intrat cîte unul* — fără acord.

(d) Numeral distributiv dependent numai de un substantiv regent : *intră cîte doi* **candidaţi** *odată.*

(e) numeral distributiv coordonat disjunctiv : *(să intre) cîte doi* **sau cîte trei**

(f) substantiv regent cu acord : *(au venit) cîte două* **scrisori** *(odată)*

(g) prepoziţie regentă : *(s-au format grupuri)* **de** *cîte cinci.*

În ultimele două exemple, numeralul distributiv e folosit cu rol de atribut.

§ 57. Spectrul de valenţe al **verbelor :**

(a) verb coordonat : *văzînd* **şi făcînd.** Pentru că analizăm relaţiile sintactice din interiorul propoziţiei nu includem aici şi îmbinări ca *scrie şi citeşte,* frază formată din două propoziţii coordonate.

(b) verb apoziţie : *rîzînd,* **adică bătîndu-şi joc**

(c) verb explicat : *(pentru)* **a rezolva,** *a lămuri (această chestiune...)*

(d) verb predicat sau, mai obişnuit, copulativ : **e** *(uşor) a face (versuri).* Relaţia e predicativă.

(e) cuvînt subiect : **cîinele** *muşcă.*

Relaţia verbului cu subiectul e adesea implicită, adică se stabileşte cu un cuvînt subînţeles : *(trenurile vin şi) pleacă.*

Doctorul se gîndise să facă mai puţin primejdioase atacurile. (Călinescu, IC, 235).

În propoziţia *m-au ales preşedinte,* construcţia e aceeaşi, cu singura deosebire că relaţia dintre *m-* şi *au ales* este subordonare cu recţiune în acuzativ, adică :

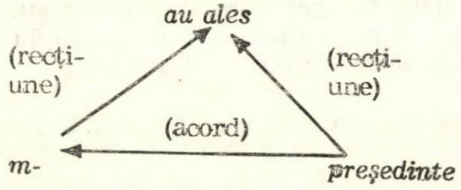

§ 59. În legătură cu valențele enumerate la § 57, trebuie reținute cîteva caracteristici importante :

În interiorul propoziției nu-și pot satisface valențele (a), (b), (c) și (d) decît verbe la modurile nepersonale. E adevărat că în enunțul *e ușor să te prefaci*, verbul *să te prefaci* are înțeles de subiect al predicatului *e ușor*, dar aceasta e o relație între propoziții, nu în propoziție (*să te prefaci* este o propoziție subiectivă).

În legătură cu valența (f), se observă că anumite verbe au o **dublă recțiune : *spune* părinților** (recțiune în dativ) **adevărul** (recțiune în acuzativ). Tot astfel, valența (g) poate fi satisfăcută de mai multe ori în același enunț, ca în :

> *Am ieșit,* **într-o primăvară** (1), **cu pușca** (2), **spre revărsările** (3) *de apă ale Siretului.* (Sadoveanu, O, 14, 393).

Valența (e) e în mod obișnuit satisfăcută de verbele la mod personal. La participiu și supin verbele n-au subiect[1]. La gerunziu și infinitiv, subiectul coincide de cele mai multe ori cu subiectul verbului-predicat al propoziției (*Ion intră în clasă rîzînd ; Gheorghe nu poate răspunde*), dar se întîmplă uneori ca subiectele să fie diferite :

> *Simte deșteptîndu-i-se* **pofta** *de mîncare.* (Călinescu, IC, 277). (Subiectul gerunziului e la nominativ, situația cea mai obișnuită). *Ședea cu capul aplecat peste căpătîi, cu* **părul** *atîrnîndu-i în jos, peste frunte.* (Preda, IP, 19). (Subiectul gerunziului e la cazul acuzativ cerut de prepoziția *cu*).

Pentru situația în care subiectul infinitivului nu coincide cu subiectul propoziției vezi un exemplu ca : *Ne îndemna dorința de a ajunge noi înainte.*

---

[1] Excepții se întîlnesc rar : *Erasmus o îmbină cu tema nebuniei, împrumutată și* **ea** *alegoriilor carnavalești* (Vianu, SLUC, 130).

Valența (i) poate fi satisfăcută numai de verbe la modul infinitiv. La supin, prepoziția (de obicei *de*) face parte din forma verbală, ca și prepoziția *a* de la infinitiv sau conjuncția *să* de la conjunctiv *(de făcut, a face, să fac* nu se analizează sintactic în două cuvinte, *de+făcut, a+face, să+fac !*).

Posibilitățile combinatorii ale verbului sînt numeroase, dar, ca și la substantiv, constatăm că spectrul real de valențe e mult mai mic decît cel potențial. În mod obișnuit, verbul e însoțit de subiect și de unul sau două complemente. În textul care urmează, caracteristic pentru stilul cel mai firesc, am transcris verbele la mod personal cu litere aldine și am numerotat valențele satisfăcute :

> *Omul* (1) **se apropie** *de căruță (2),* **se uită** *la secerile* (1) *vîrîte între scoarțele loitrei, le* (1) **numără,** **scoate** *una* (1) **și-i** (1) **pipăie** *zimții* (2), *o* (1). **bagă** *la loc* (2) **și începe** *apoi* (1) **să caute** *sub cergă* (1); **ia** *totul* (1) *la o parte* (2) **și se uită** *la oalele* (1) *cu fiertură de buruieni, la mămăliga* (1 bis)[1] *încă aburită; le (1)* **acoperă** *repede (2), nemulțumit* (3)[2] *parcă de faptul că totul (1)* **e** *în ordine* (2) **și trece** *la cai.* (Preda, M, 304).

Verbe cu spectru real bogat se întîlnesc mai rar. Iată două exemple de verb cu 4 valențe, dintre care una se repetă :

> *Pentru mine* (1) *însă numai două merțe* (2) *de orz și două* (2 bis) *de ovăz* **a dat** *tata* (3) *cui* (4)[3]

---

[1] Verbul *se uită* are două complemente de același tip, coordonate între ele ; aceeași valență e satisfăcută de două ori.

[2] *nemulțumit,* element predicativ suplimentar, e în relație de subordonare și cu subiectul subînțeles *(omul)* — o relație implicită.

[3] Cuvîntul *cui* face parte din altă propoziție *(cui se cuvine)* dar forma sa (faptul că e la dativ) e cerută de verbul *a dat,* deci satisface o valență a acestuia ; vezi mai sus § 41.

se cuvine. (Creangă, O, 57). *Memoria, care mi-a fost totdeauna tovarăș fidel*[1], *îmi aduce uneori din trecut, cum* (1) **aduce** *marea* (2) *la țărm* (3) *din adîncuri (3 bis)*[2], *sfărîmături* (4) *ale începuturilor mele de odinioară.* (Sadoveanu, O, 16, 494).

Exemple de verbe cu 5 și 6 valențe :

Nici o pasere (1) *nu-* (2) *și* (3) **îndreaptă** *zborul* (4) *său rătăcitor peste sălbătăcia* (5) *și tăcerea* (5 bis) *de mormînt a locurilor acestora.* (Hogaș, O, 79). *Colonelul, care* (1) *își* (2) **ștersese** *timp* (3) *de două ceasuri chipiul* (4) *și fruntea* (4 bis) *de nădușeală* (5), *stînd* (6) *în iarba măruntă* [...], *hotărăște plecarea.* (Camil Petrescu, U, 235—236).

§ 60. Spectrul de valențe al **adverbului** se compune din :

(a) adverb sau termen complex coordonat : *acum* **și aici ;**

Putea să vorbească cu Maiorescu ca oamenii, neted **și cu demnitate.** (Călinescu, IC, 263) ; *Mergeam încet,* **cu pași** *mari* **însă.** (Stancu, J, 199).

(b) apoziție : *(vorbește) iute,* **pe nerăsuflate**

(c) cuvînt sau termen complex explicat : *(s-a întors)* **aseară** tîrziu ; **de azi în două zile,** *poimîine adică.*

(d) verb predicat sau copulativ : **vorbește** *răspicat,* **e** *bine (să mai încerci).* Adverbul e, în ambele exemple, subordonat cu aderență

(e) substantiv sau pronume regent cu aderență : *așa* **om** *(ne trebuie) ; aproape* **nimic,** *cîte* **ceva**

(f) adjectiv regent cu aderență : *cam* **dulceag**

(g) numeral regent : *aproape* **o sută**

(h) adverb regent sau termen complex conținînd o prepoziție și un adverb : *(vorbește) aproape* **perfect,** *mer-*

---

[1] propoziția atributivă conține un verb cu 4 valențe.

[2] Complementele *la țărm* și *din adîncuri,* deși nu sînt coordonate (vezi pag. 67, nota 1, de la pagina precedentă), satisfac de două ori aceeași valență.

ge destul de **repede.** Numeroase adverbe nu se pot subordona altor adverbe decît prin intermediul prepoziției *de :* spunem *cam repede,* dar nu putem spune *uimitor repede*[1].

(i) prepoziție regentă : *(la revedere,)* pe *mîine.*

Și în cazul valențelor (g), (h), (i) relația e de subordonare cu aderență, lucru firesc pentru un cuvînt neflexibil cum e adverbul.

(j) substantiv sau pronume subordonat, în dativ : *conform* **legii**[2], *(conform* ar putea fi considerat și prepoziție).

(k) termen complex subordonat (cu aderență) introdus prin prepoziție : *(zboară) iute* **ca vîntul**[3].

(l) adverb subordonat : *(citește)* **cam** *repede.*

§ 61. Ca și adjectivul, adverbul are trei grade de comparație ; la comparativ și superlativ întîlnim de fapt combinații de adverbe, care se analizează ca o singură parte de propoziție. În cadrul analizei sintactice, șiruri de adverbe ca : *mai bine, mai puțin bine, tot așa de bine* (aici intervine și o prepoziție), *foarte bine, cel mai bine* (cuvîntul *cel* nu e însă adverb, ci articol invariabil), constituie un tot indivizibil. Un procedeu asemănător se aplică la analiza sintactică a verbelor ; o formație ca *să se fi dus,* deși conține o conjuncție, un pronume reflexiv, un verb auxiliar la infinitiv și alt verb la participiu, este unitară din punct de vedere sintactic (are funcția de predicat verbal).

Din punctul de vedere care ne interesează aici, e interesant de comparat spectrul de valențe al adverbelor la di-

---

[1] Adverbul subordonat *așa* se construiește în ambele feluri : *așa iute* sau *așa de iute.*

[2] Adverbe determinate de pronume în dativ se întîlnesc în stilul poetic :

Tu adormiseși, pătrunsă de soare
Mie alături, în șuier de cetini. (Blaga, P, 841)

[3] Cuvîntul *ca* poate fi interpretat și ca adverb.

feritele grade de comparație. Astfel, e limpede că se spune *destul de bine, extraordinar de bine* (vezi valența **h**), dar nu și *destul de mai bine, destul de foarte bine* etc. De asemenea, se spune *(zboară) iute ca vîntul* (vezi valența k) sau *(zboară) mai iute ca vîntul*[1], dar nicidecum *(zboară) cel mai iute ca vîntul.* Se poate spune și *(zboară) foarte iute, ca vîntul,* numai că aici *ca vîntul* nu mai e „termen complex subordonat introdus prin prepoziție" — ca în exemplele de mai sus —, ci **apoziție** pe lîngă *foarte iute.*

Nu toate adverbele au grade de comparație, de exemplu : *acum, aici, aseară, poimîine, cîte, cam, mîine, aproape* (cu sensul de „aproximativ", ca în *aproape o sută).* Am citat numai adverbele date ca exemplu în lista de valențe. Este evident că această categorie de adverbe nu coincide total, în privința spectrului de valențe, cu adverbele care admit gradele de comparație. De exemplu, spunem *mai bine decît mine,* dar nu și *cam decît mine, mîine decît mine* etc. De altfel coincidență totală de spectru nu există nici în interiorul clasei adverbelor fără grade de comparație : valența (i) se realizează la *mîine (pe mîine),* dar n-o găsim în spectrul potențial al lui *cam* sau *conform.*

Cu tot numărul foarte mare de valențe, adverbul are în enunțuri un spectru real foarte mic : determină de obicei adjective sau verbe și are funcția de complement circumstanțial.

Puține sînt adverbele cu valența (e), (f), (g) și mai ales (j). Ele intră în categoria adverbelor de mod. Adverbul *da* are o singură valență : de subordonare, în expresia *ba da.*

---

[1] Construcția e obișnuită în limbajul de conversație, în graiurile populare, dar limba literară preferă aici adverbul (prepoziția) de comparație *decît : mai iute decît vîntul.*

§ 62. Posibilităţile combinatorii ale **prepoziţiilor** se reduc la :

(a) substantiv, pronume, adjectiv, numeral, verb la infinitiv, adverb, toate în relaţia de subordonare cu recţiune : *la* **tine** ; *de* **frumoasă** *e frumoasă ;* cu aderenţă : *de* a creşte.

Dintre toate, combinaţia cu substantivele şi pronumele se întîlneşte cel mai frecvent. Cu excepţia lui *pînă*, toate prepoziţiile pot avea ca termen subordonat un substantiv sau un pronume. Construcţii sintactice mai aparte are prepoziţia *a*.

(b) adverb subordonat care determină grupul prepoziţie+cuvîntul cerut de prepoziţie : *(cînt)* numai *pentru (tine). Numai pentru tine* constituie o singură parte de propoziţie — complement indirect.

În construcţii ca : *prin şi pentru voi, cu sau fără mine* se poate crede că prepoziţiile intră şi în relaţia de coordonare. În realitate, coordonarea se stabileşte între *prin (voi)* şi *pentru voi*, între *cu (mine)* şi *fără mine*, adică între doi termeni complecşi introduşi prin prepoziţie.

Foarte frecvent, două părţi de propoziţie coordonate care ar trebui să înceapă amîndouă cu aceeaşi prepoziţie evită repetarea prepoziţiei (a locuţiunii prepoziţionale) :

> **In legătură cu păstrăvii şi lipanii** *am cunoscut cîte ceva despre gîngăniile care zboară la faţa apei — ele fiind făcute nu numai ca să împodobească de culori schimbătoare lumina zilei şi umbra cetinei, ci ca să hrănească* **pe păstrăvi şi lipani.** (Sadoveanu, O, 14, 585).

Repetarea şi evitarea repetării prepoziţiei se întîlnesc uneori în acelaşi enunţ :

> *Huete vesele* **de fete şi flăcăi** *ce vin* **cu flori şi cu cordele.** (Russo, SA, 161).

§ 63. Posibilitățile combinatorii ale **conjuncțiilor** sînt deosebite de ale celorlalte părți de vorbire :

(a) leagă două cuvinte (două părți de propoziție formate din mai mult de două cuvinte) în interiorul unei propoziții. Afirmația aceasta are în vedere în primul rînd conjuncțiile de coordonare copulative și disjunctive ; valența (a) e rar satisfăcută de o conjuncție adversativă sau concluzivă ; *mare și tare* ; *repede sau încet* ; *(pe-deapsa e)* **severă**, *dar* **dreaptă** ; *(procedeul e)* **util**, *deci* **interesant** *(pentru noi).* În ultimele exemple e corectă și analiza : *dar (este)* **dreaptă**, *deci (este)* **interesant**, coordonarea stabilindu-se astfel între două propoziții, a doua eliptică de verb copulativ. Aceeași dublă posibilitate de interpretare în enunțul :

> **Talentul nu-l părăsește**, *dovadă ultimul fragment din „Amintiri“*, **ci încrederea** *în puterile lui.* (Călinescu, IC, 279).

Un exemplu clar de coordonare concluzivă e următorul:

> *Dorobanții și călărașii în lagăr* la **Ciric**, *în apropierea bojdeucii*, **așadar**, *trebuiră să fie duși în cazarmele noi de la Copou.* (Călinescu, IC, 278).

Primul termen al relației este : *la Ciric ;* al doilea termen, concluziv, este : *în apropierea* [...] *așadar.*

Un exemplu clar de coordonare adversativă, între părți de propoziție de tip diferit (predicat + complement de mod) :

> *Ridică pumnul, dar fără dorința de a lovi.* (Preda, D, 121).

(b) adverb subordonat :

> *Ion a omorît pe Ana* **înadins** *ca să-i rămînă moșia.* (Rebreanu, I, 183) ; *Laura și Ghighi împărtășeau mîndria tatălui lor* **mai cu seamă** *pentru că judecătorul n-avea buna cuviință nici să le asculte.* (Rebreanu, I, 183) ; *Personalitatea rămîne* **chiar** *după ce a pierit influența care a răspîndit-o.* (Philippide, S, 265).

Precizarea exprimată de adverbe şi locuţiuni adverbiale ca *înadins, mai cu seamă, chiar, tocmai* etc. se referă la conjuncţia următoare, subliniind felul relaţiei exprimate prin conjuncţie (finală, cauzală, temporală — în exemplele date mai sus). Precizînd natura dependenţei unei propoziţii faţă de regenta ei, adverbele amintite determină nu numai conjuncţia, ci întreaga propoziţie subordonată.

Conjuncţiile subordonate şi, de cele mai multe ori, cele adversative şi concluzive nu au valenţe în interiorul propoziţiei, ele avînd rolul de a lega propoziţii.

Conjuncţiile coordonatoare leagă de obicei părţile de propoziţie de acelaşi fel :

> **Tinerii şi fetele,** *împodobiţi ca de sărbătoare, se veseleau în hore.* (Odobescu, C, 53). *Ochii îi scînteiau* **de viaţă şi cutezare** ; *de pe capu-i ras de trei degete deasupra frunţii* **mici şi uşor încruntate,** *scăpătau plete lungi castanii.* (Russo, SA, 318),

dar există şi coordonare între părţi de propoziţie diferite, de exemplu între un complement de mod şi un element predicativ suplimentar :

> *O văzui că închide* **cu grijă şi** *parcă* **mulţumită** *uşa.* (Preda, I, 131).

În sfîrşit conjuncţiile coordonatoare leagă uneori o parte de propoziţie cu o propoziţie subordonată avînd aceeaşi funcţie sintactică, de exemplu un complement direct cu o propoziţie completivă directă, un atribut cu o propoziţie atributivă :

> *A încărcat în două coşuri* [...] *mezeluri, un muşchi şi o şuncă şi ce i-a căzut în mînă.* (Rebreanu, R, 415) ; *Nu mi s-a povestit niciodată ceva mai închis şi care să-mi strecoare în acelaşi timp în sînge atîta furie rece.* (Preda, I, 108).

§ 64. **Interjecţiile** formează o parte de vorbire cu un comportament sintactic aparte, care o apropie de substantivele în cazul vocativ. Ca şi acestea, interjecţiile nu sînt, de cele mai multe ori, părţi de propoziţie (vezi mai departe § 77). Adesea interjecţia constituie singură un enunţ, din categoria enunţurilor nepropoziţionale (vezi mai sus § 8), deci problema valenţelor nu se pune. Chiar atunci cînd o găsim în interiorul unei propoziţii, interjecţia nu e legată sintactic de nici unul din cuvintele înconjurătoare, de aceea e izolată prin semne de punctuaţie (virgulă, semnul exclamării) : *Vai, nu mai pot ! ; dar acum, o ! ce bucurie !* Nici în această situaţie nu sîntem îndreptăţiţi să vorbim despre valenţe. Afirmaţiile generalizatoare de mai sus comportă totuşi excepţii.

Prin sensul lor, unele interjecţii se apropie de verbe, de aceea li se pot substitui cînd acestea au rol de predicat în propoziţie. În loc de *vino acasă !* putem spune *hai acasă !*, în loc de *ia doi lei !* se poate spune *na doi lei !* Interjecţiile *hai, na* au în construcţiile citate funcţie de predicat şi au un determinant tipic verbal (complement circumstanţial de loc, respectiv complement direct). Interjecţiile-predicat au deci valenţe verbale :

(a) adverb subordonat cu aderenţă ;

(b) substantiv subordonat cu recţiune în acuzativ.

În enunţul :

Am auzit odată puf ! în lampă şi uşa buf ! (Caragiale, O, IV, 107)

interjecţia *buf !* apare cu valenţa :

(c) substantiv-subiect în relaţie predicativă, iar interjecţia *puf !*, care nu are rol de predicat, ci de complement direct al verbului *am auzit*, realizează două valenţe :

(d) verb regent ;

(e) termen complex subordonat cu aderenţă.

Substituirea cu un verb nu e totdeauna posibilă, totuşi, dacă interjecţia constituie nucleul comunicării şi are

determinări ca ale unui verb, sîntem îndreptăţiţi să vorbim de valoare predicativă şi de valenţe : *halal de voi* ! ; *vai de mine* ! ; *bravo lor* ! În ultimul exemplu descoperim valenţa :

(f) pronume (putea fi şi un substantiv) subordonat cu recţiune în dativ.

Sporadic se întîlnesc interjecţii coordonate (cu alte interjecţii, mai rar cu substantive) : *vai şi iar vai* ! ; *se auzea numai trosc* ! *şi pleosc* ! ; *vai şi amar* ! Adăugăm deci valenţa :

(g) interjecţie sau substantiv coordonat (de obicei coordonarea e copulativă ; poate fi şi disjunctivă).

Un caz aparte îl constituie îmbinarea, frecvent întîlnită, interjecţie-substantiv la vocativ : *ei, drace* ! ; *zău, frate* ! ; *adio prietene* ! ; *hai, prietene* ! Întrucît nici substantivele la vocativ n-au funcţie sintactică, aceste exemple ilustrează categoria enunţurilor nepropoziţionale (§ 8). Prin urmare valenţa :

(h) substantiv la vocativ

nu interesează structura propoziţiei. Am putea avea totuşi unele rezerve discutînd ultimul exemplu : dacă *hai, prietene* ! echivalează cu *vino, prietene* !, unde substantivul ar putea fi considerat subiect (se acordă în număr cu verbul, vezi § 66), atunci s-ar părea că şi *hai, prietene* ! realizează o relaţie predicativă.

Cu excepţia exemplului discutat mai sus sub (d), unde interjecţia era complement, toate construcţiile citate ilustrează categoria interjecţiei-predicat. Se observă că mai ales interjecţiile onomatopeice apar cu această funcţie. În cazuri izolate putem vorbi însă şi de interjecţii-atribut : *porunca „hai !" abia se auzi,* sau de interjecţii-subiect : *a răsunat deodată un ura ! colosal.* Adăugăm deci valenţele :

(i) substantiv regent

(j) adjectiv subordonat

(k) verb în relaţie predicativă (vezi şi un exemplu ca : *se auzi deodată buf !)*

III. CARACTERUL SINTACTIC NEOMOGEN AL PĂRȚILOR DE VORBIRE

§ 65. În paragrafele precedente s-a văzut că, în interiorul unei părți de vorbire, există deosebiri de spectru combinatoriu potențial. Se constată foarte des că două verbe sau două pronume de același fel au posibilități combinatorii diferite.

Deosebiri de spectru apar chiar la același cuvînt flexionar : nu toate formele declinării sau conjugării au aceleași valențe. Faptul acesta e firesc, pentru că fiecărui caz din declinare îi sînt caracteristice anumite funcții sintactice. În cele ce urmează vom da numai cîteva exemple, rămînînd ca în practica analizei sintactice să fie descoperite și alte fapte asemănătoare.

§ 66. La **substantive** se constată că :

(a) cazul vocativ are posibilități de combinare foarte reduse, de exemplu : coordonare *(tovarășe* **și tovarăși**), apoziție *domnule* **Ionescu** !), cuvînt subordonat cu acord (**dragă** *prietene !)*, termen complex prepozițional în relație de subordonare (*îndură-te*, *inimă* **de piatră** !), verb predicat (**ascultați**, *frații lor !)*. Relația dintre cele două cuvinte ale ultimului exemplu e de tip predicativ, căci verbul cere de la substantiv **cazul** (vocativ), iar substantivul cere de la verb **modul** (imperativ) și **numărul** (cînd verbul e la pasiv, intervine acordul în gen și număr : *fiți binecuvîntați, dragi prieteni !)* ; acest tip de relație se realizează numai cu condiția ca persoanei numite prin substantiv să i se ceară săvîrșirea acțiunii exprimate prin verb. *(Ascultați, fraților !, Vino, băiete !)*. Astfel, modul și numărul verbului nu mai sînt determinate de substantiv și acordul nu se mai produce : *A sosit, fraților !, Nu pricepe, oameni buni !* etc. ;

(b) un substantiv la dativ nu poate fi subiect sau nume predicativ ;

(c) substantivele fără articol hotărît sau nehotărît se folosesc la cazurile genitiv şi dativ numai însoţite de o determinare atributivă : *valoarea* **micilor** *economii, povestesc* **acestor** *copii.*

§ 67. La **adjective :**

(a) un adjectiv articulat cu articol hotărît e însoţit obligatoriu de un substantiv şi nu poate intra în construcţii ternare de tipul *Ioana m-a întîmpinat fericită* sau *Se gîndise să facă mai puţin primejdioase atacurile* (§ 34) ;

(b) cînd are rol de nume predicativ, adjectivul stă obligatoriu la cazul nominativ ;

(c) la cazul vocativ, valenţele adjectivului sînt mult mai reduse.

Deosebirile de spectru combinatoriu legate de diferitele grade de comparaţie au fost amintite la § 34.

§ 68. La **pronume :**

(a) cazul vocativ — existent, de altfel, la puţine pronume — este sărac în valenţe ;

(b) numai pronumele în genitiv şi dativ poate fi subordonat unui substantiv *(casa* **lui,** *părerea* **oricui,** *fruntea-***i**), numai pronume în dativ se subordonează unui adjectiv *(credincios* **nouă**) ;

(c) spectrele de valenţă ale formelor *cui* (dativ) şi *al cui* (genitiv) sînt deosebite : spunem, de exemplu, *al cui e creionul acesta ?* sau *al cui prieten s-a dovedit mai fidel ?*, dar *al cui* nu poate fi înlocuit în aceste exemple prin *cui* ;

(d) există deosebiri de însuşiri combinatorii între formele accentuate şi cele neaccentuate ale pronumelor personale (de exemplu, *gîndu-mi,* dar nu *gîndul îmi ; o iubea,* dar nu *iubea pe ea* etc.)

§ 69. La **verbe** :

Modurile nepersonale au un spectru combinatoriu întrucîtva diferit de cel al modurilor personale şi nu sînt omogene din punct de vedere sintactic : participiul, spre deosebire de celelalte, nu are valenţa „complement direct" şi foarte rar are valenţa „subiect"[1] ; infinitivul şi participiul sînt singurele moduri nepersonale care pot depinde de o prepoziţie (**de** *a dormi ;* **de** *colorată e colorată).*

Deosebiri de însuşiri combinatorii diferenţiază şi diatezele :

(a) la diatezele reflexivă şi pasivă verbul nu admite complement direct[2]. Substantivul care răspunde la întrebarea „Ce ?" pusă unui verb reflexiv sau pasiv nu e **complement** direct, ci **subiect,** ca în exemplul :

> *Cînd într-un cîmp pustiu* **se fora o sondă** *de care* **erau legate speranţele** *cîtorva sate, atunci nu* **se găsea ţiţei,** *chiar dacă el sta gata să răbufnească afară.* (Bogza, AI, 35).

(b) la diateza reflexivă cu sens impersonal, verbul nu-şi satisface valenţa „subiect"[3]. Excepţie : asta *nu se face,*

(c) un verb poate fi determinat de un complement de agent numai cînd e la diateza pasivă sau, mai rar, la diateza reflexivă cu sens pasiv ;

(d) valenţa „pronume reflexiv la dativ" poate fi satisfăcută numai de un verb la diateza activă.

Verbul *a despărţi* la diateza activă e însoţit obligatoriu de un complement direct, iar *a îmbina,* la aceeaşi diateză, are două complemente necesare, de tipul *a îmbina ceva cu altceva.*

Pentru lipsa de omogenitate sintactică a adverbelor vezi observaţiile de la § 60 (sfîrşit).

---

[1] Vezi § 59 şi nota.

[2] Excepţiile sînt foarte rare : *a fost învăţat regulile de bună purtare ; ce se gîndeşte el ?*

[3] dar poate fi legat de o propoziţie subiectivă : *se zice că s-ar fi întors.*

§ 70. Numeroase cuvinte sînt polisemantice. În raport de sens, apar cîteodată deosebiri de valenţe, mai ales la verbe.

Un **substantiv** polisemantic este *oră;* iată cîteva din sensurile lui :

(a) „unitate de măsură a timpului, cuprinzînd 60 de minute" : *furtuna a durat o oră;*

(b) „distanţa care poate fi străbătută în timp de 60 de minute" : *locuiesc la două ore de Bucureşti;*

(c) „epocă moment" : *la ora actuală;*

(d) „lecţie, curs" : *dă ore de franceză.*

Cînd are sensul (b), *oră* nu poate fi folosit decît precedat de o prepoziţie (*la*) şi de un numeral cardinal. Are deci două valenţe satisfăcute obligatoriu, numeroase alte valenţe tipice pentru substantive fiind imposibile.

Cînd are sensul (a), *oră* la cazul acuzativ pe lîngă un verb e complement circumstanţial de timp *(se plimbă două ore),* iar cînd are sensul (c) sau (d) e complement direct *(azi nu şi-a ţinut orele).* Sensul (a) nu se asociază cu funcţia „complement direct", iar sensurile (c) şi (d) nu se asociază cu funcţia „complement de timp".

Cînd are unul din sensurile (a) sau (b), *ora* nu poate fi determinat de un substantiv în genitiv (ca în *orele lui Ionescu sînt interesante,* unde apare sensul (d)).

Un **adjectiv** polisemantic este ***plin.*** Iată cîteva din sensurile sale :

(a) „umplut complet sau în mare măsură" : *pahar plin;*

(b) „acoperit cu ceva; murdar, mînjit uns cu ceva" : ***plin de praf, cu mîinile pline de ulei;***

(c) „grăsuţ, durduliu, cu forme rotunjite" : *forme pline;*

(d) „mijloc" : *în plin cîmp, în plină activitate.*

Cînd are sensul (b), *plin* e totdeauna urmat de un complement prepoziţional (valenţă obligatorie), în schimb în sensul (c) n-are niciodată complement prepoziţional: e interesantă deosebirea de sens şi de valenţe dintre ***buze pline de grăsime*** şi ***buze pline.*** Cînd are sensul (d), ***plin***

apare în construcție fixă prep. *în* + *plin* + subst. regent, deci unica valență admisă este „substantiv regent acordat".

Adjectivul *străin* are o valență obligatorie „termen complex subordonat introdus prin prepoziție" cînd înseamnă „care este în afară de preocupările sau de interesele cuiva" :

> *Nu poate fi străină* **de Corabu** *asemenea ispravă.* (Camil Petrescu, U, 350),

dar valența aceasta își pierde caracterul necesar cînd *străin* înseamnă „care este propriu altui popor" ; *cunoaște multe limbi străine.*

Adjectivul *vrednic* apare fără cuvînt subordonat cînd spunem *în familia lui au fost numai oameni vrednici,* dar cere să fie lămurit printr-un termen complex subordonat cînd înseamnă „demn de..., care merită să..." :

> *De acest eveniment, vrednic* **de a fi însemnat** *în calendar, s-a luat act.* (Blaga, H, 5).

Situația verbelor la participiu seamănă cu cea a adjectivelor. De exemplu, spunem *toate urmările* **prevăzute** *s-au adeverit* (participiul *prevăzute* n-are nici un cuvînt subordonat), dar *aparatul e* **prevăzut** *cu un mecanism automat* (participiul *prevăzut,* cînd are înțelesul „care are", cere un complement prepozițional : *cu un mecanism).*

Diferențe de înțeles combinate cu diferențe de spectru combinatoriu se întîlnesc cel mai des la verbe.

Cîteva sensuri ale lui *a mișca :*

(a) „a deplasa, a urni" : *n-a putut mișca dulapul din loc ;*

(b) „a impresiona" : *cuvintele lui m-au mișcat ;*

(c) „a se pricepe" : *la matematică nu mișcă.*

Sensul (c) are valențe relativ puține : verbul e de obicei însoțit de un complement de relație *(la matema-*

tică) și de subiect; cîteodată e precedat de negație și e eventual determinat de un complement de mod (de exemplu, *deloc)*. Valențele „pronume reflexiv în acuzativ și în dativ" sînt excluse. Cu sensul (b), *a mișca* nu se întrebuințează însoțit de pronumele reflexiv în acuzativ sau dativ. Sensul (b) cere complement direct: pronume în acuzativ, substantiv precedat de prepoziția *pe* (căci acțiunea „a impresiona" se răsfrînge, de regulă, asupra unei sau unor persoane). În rezumat, diferența dintre dintre cele trei sensuri citate se traduce prin deosebiri de însușiri combinatorii astfel:

(a) admite pronume reflexiv subordonat;
(b) cere complement direct;
(c) exclude complement direct.

Verbul *a surîde* are două sensuri:

(a) „a zîmbi": *copilul surîde mulțumit;*
(b) „a-i fi cuiva pe plac, a conveni": *planul acesta nu-mi surîde.*

Cu sensul (b), *a surîde* cere cu necesitate un substantiv sau pronume subordonat în cazul dativ (la sensul (a) prezența unui complement indirect e facultativă). Cu sensul (a), *a surîde* poate fi determinat de un element predicativ suplimentar (vezi exemplul de mai sus), ceea ce nu se întîmplă la sensul (b). Sensul (b) nu admite combinarea cu un pronume reflexiv subordonat.

Dintre numeroasele înțelesuri ale lui *a face*, unele se recunosc ușor grație unor valențe caracteristice. Astfel, cînd înseamnă „a costa", *a face* are ca termen subordonat fie adverbul *cît (cît face stofa aceasta?)*, fie o indicație a prețului *(face două sute de lei)*. Cînd are sensul „a începe", *a face* e la diateza reflexivă și cere un subiect nearticulat *(Se făcu noapte)*.

Să se compare, din punctul de vedere al necesității unui cuvînt sau termen subordonat, construcția verbu-

lui în următoarele perechi de exemple. Deosebirea sintactică e însoțită de o diferență de înțeles :

1 a *Melodia aceasta n-***a prins**

1 b *Muierile* [...] **prinseră** *a se tîngui* (Sadoveanu, FJ, 8)

2 a *Trebuie* **să încerci**

2 b *Mă* **încearcă** *un junghi.*

3 a *Omul acesta n-***a furat**

3 b *Cu toate că numai un viteaz poate cuteza să ridice ochii spre măria sa* [...], *muierile tot or îndrăzni* **să fure** *cu coada ochiului, doar l-or găsi.* (Sadoveanu, FJ, 8).

§ 71. Valențele unui cuvînt depind de cuvintele cu care se învecinează în același enunț. Plasat într-o anumită propoziție, într-un anumit context, cuvîntul cere satisfacerea anumitor valențe.

Iată exemple referitoare la **substantive.** Prezența unui atribut pe lîngă un substantiv e adesea necesară într-un anumit enunț, deși în alte enunțuri atributul poate lipsi :

Zile **întregi** *înconjurai pădurea pe* **zeci** *de kilometri, trăind* **acest** *vis cu bătăi* **de inimă** *și spaime adevărate* (Preda, I, 280).

— Cuvîntul *zi* nu cere totdeauna un cuvînt subordonat, dovadă că spunem *se face ziuă,* dar în enunțul citat suprimarea lui *întregi* e imposibilă (el ar putea fi doar înlocuit, cu alt adjectiv sau cu un numeral : *multe zile, trei zile* etc.). Suprimarea lui *întregi* devine realizabilă dacă schimbăm numărul substantivului *zile : Ziua înconjurai pădurea* e corect.

— Atributul **zece** este și el necesar, căci construcția *înconjurai pe kilometri* ar fi incorectă. În loc de *zece* sînt însă utilizabile și alte atribute care exprimă numărul *(douăzeci, mulți* etc.).

Atributele *întregi, zeci,* care satisfac valențele obligatorii ale unor cuvinte, sînt niște **determinanți sintactic obligatorii.**

— Atributul *acest* este și el un determinant obligatoriu : *trăind vis* nu se poate spune. Eliminarea lui *acest* e admisibilă numai schimbînd forma substantivului : *trăind visul* e corect.

— Atributul *de inimă* poate lipsi din enunț : *trăind acest vis cu bătăi și spaime adevărate.* Textul rămîne corect, dar cuvîntul *bătăi* și-a schimbat înțelesul. Cînd înseamnă „palpitații", substantivul *bătăi* cere să fie determinat prin *de inimă.* Numim **determinanți semantic obligatorii** cuvintele care nu pot lipsi dintr-un enunț deoarece eliminarea lor ar modifica înțelesul unuia din celelalte cuvinte ale enunțului. Spre deosebire de determinanții **sintactic** obligatorii, cei semantic obligatorii ar putea fi scoși din enunț fără a-l transforma într-un text incorect. Ei sînt **determinanți sintactic facultativi.**

— În sfîrșit, atributul *adevărate* din textul reprodus mai sus este un **determinant facultativ,** atît din punct de vedere sintactic, cît și semantic.

În fraza :

> *Floarea aceea se duce s-o caute Broz în* **fiecare** *dimineață, în plantațiile* **noi de brad.** (Sadoveanu, O, 14, 593).

atributul *aceea* e un determinant facultativ (sintactic și semantic), *fiecare* e un determinant sintactic obligatoriu, iar *noi* și *de brad* sînt determinanți facultativi, dar nu amîndoi **în același timp :** dacă îl suprimăm pe *noi* trebuie să rămînă *de brad,* dacă îl suprimăm pe *de brad* trebuie să rămînă *noi.* Cuvîntul *plantațiilor* din acest enunț cere măcar un atribut. (El ar putea lipsi numai cu condiția să suprimăm articolul substantivului *plantațiile).*

Observaţiile de mai sus referitoare la determinanţii unui substantiv se aplică şi la determinanţii celorlalte părţi de vorbire[1].

Orice cuvînt dintr-un enunţ, cu excepţia predicatului, este în principiu determinant sintactic obligatoriu dacă e în acelaşi timp cuvînt regent :

> *Pascalopol le recomandă să se odihnească un ceas după masă, pînă ce el pune puţin la cale treburile moşiei.* (Călinescu, EO, 86).

Substantivul *treburile*, determinant al locuţiunii *pune la cale*, este regent faţă de *moşie*. *Treburile* este un determinant sintactic obligatoriu, căci *moşiei* nu poate rămîne în text fără termenul său regent (nu se poate spune : *pînă ce el puse puţin la cale moşiei).*

Predicatul, cînd grupează în jurul său cuvinte care îi satisfac diferite valenţe (subiect, diverse tipuri de complemente), este în cele mai multe enunţuri un termen obligatoriu al propoziţiei, nucleul ei indispensabil. Dacă în textul de mai sus am suprima primul predicat, ar rămîne o frază incorectă : *Pascalopol le să se odihnească...* Rezultatul ar fi asemănător după eliminarea predicatului *pune la cale :... pînă ce el puţin treburile moşiei.* Alteori eliminarea unui predicat din frază dă naştere unei fraze corecte, dar cu sens ciudat : *Pascalopol le recomandă un ceas după-masă.*

Destul de rar lipsa predicatului este totuşi posibilă, ca în :

> *Unii şedeau jos la pămînt, alţii pe prispă, alţii în picioare.* (Teodoreanu, M, 310).

Elipsa predicatului evită repetarea inutilă a unor cuvinte care se subînţeleg uşor din context. Cîteodată con-

[1] Iată un exemplu pentru verb : combinate cu un pronume personal în dativ, verbele tranzitive cer de obicei cu necesitate un complement direct *(îmi laudă* **prietenii**).

structia eliptică de predicat pare mult mai firească decît cea completă :

Îi spune pur şi simplu că a trecut examenul, că a terminat şcoala şi altceva nimic (Preda, I, 169).

§ 72. Un număr de cuvinte au determinant obligatoriu, indiferent de enunţul în care sînt utilizate.

Exemple de adjective şi participii cu termen subordonat necesar : *dornic, menit*[1], *sortit*. Cu rol de determinant întîlnim fie părţi de propoziţie, fie propoziţii subordonate : *dornic de ceva — dornic să facă ceva, sortit unei cariere strălucite — sortit să ajungă om mare.*

Singurul pronume construit totdeauna cu un termen subordonat este *cel: cel din dreapta e mai mare.*

Exemple de verbe cu complement obligatoriu : *a-şi însuşi* ceva, *a păţi* ceva (în expresia *a păţit-o*, lipseşte complementul direct, dar o a fost la origine un astfel de determinant), *a povăţui pe* cineva : *a adresa* la diateza activă are două complemente obligatorii *(a adresa* ceva cuiva) şi unul singur la diateza reflexivă *(a se adresa* cuiva) ; *a jongla* cu ceva, *a năzui* la sau spre ceva, *a recurge* la ceva sau la cineva, *a tinde* către sau spre ceva.

[1] Dacă trecem cu vederea sensul „vrăjit, fermecat", care apare în *Buruiene strînse la zile mari, menite şi sorocite* (Dicţionarul limbii române moderne, la cuvîntul **menit**).

I. CUVINTE CU ȘI FĂRĂ FUNCȚIE SINTACTICĂ

§ 73. Sensul pe care îl capătă un cuvînt ca urmare a plasării lui într-o anumită relație cu alt cuvînt din enunț se numește **funcție (valoare) sintactică.** Sînt funcții sintactice aceea de predicat, complement direct, complement circumstanțial de timp etc. Cuvîntul privit ca purtător al unei valori sintactice se numește **parte de propoziție.** Calitatea de parte de propoziție o capătă cuvîntul ca urmare a satisfacerii unei valențe, de exemplu, dacă un adjectiv satisface valența „adjectiv subordonat cu acord" a unui substantiv, el capătă valoarea sintactică de *atribut adjectival*, ca în *oameni* **tineri**; dacă adjectivul e prins într-o construcție ternară, satisfăcînd în același timp valența unui verb copulativ și a unui substantiv la nominativ, el capătă valoarea sintactică de nume predicativ[1], ca în *casa este* **nouă**; dacă adjectivul e prins într-o construcție ternară, satisfăcînd simultan valența unui verb predicativ și a unui substantiv la nominativ sau acuzativ, el capătă valoarea sintactică de *element predicativ suplimentar,* ca în *fata zîmbește* **mulțumită.**

Cu toate acestea nu orice valență satisfăcută dă cuvîntului o anumită funcție sintactică:

(a) Dacă un cuvînt-subiect primește un atribut (își satisface, de pildă, valența „adjectiv acordat") el rămîne tot subiect. Alt exemplu: a doua propoziție din fraza *avea privirea pe care o au generalii* are următoa-

[1] *Numele predicativ* e unul din cei doi constituenți ai *predicatului nominal,* parte de propoziție dezvoltată. Celălalt constituent se numește *copulă.*

rele părți de propoziție : compl. direct + compl. direct reluat + predicat + subiect. Aceste funcții sintactice nu suferă nici o modificare dacă adăugăm verbului complementul de mod *numai*, substantivului *generalii* atributul *tineri*, verbului complementul indirect *pentru oștile* (și substantivului *oștile* atributul pronominal *lor)* și complementul de timp *în preajma atacului.* Cu aceste adausuri enunțul devine :

> *Avea privirea pe care o au numai generalii tineri pentru oștile lor în preajma atacului.* (Teodoreanu, M, 92).

(b) există cuvinte care au valențe satisfăcute în enunț, totuși nu sînt părți de propoziție. Acesta e cazul prepozițiilor, cuvinte **regente,** care cer după ele un substantiv, pronume, numeral etc. **subordonat.** Cu toate acestea, prepozițiile nu îndeplinesc funcții sintactice. Substantivele în cazul vocativ nu sînt considerate părți de propoziție nici atunci cînd se acordă cu predicatul : *ascultați, frați-lor !, ascultă, frate !* Acest punct de vedere tradițional e discutabil, căci s-ar putea vorbi aici despre un „subiect în cazul vocativ".

§ 74. Valențele prin satisfacerea cărora un cuvînt devine parte de propoziție sînt următoarele :

1. Substantivul, pronumele, numeralul au funcție de **subiect** dacă se combină cu predicatul în relația predicativă (cer de la predicat acordul în număr) sau dacă intră într-o construcție binară cu un verb predicativ la infinitiv sau gerunziu și stau în cazul nominativ[1].

[1] În enunțul *dorința lui de a fi ales președinte e foarte puternică,* cuvîntul *președinte* e la nominativ, se combină cu verbul la infinitiv *a fi ales* și totuși nu e subiect, ci element predicativ suplimentar. Observația aceasta nu contrazice regula de mai sus, căci *președinte* nu intră într-o construcție **binară,** ci **ternară :** cei trei termeni ai construcției sînt *președinte, a fi ales* și subiectul subînțeles al verbului *a fi ales.*

2. Un cuvînt este **atribut** dacă se subordonează unui substantiv, pronume, numeral (cardinal, ordinal, colectiv[1]), fracționar — care e de fapt substantiv, vezi § 46 —), satisfăcînd o valență a acestora.

3. Un cuvînt este **complement** dacă are ca termen regent un verb (cu care intră într-o construcție binară[2]), un adjectiv, un verb, un numeral multiplicativ — care e de fapt adjectiv, vezi § 46 —, distributiv, adverbial.

4. Un cuvînt este **element predicativ suplimentar** dacă are simultan doi termeni regenți, unul fiind obligatoriu un verb. Al doilea regent este de obicei un substantiv sau un pronume, cu care elementul predicativ suplimentar se acordă dacă e exprimat printr-un cuvînt flexibil. Exemple : cu element predicativ suplimentar *acordat : oamenii lucrează* **mulțumiți** ; cu element predicativ suplimentar *neacordat* (acordul nefiind posibil) : *am văzut-o* **intrînd.**

§ 75. Din enumerarea de la § 74 lipsește predicatul, care are o situație mai complicată. Un verb e predicat dacă e la un mod personal, prin urmare interesează nu valențele, ci forma gramaticală, morfologică, a cuvîntului. Regula se aplică majorității verbelor, mai exact verbelor numite **predicative** („predicative" însemnînd tocmai „care pot forma singure predicatul unei propoziții"). Predicatul exprimat printr-un verb predicativ se numește **predicat verbal.**

Există o categorie de verbe care nu formează totdeauna (în orice enunț) predicatul verbal al unei propoziții, deși sînt la un mod personal. Cînd nu formează predicatul, se numesc *copulative,* au rolul sintactic de

[1] Aceste trei specii de numerale primesc atribute numai cînd nu sînt utilizate ele însele ca atribute : în *două albastre, albastre* e atribut al lui *două,* dar în *două flori albastre, albastre* e atribut al lui *flori.*

[2] Un verb copulativ poate apărea ca regent și într-o construcție ternară, fiind legat de *subiect* (în relație predicativă) și de *numele predicativ* (în relație de subordonare).

copulă și se combină cu un nume predicativ ; predicatul compus din copulă și nume predicativ se numește **predicat nominal** și este o parte de propoziție dezvoltată : *elevul* este silitor[1]. E important să se cunoască faptul că verbele din această categorie sînt totuși capabile să formeze uneori și predicate verbale, aceasta fiind una din dificultățile analizei sintactice elementare. Cînd formează singure predicatul, aceste verbe sînt **predicative**. Pentru a hotărî dacă un verb e copulativ sau predicativ, adică dacă e predicat verbal sau parte a unui predicat nominal, trebuie examinate valențele sale satisfăcute în enunț, și anume :

— dacă e însoțit de un cuvînt (sau de un termen complex) care determină înțelesul subiectului său, verbul e parte a unui predicat nominal : *lecția este interesantă*. E evident că *interesantă* lămurește subiectul *lecția*, cu care de altfel se acordă în gen, număr și caz;

— dacă verbul nu-și satisface o valență printr-un cuvînt care în același timp lămurește subiectul, el este predicat verbal : *elevul este în curte*. Aici determinantul *în curte* nu ne spune despre ce fel de **elev** e vorba, ci **unde este** elevul *(în curte* explică numai înțelesul verbului).

Diferența sintactică e însoțită de o deosebire de înțeles : în al doilea exemplu, *este* are sensul „se află", absent din primul exemplu (*lecția este interesantă*).

Situația lui *a fi* se regăsește la celelalte verbe copulative, deși diferențele de sens nu sînt totdeauna foarte clare[2]. Sînt verbe copulative :

---

[1] Combinația verb copulativ — nume predicativ nu are valoare sintactică de predicat nominal decît atunci cînd verbul e la un mod personal. Aceeași combinație, dar cu verbul la un mod nepersonal, îndeplinește alte funcții în propoziție, de pildă aceea de complement de cauză **(fiind nemulțumit,** *au plecat),* atribut *(îngrijește de un copil* **rămas orfan** *de curînd)* etc. Și aceste părți de propoziție sînt dezvoltate. Vezi și exemplul discutat la § 80.

[2] Tocmai de aceea cercetarea valențelor se dovedește un criteriu util de analiză.

(a) *a fi* și sinonimele sale, ca : *a reprezenta (Această poezie reprezintă creația sa cea mai valoroasă), a constitui („Luceafărul" constituie culmea poeziei eminesciene), a însemna (Gestul tău a însemnat o mare greșeală), a se chema, a se numi (Asta se cheamă* sau *se numește obrăznicie).* Cînd nu-și satisfac valența de nume predicativ aceste verbe au cu totul alt înțeles : *diplomatul reprezintă interesele țării sale*[1], *prietenii au constituit o asociație, mi-am însemnat ceva în caiet, l-a chemat directorul ;*

(b) *a părea (el pare bolnav ; succesul mi se pare neînsemnat) ;* la diateza reflexivă cu sens impersonal *a se părea* e verb predicativ *(se pare că n-a înțeles) ;*

(c) *a deveni* și sinonimele sale, ca : *a ajunge (a ajuns om mare), a se face (s-a făcut băiat mare), a ieșit (a ieșit doctor). A deveni* e aproape totdeauna copulă, în schimb sinonimele sale se utilizează frecvent fără nume predicativ ; în acest caz au alt sens și sînt verbe predicative *(această operație se face repede, a ieșit din casă) ;*

(d) *a rămîne.* De remarcat deosebirea dintre *Ion a rămas orfan* (cu predicatul nominal *a rămas orfan),* și *Ion a rămas acasă* (cu predicatul verbal *a rămas).*

§ 76. Anumite adverbe se utilizează ca predicat și de aceea se numesc **adverbe predicative :** *firește, sigur, desigur* și alte sinonime, *probabil, poate.* Aceste cuvinte sînt predicate în următoarele condiții : (a) formează singure un enunț (— *Ai înțeles ?* — *Firește.)* ; (b) sînt urmate de o propoziție introdusă prin *că* și nu depind de un verb copulativ *(Bineînțeles că a plecat).* Dacă nu e satisfăcută nici una din aceste condiții, cuvintele amintite sînt considerate adverbe de mod și îndeplinesc de regulă funcția de complemente circumstanțiale de mod (ca în propozițiile : *Ion este probabil bolnav ; Ion este sigur cinstit)* ; o parte din aceste adverbe pot îndeplini funcția de nume predicativ (ca în : *dacă te porți așa, e sigur că nu reușești).*

[1] *a reprezenta* cu acest sens are ca valență obligatorie un complement direct, posibilitate combinatorie inexistentă pentru *a reprezenta = a fi.*

Un mijloc simplu de recunoaștere a adverbelor predicative este lipsa oricărei valențe satisfăcute în propoziția de care aparțin. (Vezi exemplele de mai sus : *Firește. Bineînțeles că a plecat*[1]. Cînd au valențe satisfăcute în propoziție, adverbele în cauză nu sînt predicate. Exemple : *e mai probabil că n-a venit* (aici *e mai probabil* constituie predicatul primei propoziții, *mai probabil* fiind nume predicativ) ; *mîine am să revin poate* (*poate* e complement de mod al predicatului), *poate de aceea s-a supărat* (*poate* e complement de mod al locuțiunii adverbiale *de aceea*).

§ 77. Din punct de vedere sintactic, interjecțiile nu se comportă totdeauna la fel : de obicei nu au rol de părți de propoziție, alteori însă îndeplinesc funcții sintactice. Vom deosebi următoarele situații :

(a) Interjecția formează singură un enunț nepropozițional : *Aha ! ; Bravo !*

(b) Interjecția formează, împreună cu alte cuvinte, un enunț nepropozițional : *nu zău, Ioane ? ! ;*

Valeu, cumătră, talpele mele ![2] (Creangă, O, 131).

(c) Interjecția este parte de propoziție, de obicei predicat : *și atunci el jart ! o palmă.* Interjecția apare aici combinată cu trei cuvinte : complementul de timp *atunci*, subiectul *el*, complementul direct *o palmă*. Valențele interjecției cu rol sintactic au fost descrise mai sus, la § 64.

§ 78. Din amănuntele date în paragrafele precedente rezultă că un număr mic de valențe din spectrul real al unui cuvînt sînt hotărîtoare pentru aflarea funcției sale sintactice. Stabilirea valorii sintactice a unui cuvînt cere

[1] *că a plecat* satisface o valență **propozițională** a locuțiunii adverbiale predicative *bineînțeles*. Această locuțiune se poate combina cu o propoziție subiectivă, dar niciodată cu un subiect.

[2] *mele* este, desigur, atributul lui *talpele*, dar ansamblul enunțului nu permite o analiză în părți de propoziție.

adesea descoperirea unor însuşiri gramaticale care depăşesc studiul valenţelor. De exemplu, aceeaşi valenţă „termen complex introdus prin prepoziţie" corespunde mai multor părţi de propoziţie subordonate verbului :

a fugit de aici (compl. de loc)
a fugit de frică (compl. de cauză)
a fugit de duşmani (compl. indirect)
a fugit de ieri (compl. de timp)

Invers, valenţe de tip diferit corespund unei singure funcţii sintactice ; un exemplu pentru complementul de timp :

seara citeşte (substantiv articulat)
astăzi citeşte (adverb)

Iată şi un exemplu mai complex, pentru complementul direct :

învaţă lecţia (substantiv)
îl învaţă pe Ion (substantiv cu prepoziţie)
învaţă a scrie (verb la infinitiv).

§ 79. Comparînd împărţirea propoziţiei în cuvinte cu împărţirea ei în părţi de propoziţie, constatăm că cele două descompuneri nu se suprapun. Numărul cuvintelor e de cele mai multe ori superior numărului părţilor de propoziţie, fiindcă adesea cuvintele se grupează cîte două-trei pentru a forma o singură parte de propoziţie.

Numărul cuvintelor poate fi cel mult egal (niciodată inferior !) cu acela al părţilor de propoziţie :

Tot	*el*	*îmi*	*explică*	*şi*
atr. adv.	sub.	compl. indir.	pred. vb.	compl. mod.

provenienţa	*ciudatei*	*pălării*	*a îmblînzitorului*
compl. dir.	atr. adj.	atr. subst. G.	atr. subst. G.

(Baconsky, C, 42)

Un exemplu asemănător :

Serile cad tîrziu, albastre, galbene, fumurii. Zorile vin devreme — întîi vinete, apoi cenușii, apoi viorii, apoi limpezi. (Stancu, D, 240).

Anumite cuvinte nu sînt niciodată părți de propoziție. Le vom împărți în două categorii : (a) cele care se grupează cu alte cuvinte, formînd împreună cu acestea o singură parte de propoziție. Este cazul tuturor prepozițiilor, al unor adverbe *(cîte, ca, decît, nu)*[1], al verbelor copulative, al articolelor (nehotărît, adjectival)[2], al adverbelor care ajută la formarea gradelor de comparație ale adjectivelor și adverbelor (*mai, foarte, tare, mai puțin, tot atît de* etc.) ; (b) cuvintele care n-au funcție sintactică nici singure, nici unite cu alte cuvinte. Ne referim la conjuncțiile de coordonare[3], la substantivele în cazul vocativ, la interjecții în enunțuri nepropoziționale sau cînd nu satisfac valențe ale cuvintelor din aceeași propoziție.

Din 11 cuvinte cîte are enunțul :

În vremea veche trăia un împărat întunecat și gînditor ca miazănoaptea. (Eminescu, PL, 3)

rezultă numai 7 părți de propoziție : *în vremea + veche + trăia + un împărat + întunecat + (și) gînditor + ca miazănoaptea.*

Din cele 16 cuvinte ale enunțului :

Olguța arunca cojițele, vehement, ca niște insulte farfuriei, preocupată de mișcare mai mult decît de gust. (Teodoreanu, M, 173).

---

[1] *ca* și *decît* pot fi considerate și prepoziții.

[2] Articolele hotărît și genitival nu sînt considerate cuvinte aparte.

[3] Conjuncțiile de subordonare se studiază la sintaxa frazei. În frază, nici conjuncțiile subordonatoare, nici cele coordonatoare nu îndeplinesc rolul de părți de propoziție.

se obţin numai 10 părţi de propoziţie : *Olguţa* + *arunca* + *cojiţele* + *vehement* + *ca nişte insulte* + *farfuriei* + *preocupată* + *de mişcare* + *mai mult* + *decît de gust.*

II. LOCUŢIUNILE

§ 80. Existenţa locuţiunilor şi a cuvintelor compuse creează adesea dificultăţi în analiza sintactică. În principiu, o locuţiune sau un cuvînt compus este o singură unitate lexicală şi sintactică :

> *Toţi cei sosiţi ştiau de asemeni că se vor îndestula cu mîncare şi vin, faima de primire de oaspeţi a mănăstirii fiind întru totul neştirbită.* (Sadoveanu, FJ, 7).

De asemeni este o locuţiune adverbială, ca şi *întru totul*. Textul interesează şi pentru alte fenomene sintactice. În prima propoziţie, subiectul este *cei sosiţi* (participiu articulat cu articol adjectival), iar *toţi* este atribut adjectival : avînd articol, participiul *sosiţi* a devenit substantiv, de aceea determinanţii săi sînt atribute şi nu complemente. În ultima parte a enunţului, *fiind întru totul neştirbită* conţine două părţi de propoziţie : complementul modal *întru totul* (prepoziţie — adjectiv substantivizat) şi complementul de cauză *fiind neştirbită*, alcătuit din verb copulativ şi nume predicativ. Se observă că îmbinarea „verb copulativ — nume predicativ" nu are totdeauna funcţia sintactică de predicat (vezi § 75 nota).

Locuţiunile formate din două cuvinte, dintre care primul este o prepoziţie, se analizează sintactic ca o singură parte de propoziţie, cu excepţia locuţiunilor prepoziţionale şi conjuncţionale, care nu au funcţie sintactică (ca

și prepozițiile și conjuncțiile). Locuțiunile care conțin două (mai multe) cuvinte din categoria părților de vorbire cu valoare sintactică (substantiv, adjectiv, pronume, numeral, verb, adverb) pot lăsa impresia greșită că sînt formate din mai multe părți de propoziție. De exemplu, s-ar putea crede că propoziția *a rămas de căruță* trebuie descompusă în : *a rămas* (predicat) și *de căruță* (complement), sau că locuțiunea *de florile mărului* (=*degeaba*) ar fi alcătuită dintr-un complement și un atribut substantival. În realitate, orice locuțiune este o *unitate indivizibilă* din punct de vedere sintactic, adică reprezintă *o singură* parte de propoziție (*a rămas de căruță* este predicat verbal, *de florile mărului* complement de mod). Alte exemple :

> *El îi scrise din nou, dar de astă dată, pentru întîia oară răspunsul nu veni.* (Preda, I, 179).

Locuțiunile *de astă dată* și *pentru întîia oară* sînt ambele complemente de timp și nu e recomandabil să le descompunem în *de dată* (complement) — *astă* (atribut adjectival), *pentru oară* (complement) — *întîia* (atribut adjectival). În enunțul :

> *Cîtva timp s-ar fi părut că cei doi se urmăreau unul pe altul.* (Preda, IP).

figurează locuțiunile *cîtva timp*, cu valoarea de complement de timp, și *unul pe altul*, cu valoarea de apoziție pe lîngă pronumele *se*[1]. Nici aici nu vom descompune sintactic locuțiunile, adică nu vom considera pe *cîtva* drept atribut adjectival sau *pe unul* drept complement direct (de altfel, ar fi și greu de spus ce este *unul* luat singur).

[1] Locuțiunea *unul pe altul* precizează înțelesul de reciprocitate al pronumelui reflexiv *se*, vezi § 43 (b).

*Oamenii din partea locului credeau lucruri feluri*te. (Baconsky, C, 39). *Ajung la hotelul pentru turişti, clădit recent în vîrful dealului printre pini şi tot felul de arbori orientali.* (Baconsky, C, 42).

Din partea locului e atribut adjectival (locuţiunea e sinonimă cu adjectivul *localnic),* iar *tot felul de* are aceeaşi valoare sintactică (*tot felul de* = *feluriţi,* adj.). Nu se analizează separat *din partea* (atr. subst. prepoziţional) — *locului* (atr. subst. gen.) şi nici *tot* (atr. adj.). Ce ar fi atunci *felul ?*

Se analizează tot ca unităţi sintactice indivizibile grupurile de cuvinte de tipul substantiv (pronume) + prepoziţie + substantiv (pronume) în care substantivul (pronumele) se repetă : *fel de fel, zi de zi, bob cu bob, rînd pe rînd, care pe care, care mai de care*[1].

Pentru unele, caracterul de locuţiune e destul de evident, din pricina înţelesului : *fel de fel* = *diverse, felurite ; zi de zi* = *zilnic ; rînd pe rînd* = *succesiv ; care mai de care* = *pe întrecute.* La altele, mai ales cele conţinînd prepoziţia *cu,* spunem că formează o singură parte de propoziţie, deşi caracterul de locuţiune e mai puţin evident (deoarece nu le putem înlocui cu cîte un singur cuvînt) :

[...] *un jgheab de scînduri pe care materialele au fost trase cu vinciul, roată cu roată, ţeavă cu ţeavă.* (Bogza, AI, 31)

Întîlnim aici două complemente de mod : *roată cu roată* şi *ţeavă cu ţeavă.*

§ 81. Recunoaşterea locuţiunilor este o condiţie importantă pentru efectuarea unei analize sintactice corecte. Criteriile utilizate în acest scop sînt următoarele :

[1] Vezi şi exemplul de mai sus conţinînd îmbinarea *unul pe altul.*

(a) **înțelesul :** dacă sensul grupului de cuvinte nu rezultă din însumarea sensurilor cuvintelor componente, grupul e o locuțiune.[1] De exemplu, *din capul locului* înseamnă „de la început", deci sensul cuvîntului *loc* nu poate fi regăsit în sensul grupului *din capul locului*. Alt exemplu : în *a o lua la sănătoasa* înțelesul grupului nu conține nici sensul de „a lua", nici acela de „sănătos", iar *o* nu înlocuiește un substantiv pe care să-l putem subînțelege ;

(b) prezența unui cuvînt care, luat izolat, desprins din grup, n-are un sens clar. De exemplu, știm foarte bine că *a da în vileag* înseamnă „a dezvălui", dar nu putem defini sensul cuvîntului *vileag*. Tot astfel, nu se poate preciza ce înseamnă *valma* în *de-a valma* sau *hac* în *a-i veni de hac ;*

(c) înlocuirea cu un singur cuvînt : *fel de fel* se înlocuiește ușor cu *diverse, de florile mărului* cu *degeaba, a băga de seamă* cu *a observa*. Acest criteriu nu trebuie utilizat niciodată singur, căci pot fi înlocuite cu un singur cuvînt și îmbinări care nu sînt locuțiuni, de exemplu : *a merge repede* = *a alerga, a începe din nou* = *a reîncepe, actor de tragedie* = *tragedian, (este un) om lipsit de inteligență* = *(este un) prost* etc. ;

(d) **Valențele.** Orice cuvînt are un număr de valențe, caracteristice pentru partea de vorbire căreia îi aparține. Dacă, într-o îmbinare, cel puțin un cuvînt e lipsit de posibilitățile combinatorii normale, îmbinarea e o locuțiune. De exemplu, revenind la îmbinarea *din capul locului*, se vede că substantivele *capul* și *locului* nu pot primi nici un atribut (adjectiv, adjectiv pronominal etc.) ; nu putem spune *din capul acesta al locului, din capul locului acestuia* etc. În schimb *a merge repede* nu este locuțiune, căci valențele celor doi termeni sînt cele obișnuite pentru un verb la mod personal și un adverb. De pildă, putem scrie **el** *merge* **acum deosebit de** *repede. A da în vileag* este lo-

[1] Altă formulare a aceleiași idei : „sensul global nu rezultă din suma sensurilor parțiale".

cuţiune, pentru că numai primul cuvînt poate primi termeni subordonaţi şi coordonaţi. Dintre toate, acesta e criteriul hotărîtor. De exemplu, *a fost de părere* face impresia unei locuţiuni, căci o putem înlocui cu *a socoti, a crede,* dar *a fi* şi *părere* apar cu valenţele obişnuite pentru un verb şi un substantiv : eu *sînt* acum *de* altă *părere.* Aşadar *a fi de părere* nu satisface condiţiile unei locuţiuni. În schimb *a crede de cuviinţă,* îmbinare aproape sinonimă cu *a fi de părere,* este locuţiune, deoarece *cuviinţă* nu poate fi pus în relaţie cu nici un cuvînd subordonat.

III. CUMULUL DE FUNCŢII SINTACTICE

§ 82. Un cuvînt sau un grup de cuvinte au uneori simultan valoarea a două părţi de propoziţie :

> *De jur împrejur, se întind dealurile cu vegetaţia arsă* ca **de acid** *sulfuric.* (Bogza, AI, 27) ; *Din Grîuşor, privirea poate să alerge pe deasupra întregii regiuni petrolifere,* ca **peste un cîmp** *de experienţe.* (Bogza, AI, 30)

Ca de acid e în acelaşi timp complement de **mod comparativ** şi complement de agent (adverbul *ca* exprimă comparaţia, iar *de* precizează ideea de autor al acţiunii de „a arde"). *Ca peste un cîmp* e simultan complement de **mod comparativ** şi complement de **loc.**

În exemplele citate se întîlneşte fenomenul numit **valoare sintactică dublă** sau **cumul de funcţii sintactice.**

§ 83. Alte exemple de valori sintactice duble :

> **Furată** *de gînduri, doamna Deleanu nu băgase de seamă că Dănuţ aţipise pe genunchii ei.* (Teodoreanu, M, 198).

Furată este atribut al cuvîntului *doamna* și complement circumstanțial de cauză pe lîngă *nu băgase de seamă* („Din ce cauză nu băgase de seamă ? — Fiindcă era furată de gînduri").

E singura dată cînd, venit *la țărmul unei mări, nu pot coborî pînă la valuri.* (Baconsky, C, 112)

Venit este atributul subiectului inclus *eu* și complement circumstanțial de timp *(venit=după ce am venit).* Cuvinte ca *furată* și *venit* au, în propozițiile citate, valori sintactice duble, fapt cuprins în denumirea lor de **atribute circumstanțiale.**

Nu aș vrea decît un cal, pe care să merg alături de camarazii mei (Camil Petrescu, U, 325) ; *Fiecare nu poate lua cu sine* decît faptele *lui bune.* (Vianu, SLUC, 127).

Decît un cal și *decît faptele* sînt în același timp complemente directe și complemente de excepție *(decît un cal= nimic, cu excepția unui cal).*

§ 84. Elementul predicativ suplimentar este o parte de propoziție cu valoare sintactică dublă, atribut și complement de mod :

Ochii îl priveau mereu, nemișcați, *cu aceeași umbră de spaimă.* (Rebreanu, R, 415).

Nemișcați arată cum erau **ochii** și cum îl priveau ochii.

SECȚIUNEA E. SINTAXA FRAZEI

I. RELAȚIILE SINTACTICE ÎN FRAZĂ

§ 85. Enunțurile au de cele mai multe ori forma de frază, adică au minimum două propoziții; propozițiile-enunț sînt în minoritate față de frazele-enunț. Numărul de propoziții care se pot lega pentru a constitui o frază este teoretic nelimitat, dar în practică lungimea excesivă a frazelor împiedică comunicarea ideilor, de aceea frazele lungi sînt evitate. În limba literaturii se remarcă preferința unor scriitori pentru frazele scurte și a altora pentru frazele compuse din multe propoziții. Lungimea și complexitatea frazelor este și o problemă de stil literar.

§ 86. În interiorul unei fraze, propozițiile componente se pot lega în mai multe tipuri de relație, aceleași pe care le-am întîlnit în interiorul propoziției.

Relația dintre o propoziție și altă propoziție, care îi completează înțelesul, aduce informații suplimentare în legătură cu conținutul ei sau al unuia din cuvintele ei, se numește **relație de subordonare.** Acesta este un raport **binar,** cei doi termeni ai săi fiind propoziția regentă $\boxed{R}$ și propoziția subordonată $\boxed{S}$[1]. Simbolic, o frază alcătuită din două propoziții în relația de subordonare se notează

$$\boxed{R} \leftarrow\!\!- \boxed{S}$$

[1] Literele sînt așezate într-un chenar pentru a se deosebi de aceleași simboluri folosite în legătură cu **cuvintele** regente și subordonate.

În această schemă intră fraze ca :

Îi mulțumim de cartea poștală și de scrisoare, făcînd-o # să-și lase capul în jos.[1] (Călinescu, EO, 331). *Prea puțini, și numai dintre cîrmuitorii mănăstirii și ai ținutului, cunoscuseră din vreme vestea # care se vădea acum.* (Sadoveanu, FJ, 8)

Foarte diferite prin ceea ce comunică, diferite și prin specia de propoziție subordonată pe care o conțin, cele două fraze de mai sus seamănă **sintactic** prin numărul propozițiilor și prin faptul că între propoziții există relația de subordonare. Pentru ambele fraze e valabilă schema |R| ←— |S|.

În fraza :

Eu una credem # că ai pierdut cu totul ținerea de minte. (Galaction, OA, 91),

relația de subordonare dintre cele două propoziții este exprimată cu ajutorul unui cuvînt de legătură — conjuncția subordonatoare *că*. Notînd conjuncțiile subordonatoare cu „s", vom simboliza fraza de mai sus prin : |R| s |S|. Schema rămîne valabilă și atunci cînd propoziția regentă ocupă locul al doilea : *deși e tînăr, se pricepe*. Nu vom scrie deci s |S| |R|, ci tot |R| s |S|.

Elementul *să* de la modul conjunctiv are și rol de conjuncție : *vrea să plece* reprezintă tot schema |R| s |S|. Acest mod de analiză e corect numai cînd verbul la conjunctiv apare într-o propoziție subordonată, iar relația cu regenta nu e exprimată printr-o conjuncție sau printr-un termen relativ. De aceea în frazele :

Să spun că a plecat ?
Nu știu dacă să plec
Mă întreb unde să-l ascund

elementul *să* nu are rol de conjuncție.

[1] Amintim că semnul # notează granița dintre două propoziții.

Propoziţiile subordonate încep adesea cu un cuvînt care, prin înţelesul său, face legătura cu propoziţia regentă, dar e în acelaşi timp parte de propoziţie în propoziţia subordonată : *care, ce, ceea, ce, unde, cînd, cît.* Acestea sînt pronumele şi adverbele **relative.** Uneori ele sînt precedate de prepoziţii. De exemplu, în fraza :

> *Sînt culegeri folcloristice în care poveştile apar ca nişte adevărate muzee de limbă.* (Călinescu, IC, 293)

propoziţia subordonată e legată de regenta ei prin *în care* (pronume relativ precedat de prepoziţie), dar *în care* nu este numai termen care stabileşte o legătură între propoziţii, ci şi parte de propoziţie : complement de loc. În fraza :

> *În adunarea de lîngă fîntînă,* # *unde era norodul mai des* #, *s-a ridicat* [...] *moş Nichifor.* (Sadoveanu, FJ, 11)

rolul de element de legătură îl are adverbul relativ *unde,* care e în acelaşi timp complement de loc în propoziţia subordonată. Pentru ultimele două fraze e potrivită notaţia $\boxed{R} \leftarrow \boxed{S}$, şi nu $\boxed{R}$ s $\boxed{S}$, căci termenul de legătură are valoare sintactică în propoziţia subordonată.

Cu rol de „s" se întrebuinţează şi locuţiuni conjuncţionale: *cu toate că, pentru că, ca şi cum* etc. O categorie aparte de locuţiuni conjuncţionale sînt cele al căror ultim element e *să : fără să, înainte să, pînă să.* Elementul *să* e în acelaşi timp **parte a locuţiunii** şi **parte a verbului** predicat din subordonată : *a greşit fără să vrea.* Predicatul subordonatei e *să vrea,* termenul „s" este *fără să,* deci *să* se analizează de două ori din cauza naturii sale duble : (1) parte a unei locuţiuni şi (2) semn al modului conjunctiv. Locuţiunea conjuncţională poate fi şi **discontinuă :** între elementele ei se intercalează diferite cuvinte, cum se întîmplă cu locuţiunea *ca să* în fraza :

Toate acestea fac **ca** *în lumea petrolului* **să** *existe o viață de continuu neprevăzut.* (Bogza, AI, 26)

Dacă legătura dintre regentă și subordonată nu e precizată nici prin conjuncție (locuțiune conjuncțională), nici prin pronume sau adverb relativ, spunem că cele două propoziții sînt **juxtapuse**: *ai carte, ai parte.* În frază, relația de subordonare îmbracă așadar următoarele forme:

(a) subordonare conjuncțională: *cred* **că** *știe;*

(b) subordonare cu termen relativ: *spune-mi* **cînd** *vine;*

(c) subordonare prin juxtapunere: *nu încerci, nu reușești.*

§ 87. Regenta unei propoziții subordonate este fie o propoziție principală, fie o propoziție tot subordonată, dar — bineînțeles — față de o a treia propoziție. În *să-ți spun ce am aflat* regenta lui *ce am aflat* este o propoziție principală, pe cînd în *m-a rugat să-ți spun ce am aflat* regenta lui *ce am aflat* este la rîndul ei subordonată (față de *m-a rugat).* Se numește **principală** o propoziție care nu e subordonată, adică nu depinde de o regentă. Propoziția principală care este în relație cu alta principală se numește **principală coordonată** (de exemplu: ambele propoziții din enunțul *scrie și citește).* Propoziția principală care se află în relație cu o propoziție subordonată se numește **principală regentă** (de exemplu: **spune** *că vii).* Mai rar se întîmplă ca o principală să fie explicată printr-o propoziție apozițională; atunci ea se numește **principală explicată**. (Asta n-am aflat încă: *de ce n-a ajuns la timp).* Dacă de o propoziție principală e legată o propoziție subiectivă, cea dintîi se numește **principală predicat** (vezi § 90).

O clasificare identică se poate stabili pentru propozițiile subordonate. Într-adevăr, există subordonate :

— coordonate
— regente
— explicate
— predicat.

Propozițiile subordonate, apoziționale și subiective pot fi eliminate din enunțuri, fără ca acestea să-și piardă însușirea de enunțuri. Aceasta se întîmplă pentru că propoziția principală (eventual propozițiile principale — dacă sînt mai multe) reprezintă **nucleul** enunțului (ca și predicatul în raport cu celelalte cuvinte dintr-o propoziție). Făcînd experiența eliminării subordonatelor din enunțul-frază :

> *Să te păzești, măria-ta, că îndată ce te-or simți florile, încep să se miște, să se bată.* (Delavrancea, O, 275)

rămîne enunțul-propoziție : *Să te păzești, măria ta !*

Propozițiile principale care pot forma singure enunțuri în urma îndepărtării subordonatelor, apozițiilor și subiectivelor se numesc **principale suficiente.** Există însă și **principale insuficiente.** În lipsa celorlalte propoziții din frază ele n-ar putea fi rostite sau scrise, căci n-ar fi enunțuri. Repetînd experiența eliminării propozițiilor subordonate, de astă dată în fraza :

> *Peste drum de fîntîna lîngă care sfătuiam, se afla o casă țărănească.* (Hogaș, O, 134)

rămîne textul *Peste drum de fîntîna se afla o casă țărănească.* Numai schimbînd forma substantivului *fîntîna* în *fîntînă* se poate obține un enunț corect. Impresia de propoziție insuficientă e și mai clară la lectura textului : *Măria sa, fiind văduv de atîția ani, trebuie,* care e propoziția principală a enunțului :

Măria sa, fiind văduv de atîția ani, de cînd a murit Doamna sa Evdochia, trebuie să-și desfăteze ochii și să se mai îmblînzească din strășnicia în care se ține. (Sadoveanu, FJ, 10)

§ 88. Observații privind relația de **coordonare.** Se pot coordona două sau mai multe propoziții principale[1]. Dacă între ele figurează o conjuncție coordonatoare, legătura se numește **coordonare prin joncțiune ;** altfel, vorbim despre o **coordonare prin juxtapunere.** Cele două feluri de coordonare sînt ilustrate în exemplele care urmează :

O femeie de casă a ridicat-o și a rezemat-o între perne. (Galaction, OA, 63). *E primitiv, e aprig, e cam hărțăgos.* (Ibrăileanu, S, 245).

În prima frază avem schema $\boxed{C_1} + \boxed{C_2} + \boxed{C_3}$, iar în cea de a doua $\boxed{C_1}$ k $\boxed{C_2}$. Elementul de legătură „k" se așază de obicei între ultimele două propoziții ale unei fraze cu mai mult de două propoziții *(gîndește, vorbește și scrie în același timp);* conjuncțiile *însă* și *deci* (și sinonimele sale *așadar, prin urmare)* se plasează uneori în interiorul sau la sfîrșitul ultimei propoziții dintr-un lanț de coordonate : *e tîrziu, mă grăbesc deci (să plec).* Propozițiile coordonate concluzive se despart de obicei prin virgulă, alteori prin punct și virgulă sau chiar prin punct, ceea ce creează impresia că începe un nou enunț. O propoziție principală despărțită de coordonate (coordonatele) ei în acest mod, adică printr-un semn principal de punctuație, se numește **propoziție coordonată izolată.** Comparînd coordonatele concluzive izolate cu cele neizolate se vede că din punctul de vedere al înțelesului nu există deosebiri :

[1] Relația de coordonare nu e b i n a r ă, ci p l u r a l ă, atît în propoziție cît și în frază.

Neizolate : *Această scrisoare trebuie neapărat să plece astăzi deci trebuie pusă la cutie înainte de ora 6.* (Sadoveanu, O, 14, 254).

Izolate : *Ridicînd ochii în lungul drumuşorului care trece printre mirişti la coşere, misitul văzu căluţul alb ; deci domnişoara Constanţa se afla la hambare. Mai văzu şi calul murg : prin urmare se află în acelaşi loc şi bătrînul Vrînceanu.* (Sadoveanu, O, 14, 165)

Se găsesc în relaţia de coordonare nu numai propoziţii principale, ci şi propoziţii subordonate care depind de aceeaşi propoziţie regentă :

Cînd povestea sau cînd pleda, domnul Deleanu era stăpînit de un zbucium meridional. (Teodoreanu, M, 309)

Pe lîngă conjuncţii, servesc ca elemente de exprimare a relaţiei de coordonare şi locuţiuni, uneori foarte dezvoltate. O relaţie de coordonare foarte strînsă se exprimă cîteodată prin doi termeni coordonatori, cîte unul la începutul fiecărei propoziţii coordonate : *pe de o parte..., pe de alta ; nu numai că..., ci şi... ; tot aşa de bine..., ca şi... :*

Gîndurile şi sentimentele noastre pot fi înşelătoare tot aşa de bine *cînd sînt negre,* ca şi *atunci cînd sînt entuziaste*[1]. (Preda, I, 298).

Cînd relaţia de coordonare leagă două propoziţii subordonate, cea de a doua începe fie cu două elemente de legătură (conjuncţia de coordonare+conjuncţia de subordonare : *fiindcă vrea* şi **fiindcă** *poate),* fie numai cu

[1] Fenomenul se întîlneşte şi la coordonarea dintre propoziţiile principale.

conjuncţia de coordonare *(fiindcă vrea şi poate)*. De altfel, după unele conjuncţii de coordonare nici nu poate urma o conjuncţie de subordonare, după cum se vede în :

> *Cu toate că numai un viteaz poate cuteza să ridice ochii spre măria sa,* iar *cei nevrednici* cată *să-şi plece pletele în ţărînă, muierile tot or îndrăzni să fure cu coada ochiului, doar l-or zări.* (Sadoveanu, FJ, 8)

Grupul *iar cu toate că* n-ar fi putut figura nici în textul de mai sus, nici în alte enunţuri.

Între două propoziţii subordonate se poate stabili fie o coordonare copulativă *(cînd ceri şi nu obţii, te superi)*, fie o coordonare disjunctivă *(înveţi ca să ştii sau ca să iei examenul?)*, mai rar o coordonare adversativă *(a spus că e ocupat, dar va veni)* sau concluzivă :

> *... să-mi cercetez barba spre a mă încredinţa că nu e nici albă, nici pînă la brîu şi că, prin urmare, nici nu mă ridicasem la treapta vreunui patriarh* (Hogaş, O, 257) ; *Dacă şi acum va glumi [...], dacă deci nici de astă dată Moromete nu va sta cinstit de vorbă, niciodată nu-i va mai da el cel dintîi bună ziua.* (Preda, M, 153).

§ 89. Al doilea tip de relaţie posibil între două propoziţii — ambele principale sau ambele subordonate — este **relaţia apoziţională** : $\boxed{E} = \boxed{A}$. Exemple :

> *Mă salutau ca pe unul de-al lor, ceea ce pentru vanitatea mea era mai mult decît suficient.* (Sadoveanu, O, 16, 489) ; *Despre una ca asta, să chemi cerbul în toate felurile, să te înţeleagă, să-ţi răspundă, să vie la tine, încă n-auzise.* (Sadoveanu, O, 14, 426)

În ultimul enunţ, propoziţia explicată *despre una ca asta încă n-auzise* are ca **apoziţie** un lanţ de propoziţii coordonate prin juxtapunere.

Propoziţia apoziţională se desparte uneori de propoziţia explicată prin punct şi virgulă sau două puncte, ceea ce creează impresia că avem a face cu două enunţuri. De exemplu, *asta vrea: să ştie adevărul.*

§ 90. Între două propoziţii poate exista şi **relaţia predicativă**: una din propoziţii este subiect în raport cu cealaltă. Prima se numeşte **propoziţie subiectivă,** iar a doua se numeşte **propoziţie-predicat.** Relaţia se notează simbolic: $\boxed{SB} \longleftrightarrow \boxed{P}$. De exemplu: *cine nu ştie nu răspunde.* Legătura aceasta e diferită de relaţia de subordonare; într-adevăr $\boxed{SB}$ aduce o completare lui $\boxed{P}$, deci ca înţeles depinde de ea, dar $\boxed{SB}$ impune lui $\boxed{P}$ o anumită formă, deci şi $\boxed{P}$ depinde de $\boxed{SB}$. Dependenţa propoziţiei-predicat faţă de propoziţia subiectivă se dovedeşte arătînd că există restricţii de tipul:

— dacă subiectiva are ca subiect un pronume interogativ sau relativ-compus *(cel ce),* propoziţia-predicat va avea predicatul acordat în număr cu predicatul subiectivei. Spunem: *cel ce întreabă nu ştie,* dar *cei ce întreabă nu ştiu;*

— dacă subiectiva e introdusă prin conjuncţie, predicatul propoziţiei-predicat stă obligatoriu la singular: *se aude că plecaţi; nu se ştie dacă au înţeles.*

§ 91. Dacă o propoziţie conţine un verb copulativ la un mod personal, rolul de nume predicativ îl poate juca o propoziţie, pe care o vom numi **propoziţie-nume predicativ.** Denumirea ei curentă este „propoziţie predicativă", dar o vom evita, pentru a preveni confuzia cu propoziţia-predicat (§ 90)[1]:

[1] Termenul „propoziţie predicativă" are şi defectul că ar putea crea impresia greşită că e vorba de o propoziţie care îndeplineşte funcţia de p r e d i c a t, şi nu de n u m e p r e d i c a t i v.

Noutatea era acum **că** [...] **eu vorbeam, timp de o oră, despre tema dată, fără altceva dinainte decît o pagină cu note.** (Camil Petrescu, U, 79)

Propoziția-nume predicativ se găsește față de propoziția anterioară, ce conține verbul copulativ, în relație de subordonare. Ea depinde atît de verbul copulativ (care cere neapărat o completare), cît și de subiectul acestuia, al cărui conținut îl lămurește („În ce constă noutatea? — În faptul că eu vorbeam..."). Analizînd propoziția regentă *noutatea era acum* remarcăm faptul că predicatul ei este **nominal** cu numele predicativ în formă de propoziție.

§ 92. Organizarea, structura, funcțiile sintactice din interiorul unei fraze sînt asemănătoare cu cele din interiorul unei propoziții. Propozițiile subordonate corespund atributelor, complementelor, numelui predicativ, elementului predicativ suplimentar; propoziția-subiectivă corespunde subiectului; propoziția apozițională corespunde apoziției. Să se observe asemănarea care există din acest punct de vedere între propoziția *la șase, cei prezenți au cerut lămuriri* și fraza *cînd s-a făcut ora șase, cei ce erau prezenți au cerut să li se dea lămuriri:*

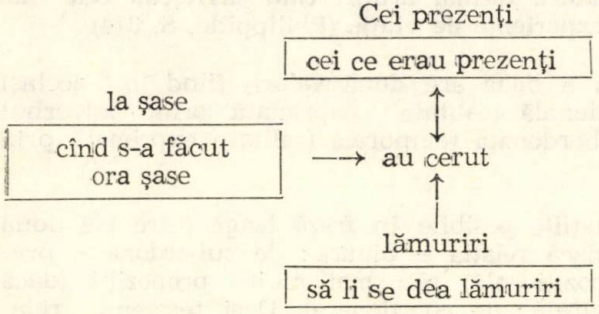

Asemănarea funcțională dintre o parte de propoziție și specia de propoziție corespunzătoare se dovedește și

cu alt argument : în acelaşi enunţ, poate apărea un verb construit cu un complement, urmat de acelaşi verb construit cu o propoziţie subordonată de acelaşi tip cu complementul *(l-am rugat şi* **ieri,** *dar nu l-am rugat* **cînd trebuia)** ; verbul repetat poate avea mai întîi un element predicativ suplimentar, apoi o propoziţie predicativă suplimentară :

> *Pe la mijlocul lanului lăsăm o stelbă de grîu* **nesmulsă,** *o lăsăm* **să-şi scuture boabele sărace în cîmp.** (Stancu, D, 27)

Asemănarea funcţională dintre o parte de propoziţie şi o specie de propoziţie reiese în sfîrşit din faptul că între ele poate apărea într-o frază relaţia de coordonare sau relaţia apoziţională :

> coordonare : *Avea şi el într-adevăr pe obraz, sub coada pleoapei stîngi, acel semn* **oval, cît ai pune degetul cel mare.** (Sadoveanu, FJ, 19)
>
> apoziţie : **De două săptămîni, de cînd s-a întors de la ţară,** *nu s-a întîlnit de loc cu Tanţa.* (Rebreanu, R, 521 ; *Mulţi scriitori* [...] *au scris operele lor de frunte* **în epoca** *lor de luptă şi de necazuri,* **adică tocmai atunci cînd săvîrşeau cele mai grele experienţe de viaţă.** (Philippide, S, 374)

Propoziţia a doua are două valori, fiind în acelaşi timp apoziţională (calitate exprimată prin adverbul *adică)* şi subordonată temporală (calitate exprimată prin *atunci cînd).*

§ 93. Relaţiile posibile în frază leagă între ele două propoziţii (dacă relaţia e binară : de subordonare, predicativă, apoziţională) sau mai multe propoziţii (dacă relaţia e plurală : de coordonare). Deşi termenii relaţiilor sintactice din frază sînt propoziţii, trebuie observat că, de multe ori, primul termen poate fi redus la

un singur cuvînt. Astfel, o propoziție subordonată lămurește fie înțelesul întregii propoziții regente *(Scriu acum cu creionul, fiindcă mi s-a terminat cerneala.* „De ce scriu acum cu creionul? — Fiindcă mi s-a terminat cerneala."), fie înțelesul unui singur cuvînt din regentă:

Apa ei liniștită are aici o **culoare** *cum încă niciodată n-am văzut.* (Baconsky, C, 35)

(„Ce fel de culoare? — Cum încă niciodată n-am văzut").

Gîndul *că va adormi și în noaptea aceasta cu pîntecul gol și fără scîntei în sobă dădea oropsitei făpturi frigurile unei îndîrjiri dureroase.* (Galaction, OA, 7)

(„Care g î n d? — Că va adormi...").

Acela # care a dat, în literatura spaniolă, dezvoltarea cea mai întinsă metaforei lumii ca teatru # a fost Don Pedro Calderon de la Barca. (Vianu, SLUC, 126)

(Subordonata *care a dat* [...] *teatru* lămurește pronumele *acela).*

Exemplele acestea arată că propozițiile atributive lămuresc nu regenta în întregime, ci un substantiv sau pronume din regentă. Există de asemenea propoziții completive indirecte, de agent, circumstanțiale care determină un adjectiv sau un participiu din regentă. Subordonate de tot felul pot determina un verb la infinitiv sau gerunziu din regentă. Iată cîteva exemple-tip:

adj. ←— prop. compl. indir.: *(citesc o carte) utilă celor ce studiază electronica;*

part. ←— prop. compl. de agent: *întrebat de cei ce vizitau expoziția, (pictorul a răspuns...);*

inf. ←— prop. compl. dir. : *(era chinuit de dorința) de a afla ce se pusese la cale ;*

ger. ←— prop. compl. indir. : *amintindu-și de ceea ce se întîmplase (s-a speriat).*

O propoziție apozițională explică uneori un singur cuvînt : **cînd** *ai să renunți, cînd va fi prea tîrziu ?* (Faptul că propoziția *cînd va fi prea tîrziu* este apozițională se dovedește arătînd că poate lua locul cuvîntului explicat *cînd*. Sensul frazei de mai sus nu se schimbă dacă spunem : *ai să renunți cînd va fi prea tîrziu ?).*

O propoziție subiectivă e cîteodată în relație cu un singur cuvînt din propoziția-predicat : **nevenind** *cei ce fuseseră invitați (discuția n-a mai avut loc).*

Chiar atunci cînd propoziția subordonată, apozițională sau subiectivă e legată prin sensul său de o întreagă propoziție (regentă, explicată, respectiv propoziția-predicat), se poate vedea că elementul principal cu care se face legătura e de fapt numai o parte a ei, și anume **predicatul.** Faptul se dovedește supunînd propoziția aceasta la următoarea experiență : se îndepărtează din ea toate cuvintele cu excepția predicatului și se observă că relația sintactică se menține. Așadar, chiar dacă reducem propoziția regentă *scriu acum cu creionul* (din fraza *scriu acum cu creionul fiindcă mi s-a terminat cerneala*) la predicatul *scriu,* subordonata își păstrează funcția sintactică de cauzală, iar enunțul astfel prescurtat rămîne corect : *scriu fiindcă mi s-a terminat cerneala.* E adevărat însă că înțelesul enunțului nou este cam ciudat.

În concluzie, relațiile sintactice din fraze se stabilesc între o propoziție și predicatul altei propoziții sau între o propoziție și un cuvînt oarecare din altă propoziție.

Pentru a preciza funcția sintactică a unei propoziții, prima operație de analiză este descoperirea cuvîntului de care este ea legată, **a cuvîntului corelat.** Rezultatul acestei operații poate fi :

(a) Cuvîntul corelat este un substantiv, un pronume, un numeral cardinal, un numeral ordinal (care nu este

atribut). Propoziția legată de cuvîntul corelat este în acest caz atributivă (dacă e subordonată) sau apozițională ;

(b) cuvîntul corelat este un predicat verbal. Propoziția legată de cuvîntul corelat este completivă (dacă e subordonată) sau subiectivă (dacă este echivalentă cu un cuvînt — subiect) ;

(c) cuvîntul corelat este un adjectiv, un verb la participiu sau un adverb. Propoziția este completivă ;

(d) cuvîntul corelat este un predicat nominal. Dacă propoziția are sensul unui cuvînt-subiect, ea este subiectivă. Dacă este subordonată, posibilitățile de interpretare sînt mai numeroase și constituie una din dificultățile analizei sintactice. Pentru a o soluționa, trebuie să cercetăm dacă relația se stabilește cu predicatul nominal în întregime sau numai cu numele predicativ ;

(α) cu predicatul nominal : *geamantanul* este **greu** *fiindcă e plin cu cărți.* Ori de cîte ori termenul corelat e întreg predicatul nominal, propoziția subordonată legată de el e completivă (în exemplul de mai sus — o circumstanțială de cauză) ;

(β) cu numele predicativ : *Ion este* **omul** *care ne trebuie.* Subordonata este atributivă, lucru firesc de vreme ce cuvîntul determinat *omul* e un substantiv.

După cum s-a putut vedea, funcția sintactică a unei propoziții se determină după însușirile gramaticale ale cuvîntului corelat. În același timp însă, se cere observarea felului relației care leagă propoziția de cuvîntul corelat : de subordonare, apozițională, predicativă.

II. SPECII DE PROPOZIȚII SUBORDONATE

§ 94. Pentru propozițiile apozitionale, subiective, predicative-suplimentare și propozițiile-nume predicativ analiza se oprește aici. Este suficient deci, analizînd o fra-

ză, să arătăm că printre termenii ei se numără o apoziţională, o subiectivă etc. De exemplu, proverbul *Cine se scoală de dimineaţă ajunge departe* se desface în două propoziţii, subiectiva *cine se scoală de dimineaţă* şi propoziţia-predicat *ajunge departe*, ilustrare a schemei SB ←→ P.

§ 95. Analiza propoziţiilor completive şi atributive cere să se treacă la o a doua etapă. Astfel, în legătură cu completivele trebuie să se specifice dacă e vorba de o completivă directă, indirectă, de agent sau circumstanţială. La circumstanţiale se va preciza sensul : temporal, cauzal, final etc.

§ 96. În legătură cu atributivele, se va vedea dacă au sau nu un sens circumstanţial. De exemplu, în : *am trimis la el un prieten comun care să-l sfătuiască*, propoziţia *care să-l sfătuiască* este **atributivă circumstanţială.** Această denumire are d o u ă părţi, pentru că propoziţia în cauză are d o u ă cuvinte regente ; ea se numeşte **atributivă** deoarece lămureşte substantivul *prieten* şi **circumstanţială** (de scop) deoarece lămureşte verbul *am trimis* („Cu ce scop am trimis la el un prieten ? — Ca să-l sfătuiască."). Caracterul **final** al acestei propoziţii atributive este atît de evident, încît sensul frazei nu se schimbă dacă înlocuim atributiva cu o completivă finală : *care să-l sfătuiască* = *ca să-l sfătuiască.*

Prin însuşirea lor de a aduce lămuriri în legătură cu **două** cuvinte din altă propoziţie, adică prin însuşirea de a avea **două** cuvinte corelate, propoziţiile atributive circumstanţiale se aseamănă cu altă categorie de subordonate — predicativele suplimentare. În enunţul-frază :

> *Noaptea cerul e viu, îl vezi cum se roteşte.* (Stancu, D, 241)

propoziţia *cum se roteşte* e în relaţie cu : 1) cuvîntul *vezi* („Ce vezi ? — Că se roteşte".) şi 2) cuvîntul *îl*, care arată

cine se rotește, adică are înțeles de subiect pentru *se rotește*. Propoziția predicativă suplimentară *cum se rotește* ar putea fi înlocuită cu elementul predicativ suplimentar *rotindu-se*, sensul enunțului rămînînd neschimbat : *noaptea cerul e viu, îl vezi rotindu-se.*

§ 97. De cele mai multe ori, propozițiile atributive nu au sens circumstanțial, sînt **necircumstanțiale :**

Sîntem niște vînători cum nu se mai află alții pe lumea asta. (Sadoveanu, O, 16, 361)

În acest caz, trebuie făcută precizarea dacă atributiva este **neizolată** (determinativă) sau **izolată** (explicativă). O atributivă izolată se recunoaște după următoarele însușiri :

(a) înainte de rostirea ei se face o mică pauză, notată în scris prin virgulă (de aici și denumirea de „atributivă izolată") :

Aflîndu-mă cu oamenii mei, **pe care îi preferasem la intrarea mea în gimnaziu,** *a avut loc un fel de cercetare solemnă a carnetelor de note.* (Sadoveanu, O, 16, 420) ;

(b) prezența ei în frază nu este absolut necesară, regenta se poate înțelege și fără atributivă. După regentă putem încheia enunțul, punînd punct, iar atributiva izolată se poate transforma în propoziție principală, într-un enunț nou :

Porumbeii zburătăceau pe alee și prin fața castelului, mai cu sfială însă ca în curtea de dincolo, **unde se simțeau în largul lor.** (Rebreanu, R, 109)

Textul se poate scinda în două enunțuri, fără ca înțelesul să aibă de suferit : *Porumbeii zburătăceau pe alee prin fața castelului, mai cu sfială însă ca în curtea de dincolo. Acolo se simțeau în largul lor.*

O atributivă neizolată se recunoaşte după calităţile contrarii celor de mai sus, adică nu se desparte de regentă prin pauză (virgulă) şi e necesară în frază (deci nu poate fi transformată într-un enunţ nou, separat prin punct de propoziţia regentă a atributivei) :

> *Îi arăt lui Orişan bănuiala* că **nu poate să fie străină de Corabu asemenea ispravă.** *(Camil Petrescu,* U, 350)
>
> *Mă bucur poate pentru că toate acestea îmi vorbesc despre supremaţia omului* **asupra celor ce stau în preajma sa.** (Baconsky, C, 35). *Ca la un semn magic au ieşit din pământ oamenii* **de care era nevoie.** (Bogza, AI, 34).

Înlocuirea unei atributive determinative cu o atributivă explicativă schimbă uneori înţelesul frazei :

> *Se ruşina în faţa ţăranilor care acum zîmbeau.* (Rebreanu, I, 400).

Nepunînd virgulă înainte de *care*, arătăm că se ruşina numai în faţa ţăranilor care zîmbeau şi subînţelegem că erau acolo şi ţărani care nu zîmbeau. Înlocuind atributiva determinativă cu una explicativă şi punînd virgula înainte de *care*, ideea se schimbă : se ruşina de t o ţ i ţăranii care erau acolo, fiindcă t o ţ i zîmbeau. Să se compare şi :

> *Vine fratele meu care locuieşte la Arad.*
> *Vine fratele meu, care locuieşte la Arad.*

În prima construcţie, se subînţelege că am mai mulţi fraţi, dintre care unul locuieşte la Arad ; în formularea a doua, se spune că am un singur frate şi că el locuieşte la la Arad.

Despre propoziţii izolate şi neizolate se poate vorbi şi în legătură cu atributivele circumstanţiale ; distincţia aceasta nefiind totuşi importantă n-am ţinut seamă de ea aici.

§ 98. Așa cum în propoziție există părți de propoziție cu valori duble (§ 82), în frază se întîlnesc cîteodată propoziții subordonate care îndeplinesc simultan două funcții în raport cu același element regent. Am discutat mai sus despre atributivele circumstanțiale (§ 96), care au două valori : de atribut și de complement circumstanțial, dar în raport cu **două** elemente regente. Iată și alte situații. De exemplu, în :

> *Ne miram fiecare de isprăvile celuilalt, bucurîndu-ne sincer că sîntem niște vînători cum nu se mai află alții.* (Sadoveanu, O, 16, 361)

propoziția *că sîntem niște vînători* poate fi interpretată atît ca subordonată completivă indirectă („De ce lucru ne bucuram ?"), cît și ca subordonată cauzală („Din ce cauză ne bucuram ?"). În fraza :

> *Ne temem să nu se prăpădească în somn.* (Stancu, D, 23),

propoziția *să nu se prăpădească în somn* admite aceleași două interpretări. E vorba deci de valoarea sintactică dublă în raport cu un singur element regent. În enunțul :

> *Trecînd hotarul acestei lumi e # ca și cum ai pătrunde într-o țară cuprinsă de vîrtejul nebun al războiului.* (Bogza, AI, 25),

propoziția a doua are funcție de nume predicativ pe lîngă *e* și, simultan, de completivă comparativă pe lîngă *trecînd* (funcție marcată prin locuțiunea *ca și cum*). Valoarea dublă se stabilește aici, ca și la atributivele circumstanțiale, în raport cu **două** elemente regente.

§ 99. Observarea faptului că propozițiile apoziționale, subiective și subordonate pot fi puse în legătură cu un singur cuvînt din propoziția explicată, propoziția predi-

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

cat, respectiv propoziția regentă arată că printre valențele cuvintelor trebuie înscrise și posibilitățile de combinare cu propoziții.

Verbele au și valența „propoziție subiectivă". De obicei, satisfacerea acestei valențe exclude valența „cuvînt subiect". Totuși există o posibilitate, rareori realizată, de satisfacere a ambelor valențe : o propoziție poate avea și subiect și propoziție subiectivă, cu condiția ca între acestea să existe relația de coordonare (copulativă sau disjunctivă) : *Să răspundă Ion și cine a mai fost chemat.*[1]

Substantivele, pronumele, numeralele fără valoare de adjectiv, verbele și adverbele au și valența „propoziție apozițională" : *asta să-mi spui,* **de ce** n-ai venit ; *primul,* **adică cel ce fusese chemat de mine,** *n-a reușit ; a răspuns perfect,* **adică așa cum mă așteptam** (propoziția a doua are o valoare dublă, fiind apozițională și subordonată comparativă în același timp).

Substantivele, pronumele, numeralele fără valoare de adjectiv au valența „propoziție atributivă" : *primul* **care a răspuns** *a fost Ion.* (Vezi și exemplele de la § 98). Substantivele cu sens verbal au uneori și valența „propoziție circumstanțială" : *bucuria lui* **cînd ne-a văzut** *a fost uriașă* (propoziția *cînd ne-a văzut* este temporală).

Adjectivele au următoarele valențe satisfăcute de propoziții : (a) „completivă indirectă" : *ne trebuie un om capabil* **să conducă întreprinderea** ; (b) „comparativă" : *are o fată frumoasă* **cum e soarele** ; (c) „consecutivă" : *Bisericuța* [...] *cu ușa atît de joasă* **că trebuie** *să te pleci intrînd, de-abia se deosebea în întuneric* (Rebreanu, PS, 251); *Totul pare rînduit în situații atît de tipice,* **încît contemplatorul le poate considera cu o blazare amuzată.** (Vianu, SLUC, 128).

---

[1] De această construcție trebuie deosebită aceea a unei propoziții care are două verbe : unul cu subiect, celălalt cu propoziție subiectivă *(îmbolnăvindu-se* **Ion,** *a plecat în locul său* **cine s-a nimerit**).

Adjectivele pot primi şi alte tipuri de propoziţii circumstanţiale (cauzale, condiţionale etc.).

Verbele au în frază valenţele corespunzătoare părţilor de propoziţie subordonate, adică propoziţii completive şi predicative suplimentare. Verbele copulative sînt determinate prin propoziţii-nume predicativ. În calitate de cuvînt corelat, verbul poate sta la orice mod, deci nu e totdeauna predicat.

Îl invidia pe Rusu Alexandru că se bucură de privilegiul de a fi primul. (Sadoveanu, O. 16, 457)

Propoziţia circumstanţială de cauză determină verbul-predicat *invidia.*

Ţăranul sfătuieşte pe cerşetor să muncească (Vianu, SLUC, 127).

Propoziţia completivă directă determină verbul-predicat *sfătuieşte.*

S-a ridicat cît era de nalt moş Nichifor. (Sadoveanu, FJ, 11)

Propoziţia *cît era de nalt* e predicativă suplimentară, avînd ca elemente regente verbul-predicat *s-a ridicat* şi substantivul *moş.*

Urcă scara podului, răscoli acolo, făcînd să se audă un zgomot de fiare. (Preda, IP, 65).

Propoziţia *să se audă un zgomot de fiare* e completivă directă depinzînd de verbul la mod nepersonal *făcînd.*

Tot ce putea să facă era să mă pună la curent. (Preda, I, 131)

este o frază formată din regenta *tot* [...] *era,* atributiva *ce putea,* completiva directă *să facă* şi propoziţia-nume predicativ *să mă pună la curent* legată de verbul copulativ *era.*

Deşi, teoretic, aproape orice valenţă a unui verb poate fi satisfăcută fie de un cuvînt (sau termen complex), fie de o propoziţie, în practică se întîmplă destul de rar ca un număr mare de valenţe verbale să fie satisfăcute de propoziţii. De exemplu, un tip (frecvent întîlnit) de propoziţie ca *aseară, Maria i-a dat bucuroasă o carte,* unde verbul *a dat* are satisfăcute valenţele „complement de timp", „subiect", „complement indirect", „element predicativ suplimentar" şi „complement direct", se transformă foarte greu într-o frază în care o propoziţie principală să aibă în jurul ei o propoziţie temporală, una subiectivă, o completivă indirectă, o predicativă suplimentară şi o completivă directă, toate gravitînd în jurul verbului predicat din propoziţia principală.

III. FRAZE CU STRUCTURI PARTICULARE

§ 100. Anumite particularităţi de construcţie a propoziţiilor subordonate creează greutăţi în analiza sintactică a frazei.

Scriitorii, în scopul de a scoate în relief înţelesul cuprins într-o propoziţie subordonată, o despart cîteodată de regenta ei prin punct. Unitatea frazei, fragmentată în scopuri stilistice, trebuie refăcută cînd o analizăm sintactic.

> *Urchea mea încă nu se acordase cu tăcerea adîncului şi cu sunetele lui. Căci acele sunete ciudate sporesc tăcerea în loc s-o sparie.* (Sadoveanu, O. 14, 503).

În acest fragment avem în realitate o singură frază, deci propoziţia *căci acele sunete ciudate sporesc tăcerea* va fi socotită subordonată cauzală a propoziţiei anterioare. Procedeul literar care desparte în scris o subordo-

nată de regenta ei se numește **izolarea subordonatelor.** Procedeul poate fi utilizat de mai multe ori la rînd, izolînd de regenta lor mai multe propoziții și dîndu-le aparența unor fraze :

A aflat că vin de departe, tocmai din țara nemțească și din America. Că desfac casa cea de pînză ș-o pun într-o căruță. Că băiatul cel subțire are ciolanele rupte într-însul, de aceea se îndoaie așa în toate felurile. (Sadoveanu, O. 5, 439)

§ 101. Procedeul izolării se întîlnește și în cazul **propozițiilor apoziționale** (uneori e vorba de **fraze apoziționale :** propoziția apozițională are subordonate și coordonate, împreună cu care alcătuiește o frază apozițională) :

Din ce este făcut sentimentul naturii, în ce constă el și care este caracterul său adînc ? Cu alte cuvinte, trebuie cercetat care este cauza principală care îl face să apară în psihicul uman. (Philippide, S, 9)

§ 102. Mai des decît izolarea subordonatelor se întîlnește în textele literare **izolarea coordonatelor.** Cel mai frecvent se despart — prin punct sau punct și virgulă — de coordonata lor propozițiile în raport copulativ, adversativ și concluziv :

Are, însfîrșit, fizionomia obișnuită [...] a micului burghez din mahala. Dar el are și calități. Și mai cu seamă are sentimentul de familie. (Ibrăileanu, S, 245). — *Doi cucoși ? El încuviință din cap. Pavelbaci, însă, arăta trei degete de la mîna lui dreaptă. Eram deci în vestita luncă a fînarilor și cocoșii își dădeau semnalele. Dar urechea mea încă nu se acordase cu tăcerea adîncului și cu sunetele lui.* (Sadoveanu, O. 14, 503)

Propoziţiile coordonate disjunctive se izolează mai rar :

> *E „D-ale carnavalului" concepută după „O noapte furtunoasă" ? Ori îi este anterioară ca concepţie şi, poate, ca plan de execuţie?* (Ibrăileanu, S, 242—243).

Izolarea subordonatelor se întîlneşte uneori în acelaşi text cu izolarea coordonatelor, ca în :

> *Strofele, prima şi ultima, care au toate versurile de opt silabe, au, din cauza aceasta, rime femenine ;* **pe cînd** *strofele din mijloc, care au rima în versurile cele de şapte silabe, au rime masculine.* **Dar** *rima feminină dă o impresie de vag, pe cînd cea masculină dă o impresie de categoric.* Aşa încît *şi natura rimei adaogă la impresia de amploare a strofei prime şi ultime.* (Ibrăileanu, S, 213).

(Am transcris cu litere **aldine** cuvintele care introduc propoziţiile izolate).

§ 103. Propoziţiile şi frazele **incidente** se caracterizează prin faptul că întrerup desfăşurarea unui enunţ, fiind despărţite la stînga şi la dreapta prin paranteză, pauză (—) sau, în cazuri speciale (vezi mai jos (b)), prin virgulă. Structurile sintactice incidente se rostesc cu o pauză relativ lungă la începutul şi la sfîrşitul lor şi pot fi considerate, de cele mai multe ori, enunţuri inserate în alte enunţuri, vezi categoria (b) de mai jos. Deosebim două specii de structuri incidente :

(a) Propoziţii incidente **subordonate** sau **apoziţionale** :

> *Luase de pe pat salteaua* — **de va fi fost o saltea** — *şi lăsase numai un lăvicer spart.* (Hogaş, O, 147).

Propoziția a doua este o condițională :

> *A întrebat ceva pe sergentul de stradă (întrebare la care au răspuns laolaltă, cu bunăvoință grabnică, cinci-șase inși care se găseau acolo).* (Camil Petrescu, U, 350)

În textul de mai sus, parantezele cuprind o frază incidentă apozițională (cuvîntul explicat este *ceva)* cu următoarea structură : substantiv-apoziție + propoziție atributivă neizolată (determinativă) depinzînd de *întrebare* + propoziție atributivă depinzînd de *inși.* Întreaga frază incidentă reprezintă amplificarea apoziției *întrebare.*

(b) Propozițiile incidente **principale :** acestea sînt mai ales propoziții care au ca predicat un verb de declarație (*a zice, a întreba* etc.), referitor la un text în vorbire directă. Propoziția incidentă se așază fie în mijlocul, fie la sfîrșitul textului în vorbire directă :

> *Moș Ioane, zise acum boierul cam tulburat de multă oboseală, ia spune dumneata în legea dumitale, cum ai înțeles.* (Creangă, O, 90) ; *Fii pe pace, jupîn Traică, răspunse cu forțări sfîșietoare popa Tonea.* (Galaction, OA, 63)

Propoziția conținînd verbul de declarație poate avea determinări în formă de propoziții și astfel se ajunge la **fraze incidente :**

> *Așa este, măicuță, răspunse Harap Alb, cufundat în gînduri și galbăn la față, de parcă-i luase pînza de pe obraz.* (Creangă, O, 205)

Propozițiile și frazele incidente din categoria (b) trebuie considerate enunțuri aparte, deși înaintea lor se pune virgulă. Din acest punct de vedere nu e nici o deosebire între :

— *Ion spuse : Ai dreptate* (două enunțuri) ;
— *Ai dreptate, spuse Ion* (două enunțuri).

Există propoziții și fraze incidente care au caracter de enunț aparte, deși nu anunță un text în vorbire directă :

> *Prostiile astea,* **iartă-mă că zic așa,** *le-am făcut pe cînd eram prin liceu.* (Rebreanu, I, 419) ; *Pisicuța — așa o botezasem pe iapă — reintrase în deplinătatea formelor alese și drăgălașe* (Hogaș, O, 190) ; *Toropeala după-amiezii de vară se asociază în chip firesc în mintea lui imaginativă* **(faunul, aici, nu este alături, în fond, decît poetul însuși)** *cu frunzișul.* (Philippide, S, 76).

§ 104. De propozițiile incidente trebuie deosebite (datorită rostirii, punctuației și faptului că dependența sintactică e foarte strînsă) propozițiile **intercalate** în interiorul altei propoziții. Propozițiile intercalate nu sînt niciodată enunțuri aparte. Propoziția în interiorul căreia se găsește altă propoziție se numește **discontinuă** sau **întreruptă.** Față de un enunț format numai din propoziții neîntrerupte (continue), cum este :

> *Făceam # ce făceam # și nu-mi pierea din ochi # cum o văzusem eu, acolo, la gîrlă.* (Preda, IP, 16)

fraza următoare conține o propoziție (principală) discontinuă :

> *În dimineața aceea se sculă foarte devreme,* # *așa cum învățase de la taică-său,* # *cu un șoi de îngrijorare și zăpăceală.* (Preda, IP, 65)

Un tip de discontinuitate care creează greutăți în analiza frazelor este acela care duce la alăturarea a două conjuncții : prima introduce propoziția întreruptă, cealaltă introduce propoziția intercalată, ca în : *mai încearcă* **și, dacă** *nu reușești, renunță,* sau :

[Întunericul] devine ceva mai albicios, ca deasupra mării, **aşa încît,** *deşi au început să se zărească ramuri negre de copaci, oamenii nu se văd.* (Camil Petrescu, U, 325)

Unele propoziţii sînt întrerupte de două ori sau chiar de mai multe ori. De exemplu propoziţia regentă din fraza următoare e întreruptă de două ori :

De ce să plece lumea aşa fără de nici un temei, înainte de a vedea # ce e de văzut, # de a auzi # ce e de auzit # şi de a ospăta # ceea ce s-a pregătit la cuhniile sfîntului lăcaş? (Sadoveanu, FJ, 9)

Propoziţiile intercalate sînt *ce e de văzut* şi *ce e de auzit.*

§ 105. În exemplele de mai sus, propoziţiile intercalate erau subordonate, iar regentele erau discontinue. Mai rare sînt exemplele de subordonate întrerupte de regenta lor. Tocmai această raritate dă naştere unor dificultăţi în analiza sintactică a frazei. În enunţul :

Războiul meu [...] să ştii că îl am cu această ţară fără rînduială. (Sadoveanu, FJ, 16),

autorul a început fraza cu două cuvinte din propoziţia subordonată, a continuat cu regenta ei (*să ştii*), apoi a scris conjuncţia subordonatoare *că*, urmată de restul propoziţiei subordonate. Dificultatea de analiză provine şi din faptul că termenul cu care de obicei începe o subordonată, conjunctivă, stă la mijlocul ei. Ordinea obişnuită a cuvintelor este : *Să ştii că războiul meu îl am cu această ţară fără rînduială.* Tot astfel, în :

Aşa găsesc că e cu cale. (Blaga, P, 323)

cuvîntul *aşa* este complement de mod nu în raport cu *găsesc*, ci cu *e cu cale.* Evitînd discontinuitatea subordo-

donatei, se spune : *Găsesc că așa e cu cale.* Exemple similare :

Inima lucrurilor încetase de a mai bate și o sincopă colosală ai fi zis că tăiase suflarea în pieptul uriaș al Naturii. (Hogaș, O, 278)

(subordonata întreruptă de propria ei regentă este *că o sincopă colosală tăiase suflarea...).*

În liniștea făpturii erai neliniștit/Uitîndu-te cocorii că zboară-n asfințit. (Arghezi, CO, 39) ; *Și au simțit, în noaptea aceea rece,/Un lucru nou, ciudat că se petrece.* (Arghezi, CO, 83).

(În ultimele două fraze, așezarea unor cuvinte din propoziția subordonată înainte de conjuncția subordonatoare și de propoziția regentă este posibilă numai în limbajul poetic).

Există și propoziții subiective întrerupte de propoziția-predicat :

Privirea lui # mi se părea # că mă judecă. (Delavrancea, O, 114) ; *Tare # trebuie # să fi fost aprins de mînie # dacă i-au ieșit asemenea vorbe din gură.* (Stancu, D, 23)

Complementul *tare* aparține lui *aprins* și nu lui *trebuie,* topica mai obișnuită fiind : *Trebuie să fi fost tare aprins de mînie.*

Așezarea unor părți din subordonată sau subiectivă înaintea regentei (propoziției predicat) atrage în mod deosebit atenția cititorului asupra lor ; acest fel de topică servește deci unor scopuri stilistice.

§ 106. În marea majoritate a enunțurilor, fiecare propoziție subordonată are cîte o singură propoziție regentă. Se întîlnesc totuși și propoziții care depind de d o u ă

propoziţi regente, avînd d o u ă funcţii sintactice, cîte una în raport cu fiecare regentă.[1] De exemplu :

E un păcat a cărui pedeapsă ţin s-o iau asupră-mi. (Sadoveanu, O, 16, 489)

Propoziţia discontinuă *a cărui pedeapsă s-o iau asupră-mi* este atributivă faţă de *e un păcat* şi completivă directă faţă de *ţin*. Notăm cu cifra „1" propoziţia *e un păcat*, cu cifra „2" propoziţia *ţin* şi cu cifra „3" propoziţia *a cărui pedeapsă s-o iau asupră-mi*. Schema va fi :

iar propoziţiile (1) şi (2) sînt ambele principale. Propoziţiile cu două funcţii faţă de două regente nu trebuie confundate cu propoziţiile cu două funcţii faţă de o singură regentă (tipul întîlnit în *mă bucur* că ai venit, unde subordonata e completivă indirectă şi cauzală în acelaşi timp. Vezi § 98).

Alte exemple de aceeaşi natură :

Şi eu, care mi se pare că plutisem patruzeci de zile [...] *aveam dreptul să mă uit* [...] (Hogaş, O, 287)

Propoziţia (3) *care plutisem patruzeci de zile* este atributivă şi subiectivă :

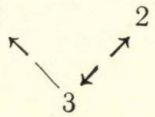

[1] În legătură cu propoziţiile atributive circumstanţiale şi predicative suplimentare, am arătat la § 96 că au d o u ă elemente regente, dar ambele elemente regente se află într-o *singură propoziţie regentă*. Construcţia bivalentă a acestor două specii de subordonate nu trebuie confundată cu bivalenţa pe care o prezentăm aici, la § 106,, unde intervin *două propoziţii regente*.

Pornește în linie dreaptă pe creasta **pe care** *a izbutit* **să se suie.** (Bogza, AI, 27); [...] *o clasă cu pretenții de aristocrație feudală, intangibilă,* **în care** *încerca* **să pătrundă.** (Călinescu, IC, 265)

Din exemple s-a văzut că propozițiile cu două regente (și cu funcții diferite față de fiecare regentă) au ca primă funcție aceea de atributivă și că sînt totdeauna întrerupte de regenta a doua. Între cele două regente nu există nici o relație sintactică, ele sînt independente una de alta.

SECȚIUNEA F. SINONIMIE ȘI OMONIMIE SINTACTICĂ

I. CONSTRUCȚII SINTACTICE SINONIME

§ 107. Existența cuvintelor sinonime e una din bogățiile limbii. Posibilitatea de a utiliza pentru aproximativ aceeași noțiune două sau mai multe cuvinte duce la evitarea monotoniei în exprimare și dă scriitorilor resurse multiple în redarea sentimentelor, în sugerarea epocii istorice și a regiunii în care e plasată acțiunea, în caracterizarea personajelor care dialoghează. Sinonimia dintre cuvinte se numește **sinonimie lexicală ;** tot lexicală este și sinonimia dintre un cuvînt și o îmbinare de cuvinte. Există așadar două feluri de sinonimie lexicală, ca în exemplele :

(a) *zăpadă — nea — omăt ; căci — fiindcă — pentru că — deoarece — întrucît ;*

(b) a se înroși — a se face roșu, noutate — ceva nou, (se exprimă) corect — în mod corect.

§ 108. Altă dovadă de bogăție a limbii este **sinonimia sintactică.** Sînt sintactic sinonime construcțiile — mai simple sau mai dezvoltate — care exprimă aceeași idee, avînd o organizare sintactică diferită. *Pentru a fi considerate sinonime sintactice, două (mai multe) formulări trebuie să se deosebească între ele prin altceva decît prin sinonimia lexicală* (vezi categoriile (a) și (b) de la § 107). Înțelegerea corectă a noțiunii de sinonimie sintactică se va desprinde mai bine din exemplele următoare :

Propozițiile *de frică a rupt-o la fugă* și *din cauza fricii a rupt-o la fugă* exprimă aceeași idee, dar sinonimia lor

nu e sintactică : organizarea sintactică e aceeași : (prep.[1] ← subst.) → vb. pred., iar *de* și *din cauza* sînt sinonime lexicale în aceste enunțuri (unica deosebire dintre cele două formulări constă deci într-o înlocuire de sinonime lexicale).

Propozițiile *această problemă e grea* și *problema aceasta e grea* exprimă aceeași idee, nu diferă prin utilizarea unor sinonime lexicale, dar au aceeași organizare sintactică :

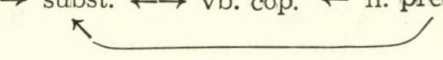

Nici ele nu sînt sinonime sintactice.

Propozițiile *de spaimă s-a îngălbenit* și *de spaimă s-a făcut galben* exprimă aceeași idee, nu au aceeași structură sintactică : (prep. ← subst.) → vb. pred., față de (prep. ← subst.) → vb. cop. ← n. pred., totuși nu sînt sintactic sinonime, căci putem stabili echivalența lexicală *s-a îngălbenit = s-a făcut galben.*

Enunțurile *e gata să plece* și *e gata de plecare* sînt sintactic sinonime, căci : exprimă aceeași idee, au construcții sintactice diferite,[2] iar *să plece* și *de plecare* nu sînt sinonime lexicale.

În plus, nu vor fi considerate sinonime sintactice un enunț eliptic și enunțul întreg corespunzător. La o întrebare ca :

— *Cu cine te-ai întîlnit aseară la teatru ?*

se poate răspunde cu enunțul elipitic — *Cu Ion* sau cu enunțul întreg corespunzător — *Aseară m-am întîlnit la teatru cu Ion.* Ideea exprimată e aceeași, sinonime lexicale nu sînt utilizate, iar organizarea sintactică diferă (o singură parte de propoziție față de un lanț de patru părți

---

[1] *de* este o prepoziție care cere acuzativul, iar *din cauza* e o locuțiune prepozițională care cere genitivul.

[2] De altfel primul enunț e o frază, iar al doilea o propoziție.

de propoziție). Dacă, totuși, nu e cazul să numim relația dintre — *Cu Ion* și — *Aseară m-am întîlnit la teatru cu Ion* sinonimie sintactică e pentru că prima propoziție conține latent structura celeilalte.

§ 109. Sinonimia sintactică dintre două sau mai multe propoziții, ca și aceea dintre două sau mai multe părți de propoziție are forme variate, dintre care aici vor fi amintite numai cîteva, rămînînd ca în practica analizelor gramaticale să fie descoperite și altele.[1]

(1) Sinonimia dintre două feluri de propoziții subordonate : o finală introdusă cu locuțiunea *ca să* și o atributivă circumstanțială introdusă prin *care*, verbul fiind la modul conjunctiv. De exemplu, *(am chemat un tehnician) ca să repare instalația* sau *care să repare instalația.*

(2) Sinonimia — foatre rar întîlnită — între complementul direct și cel indirect al unor verbe : *nu* **mi-a** *ajutat* și *nu* **m**-*a ajutat.*

(3) Sinonimia dintre pronumele reflexiv *își* și adjectivul posesiv *său, sa, săi, sale* sau pronumele personal la genitiv *lui, ei, lor* se realizează în trei construcții sintactice diferite : *își iubește fratele* = *îl iubește pe fratele* său (*își* este atribut pronominal în dativ, *său* este atribut adjectival) ; *părinții săi locuiesc la Focșani* = *părinții* **lui** *locuiesc la Focșani (săi* e atribut adjectival, *lui* e atribut pronominal genitival). În aceste exemple, sinonimia apropie specii diferite de atribut. E de observat că *său* poate fi înlocuit cu *lui* în anumite construcții și cu *își* în alte construcții. Mai notăm că *îl iubește pe fratele său* nu e sinonim cu *îl iubește pe fratele lui* (căci *său* trimite la subiectul lui *iubește*, — există identitate între acest subiect și persoana înlocuită prin *său*, — iar *lui* se referă la o persoană diferită de subiectul lui *iubește*), iar în *părinții săi locuiesc la Focșani, săi* nu poate fi înlocuit cu pronumele reflexiv.

---

[1] Trebuie evitată în primul rînd greșeala de a considera sinonime sintactice două propoziții care diferă numai prin utilizarea unor sinonime lexicale.

Asemănătoare e sinonimia dintre *-i* (atribut pronominal în dativ), *său* (atribut adjectival) și *lui* (atribut pronominal genitival) : *pe fața-i = pe fața sa = pe fața lui.*

(4) Sinonimia dintre o parte de propoziție exprimată printr-un singur cuvînt și o parte de propoziție cu aceeași funcție sintactică, dar exprimată printr-un termen complex introdus prin prepoziție : *util tuturor = util pentru toți (tuturor* este complement indirect, ca și *pentru toți*[1]*)* ; idem : *rezistă încercărilor = rezistă la încercări.* La fel *am început a urca = am început urcușul (a urca* și *urcușul* sînt, ambele, complemente directe). Acest tip de sinonimie sintactică nu se realizează cu infinitivul oricărui verb. Astfel, în loc de *am început a înțelege* nu putem spune *am început înțelesul.*

(5) Foarte asemănătoare cu (4) este sinonimia dintre două părți de propoziție cu funcții sintactice ce poartă denumiri diferite : *gîndul de a pleca = gîndul plecării (de a pleca* este atribut verbal, *plecării* este atribut substantival genitival). Această sinonimie se întîlnește după puține cuvinte regente ; de aceea, în loc de *a sosit ziua plecării* nu se spune *a sosit ziua de a pleca.* În sfîrșit, unele atribute genitivale sînt sinonime (și deci substituibile) cu atribute prepoziționale, de exemplu : *pentru a evita pericolul accidentelor rutiere = pentru a evita pericolul de accidente rutiere.* În loc de *am întrebat care este prețul cărții* nu vom putea spune însă *am întrebat care este prețul de carte !*

(6) Sinonimia dintre (cuvînt la genitiv cu rol de atribut) și (grup de cuvinte analizabil în mai multe părți de propoziție) :

vorbele lui Ion = vorbele rostite de Ion

rolul scriitorului = rolul jucat de scriitor

experiențele chimiștilor = experiențele făcute de chimiști

[1] Este o inconsecvență supărătoare a gramaticii tradiționale românești că utilizează aceeași denumire („complement indirect") pentru *tuturor* și *pentru* toți, și denumiri diferite pentru atributele din *pe față-i, pe fața sa, pe fața lui.*

Cunoașterea acestui fel de sinonimie oferă un procedeu util în evitarea unei confuzii posibile. Într-adevăr, propoziția *dă-mi cartea lui Ionescu* poate fi înțeleasă în două feluri, după cum cartea a fost scrisă de Ionescu sau este proprietatea lui Ionescu. Dacă avem de comunicat prima idee și vrem să evităm confuzia, e mai bine să spunem : *dă-mi cartea scrisă de Ionescu.* Confuzia se poate produce mai ales cînd cuvîntul la genitiv e un pronume : *încercarea lui a dat greș* poate însemna atît „încercarea făcută de o anumită persoană n-a reușit", cît și „încercarea unui anumit aparat, dispozitiv n-a izbutit". Dacă ne interesează prima idee, recurgem la un sinonim sintactic : *încercarea făcută de el a dat greș.* Desigur, nu orice cuvînt în genitiv are o construcție sinonimă de acest fel, de exemplu : *acoperișul* **casei,** *frumusețea* **peisajului** etc.

(7) Sinonimia dintre o propoziție cu construcție activă și o propoziție cu construcție pasivă : *nimeni n-a înțeles textul = textul n-a fost înțeles de nimeni.* Trecerea de la o structură la cealaltă se face pe baza unei reguli de transformare : subiectul verbului activ devine complementul de agent al verbului pasiv, complementul direct al verbului activ devine subiect al verbului pasiv, iar predicatul trece de la diateza activă la cea pasivă. Cele mai multe verbe tranzitive admit ambele construcții ; excepții importante formează verbele *a avea* și *a vrea :* spunem *Ion are două cărți,* dar nu și *două cărți sînt avute de Ion ; Ion vrea o portocală,* nu însă și *o portocală e vrută de Ion.* Mai este de observat că, atît în scris cît și în vorbire, se preferă construcția activă, ceea ce face ca sinonimul ei pasiv să pară adesea greoi, puțin firesc. De exemplu, propoziția :

> *Lope de Vega utilizează deci comparația moștenită din antichitate.* (Vianu, SLUC, 125)

admite ușor transformarea în propoziția sinonimă *Comparația moștenită din antichitate este deci utilizată de Lope*

de Vega, în schimb transformarea încercată asupra construcțiilor active din fraza de mai jos ar avea un rezultat inacceptabil. Într-adevăr :

> *Ziţa ştie mai multe cuvinte franţuzeşti, s-a civilizat complet şi nu mai face romane sentimentale.* (Ibrăileanu, S, 260)

ar deveni :

> *Mai multe cuvinte franţuzeşti sînt ştiute de Ziţa, (ea) s-a civilizat complet şi romane sentimentale nu mai sînt făcute (de ea).*[1]

(8) Sinonimia dintre propoziţii al căror verb-predicat se poate construi în două feluri : *în lacul acesta* mişună *racii* = *lacul acesta* mişună *de raci.*

§ 110. Sinonimia dintre o propoziţie şi o parte de propoziţie a fost semnalată mai sus (§ 92), cînd s-a arătat că, de exemplu, o propoziţie temporală şi un complement de timp au aceeaşi funcţie în raport cu un verb regent. Adesea, înlocuind propoziţia cu partea de propoziţie corespunzătoare, sau invers, înţelesul enunţului rămîne neschimbat. Înlocuind atributul *gata* cu o propoziţie atributivă *(care e gata)*, enunţul :

> *Ceferiştii leagă vagonul nostru de vreun mărfar gata să plece.* (Stancu, J, 20)

se transformă în sinonimul său *Ceferiştii leagă vagonul nostru de vreun mărfar care e gata să plece.* Invers, înlocuind propoziţia completivă directă din enunţul de mai jos cu un complement direct, se obţine de asemenea un enunţ sinonim :

> *Ocoliră stejarul şi începură să alerge ca besmeticii în jurul lui.* (Preda, IP, 23)

---

[1] Am adăugat în paranteze pronumele *ea*, fără care enunţul ar fi ininteligibil.

devine : *Ocoliră stejarul şi începură a alerga ca besmeticii în jurul lui.*

Există sinonimie între subiect şi propoziţie subiectivă :

> *E uşor de bănuit cu cîtă pricepere şi-au condus ei afacerile.* (Bogza, AI, 35)

devine *E uşor să bănuieşti cu cîtă...*

Sinonimia dintre complementul indirect şi propoziţia completivă indirectă :

> *Dovediţi sau bănuiţi a fi fost capii răzvrătirii şi a fi săvîrşit diferite crime, erau ferecaţi în lanţuri.* (Rebreanu, R, 515)

se poate transforma în enunţul sinonim : *Dovediţi sau bănuiţi că au fost capii răzvrătirii şi că au săvîrşit diferite crime, erau ferecaţi în lanţuri.*

Există şi sinonimie între complementele circumstanţiale şi propoziţiile circumstanţiale. În textul următor e posibilă înlocuirea primului gerunziu cu o propoziţie temporală şi a celui de al doilea gerunziu cu o propoziţie cauzală. În felul acesta :

> *Văzînd hîrtia, Ion mai şovăi o clipă, dar totuşi iscăli, gîndindu-se că asta-i un moft fără valoare.* (Rebreanu I, 435)

se transformă în : *După ce văzu hîrtia, Ion mai şovăi o clipă, dar totuşi iscăli, căci se gîndea că asta-i un moft fără valoare.* Părţile de propoziţie exprimate prin verbe la gerunziu sînt de obicei complemente circumstanţiale şi sînt sinonime cu propoziţiile circumstanţiale corespunzătoare. Alteori gerunziul e element predicativ suplimentar şi se înlocuieşte cu o propoziţie predicativă suplimentară, de exemplu *l-am văzut certîndu-se cu vecinii = l-am văzut cum se certa cu vecinii.*

Posibilităţile de înlocuire sinonimică discutate în acest paragraf sînt limitate. De pildă, nu putem găsi un sinonim parte de propoziţie pentru propoziţia subiectivă din:

> *Nu este aşa că ceva nou apare în tratarea străvechiului motiv ? (Vianu,* SLUC, 135)

Subordonatele completivă directă şi predicativă suplimentară din :

> *Făceam* ce făceam *şi nu-mi pierea din ochi* **cum o văzusem eu, acolo, la gîrlă.** (Preda, IP, 16)

nu pot fi nici ele înlocuite cu părţi de propoziţie, în aşa fel încît să obţinem un enunţ sinonim. Există categorii de propoziţii subordonate care din principiu se opun substituirii cu părţi de propoziţie, de exemplu consecutivele (căci complementul consecutiv se întîlneşte rar) :

> *Totul pare rînduit în situaţii atît de tipice, încît contemplatorul le poate considera cu o blazare amuzată.* (Vianu, SLUC, 128)

În consecinţă, nu trebuie să confundăm faptul că toate părţile de propoziţie au cîte un corespondent propoziţie (subiect—subiectivă, complement direct — completivă directă etc.) cu posibilitatea de a înlocui într-un anumit enunţ o parte de propoziţie cu o propoziţie sinonimă, sau invers.

§ 111. Există sinonimie sintactică între o parte de propoziţie şi o propoziţie coordonată :

> *Pîraiele din acele locuri, umflate de puhoaie năvalnice, cară bolovanii în cantităţi neaşteptate, închizînd trecătorile.* (Sadoveanu, O, 14, 459)

Gerunziul *închizînd* împreună cu complementul său *trecătorile* formează un grup sinonim cu o propoziție coordonată cu propoziția precedentă : *Pîraiele* [...] *cară bolovanii în cantități neașteptate și închid trecătorile.* Cînd este element predicativ suplimentar, gerunziul cunoaște foarte des această sinonimie, cum se întîmplă și în fraza :

> *Zile întregi înconjurai pădurea pe zeci de kilometri, trăind acest vis cu bătăi de inimă și spaime adevărate.* (Preda, I, 280)

sinonimă cu : *Zile întregi înconjurai pădurea pe zeci de kilometri și trăii acest vis* [...]. Invers, o coordonată copulativă e adesea sinonimă cu un gerunziu-element predicativ suplimentar urmat de determinările sale. Enunțul :

> *O femeie din casă a ridicat-o și a rezemat-o între perne.* (Galaction, OA, 63)

se transformă în : *O femeie din casă a ridicat-o, rezemînd-o între perne.*

§ 112. Vom discuta acum sinonimia dintre o frază formată prin subordonarea propozițiilor și o frază formată prin coordonarea acelorași propoziții. Se vede că enunțul :

> *Își aduse aminte de Simion Lungu și-l căută din ochi, fără să-l găsească.* (Rebreanu, I, 121)

se transformă fără dificultate într-un enunț sinonim, care are însă în locul subordonatei opoziționale o coordonată adversativă : *Își aduse aminte de Simion Lungu și-l căută din ochi, dar nu-l găsi.* Un grup de două propoziții în relația de coordonare adversativă are de cele mai multe ori ca sinonim sintactic o frază alcătuită prin

subordonare (propoziția subordonată e concesivă). Să se observe sinonimia : *nu sînt pregătit, dar încerc* = *deși nu sînt pregătit, încerc.*

Cîteodată o propoziție subordonată de scop poate fi înlocuită cu o propoziție coordonată copulativă, fără ca sensul frazei să se schimbe : *vino să vezi !* = *vino și vezi !*

> *Lasă cele trecătoare și șubrede, ca să ieși iar spre orizontul dantelat albastru.* (Sadoveanu, O, 14, 451)

devine, printr-o înlocuire similară, *Lasă cele trecătoare și șubrede și ieși iar spre orizontul dantelat albastru.*

Sinonimia dintre o frază cu structura (Propoziție principală + propoziție principală) și o frază cu structura (Propoziție regentă ← propoziție atributivă) : *am avut o singură dorință, și ea nu mi-a fost împlinită* = *am avut o singură dorință, care nu mi-a fost împlinită.*

Observînd sinonimia : *după ce m-a certat, a plecat* = *m-a certat și după aceea a plecat,* tragem concluzia că o frază cu structura (propoziție subordonată de timp introdusă prin *după ce)* → (propoziția regentă) e sinonimă cu o frază formată prin coordonarea copulativă a două propoziții principale, din care a doua începe cu complementul de timp *după aceea* sau cu un sinonim al acestuia. O situație asemănătoare : dacă o frază conține două propoziții principale coordonate și acțiunea din cea de a doua se petrece *după* acțiunea din prima, aceasta poate fi uneori transformată în propoziție circumstanțială de timp, iar a doua devine regenta ei : *m-a întrebat ceva și a plecat grăbită* = *după ce m-a întrebat ceva, a plecat grăbită.* Alt exemplu :

> *Piatra pe care călcasem se desprinse de pe buza viroagei pe care înaintam și se prăvăli în adîncuri.* (Stancu, J, 158)

e un enunț sinonim cu : *După ce se desprinse de pe buza viroagei pe care înaintam, piatra pe care călcasem se prăvăli în adîncuri.*

§ 113. În sfîrșit, constatăm existența sinonimiei dintre un enunț și un text în care există mai multe enunțuri. *Mi-a spus să plec* are același înțeles cu *Mi-a spus: pleacă !*, unde sînt două enunțuri. Sinonimia de acest tip se datorește echivalenței dintre vorbirea directă și vorbirea indirectă. Sinonimie există și în situații în care nu intervine echivalența dintre vorbirea directă și vorbirea indirectă. Vom relua aici un enunț pe care l-am discutat în altă ordine de idei la § 6 și vom vedea că se poate fragmenta într-o succesiune de enunțuri mai scurte. Rezultatul e un text de cinci enunțuri sinonim cu enunțul unic inițial :

Enunțul inițial : *Se uită, cercetă sub pernă, ridică oghealul, ridică salteaua, se uită cu lumînarea sub pat.*

Textul rezultat din fragmentarea enunțului inițial în cinci enunțuri mai scurte : *Se uită. Cercetă sub pernă. Ridică oghealul. Ridică salteaua. Se uită cu lumînarea sub pat.*

Constatarea sinonimiei descrise mai sus întărește afirmația pe care am făcut-o la § 2 (sfîrșit) : „Nici criteriul înțelesului nu e suficient de sigur pentru a stabili unde se încheie un enunț și începe altul". Un exemplu analog : *da, ai dreptate, trebuie să plec* e un enunț sinonim cu textul format din trei enunțuri (unul nepropozițional, o propoziție și o frază) : *Da. Ai dreptate. Trebuie să plec.*

S-a văzut mai sus, la § 97 consacrat propozițiilor atributive, că cele izolate (explicative) pot fi scoase din frază și transformate în enunțuri. Și aceasta e o sursă de obținere a unor sinonime sintactice. Un enunț ca :

> *Ne duse, deci, depărtare ca la o sută de pași, la o veche șandrama, din care nu mai rămăsese decît vreo patru scînduri deasupra și vreo două sau trei pe lături.* (Hogaș, O, 112)

e sinonim cu succesiunea de două enunțuri : *Ne duse* [...] *la o veche șandrama. Din ea nu mai rămăsese decît vreo patru scînduri* [...]

Propozițiile subordonate de cauză pot fi uneori transformate în enunțuri fără a modifica înțelesul textului :

> *Dreptate are Ion, căci legile lumii spun că averea copilului se cuvine părintelui.* (Rebreanu, I, 434)

e un enunț sinonim cu : *Dreptate are Ion. Legile lumii spun că averea copilului se cuvine părintelui.* Invers, un enunț poate fi transformat în propoziție cauzală :

> *Avuserăm noroc. Omul cu arma nu ne simți. Nu ne simți nici cîinele.* (Stancu, J, 155)

e un lanț de enunțuri care poate fi concentrat într-unul singur : *Avuserăm noroc, căci omul cu arma nu ne simți și nu ne simți nici cîinele.*

II. CONSTRUCȚII SINTACTICE OMONIME

§ 114. Se numesc **omonime** două cuvinte care au același înveliș sonor, dar înțelesuri deosebite, de pildă *masă* (= mulțime) și *masă* (=mobilă). Existența omonimelor nu dă naștere la confuzii în comunicare, deoarece cuvintele înconjurătoare, contextul, ne ajută să identificăm de obicei cu toată siguranța la care din cele două omonime se referă textul. Astfel, e limpede că în propoziția *îmi place blana de rîs* e vorba de **animalul** numit *rîs*, iar în propoziția *a izbucnit în rîs* ne referim la acțiunea de **a rîde.** Omonimia dintre cele două cuvinte *masă*, ca și aceea dintre cele două cuvinte *rîs*, nu privește decît o parte din formele lor gramaticale : la

genitiv-dativ singular *mesei* diferă de *masei*, la plural *rîşi* nu mai seamănă cu *rîsete*. Există şi cuvinte omonime la toate formele lor, de exemplu *a încinge* (cu o cingătoare) şi *a încinge* (soba).

Citirea întregii propoziţii în care figurează un cuvînt omonim cu altul nu e totdeauna suficientă pentru a evita confuzia dintre omonime şi e nevoie de un context mai amplu. De exemplu, în *rîsul acesta m-a speriat* nu e limpede cine sperie : un animal sau faptul că cineva a rîs.

§ 115. Un fenomen asemănător omonimei dintre cuvinte (numită şi **omonimie lexicală**) există în sintaxă : **omonimia sintactică.**

Două (eventual mai multe) enunţuri se numesc omonime dacă sînt formate din aceleaşi cuvinte, aşezate în aceeaşi ordine, şi dacă organizarea lor sintactică e diferită. Complex sonor identic — înţeles diferit, iată o primă asemănare cu omonimia lexicală.

§ 116. Două (mai multe) **propoziţii** sînt omonime cînd se deosebesc prin funcţia sintactică a uneia din părţile de propoziţie :

vine seara (predicat ←→ subiect)

vine seara (predicat ←— complement de timp)

Confuzia dintre funcţia de subiect şi aceea de complement de timp sau dintre funcţia de complement direct şi aceea de complement temporal nu e posibilă decît pentru două din formele cuvîntului *seară*, şi anume *seara* şi *serile*. Forme ca *seară, seri, serii, serilor* nu provoacă asemenea omonimii sintactice. Prin această limitare la anumite forme ale unor cuvinte din enunţ, omonimia sintactică seamănă iarăşi cu cea lexicală.

Asemănarea dintre formele cazurilor genitiv şi dativ e cauza unor omonimii sintactice dintre propoziţii :

spune anecdota **lui Radu** (genitiv)

spune anecdota **lui Radu** (dativ)

Confuzia poate fi uşor evitată utilizînd în prima situaţie un complement indirect pe lîngă *spune* (de exemplu, *spune-ne anecdota lui Radu)* sau anticipînd, în a doua situaţie, complementul indirect şi schimbînd ordinea cuvintelor[1] : *spune-i lui Radu anecdota.*

La § 52 (d) am prezentat un exemplu de omonimie sintactică datorat celor două funcţii posibile ale numeralului *primul* plasat după predicat :

a plecat primul (pred. ←→ sub.)

a plecat primul (pred. ←— elem. pred. supl.)

Există omonime sintactice care diferă prin funcţia mai multor termeni :

a rămas profesorul nostru (predicat ←→ subiect ←atribut)[2]

a rămas profesorul nostru (vb. copulativ ←—— nume pred. ←—— atr.)[3]

§ 117. Propoziţii cu aceleaşi cuvinte, aşezate în aceeaşi ordine, dar avînd o organizare sintactică diferită sînt adesea deosebite de ascultător datorită intonaţiei şi de cititor datorită punctuaţiei :

i-am dat cartea copilului lui Ion
i-am dat cartea copilului, lui Ion[4]

Alte două perechi de exemple similare :

Radu, a venit !
Radu, a venit !

---

[1] Fără schimbarea topicii, confuzia persistă : *spune-i anecdota lui Radu.*

[2] Într-un context ca : *Crezi că a rămas profesorul nostru în cancelarie ?*

[3] Într-o frază ca : *Deşi nu-i mai sîntem de mult elevi, pentru noi el a rămas profesorul nostru.*

[4] În prima propoziţie *lui Ion* e atribut substantival genitival, în cea de a doua *lui Ion* e apoziţie.

omul înțelegător se supune imediat
omul, înțelegător, se supune imediat

(Adjectivul *înțelegător*, cînd e izolat prin virgule, are funcția de atribut circumstanțial cu nuanță cauzală).

Învelișul sonor fiind atît de net diferențiat, nu e cazul să vorbim aici de omonimie. Cînd pronunțarea este sau poate fi identică există omonimie sintactică, dar confuzia de sens nu se produce din cauza contextului. Exemplu de mai sus *vine seara* se analizează ca „predicat → complement" dacă verbul a fost precedat de un cuvînt ca *Ion* sau *ea*. Ca și în cazul omonimiei lexicale, contextul de care avem nevoie pentru a înțelege corect funcțiile sintactice poate fi relativ amplu. De multe ori ne ajută cunoștințele pe care le avem despre situațiile din realitate. De pildă, în enunțul:

> *În același timp mă înfricoșau [...] cu profesorii de franceză și matematică — domnii Stino și Ciolac.* (Sadoveanu, O, 16, 419)

se înțelege imediat că Stino era profesorul de franceză, iar Ciolac profesorul de matematică, deși — din punct de vedere gramatical — nimic nu împiedică altă interpretare: *domnii Stino și Ciolac* erau în același timp profesori de franceză și matematică, fiecare preda ambele obiecte. Alegerea primei soluții e impusă de faptul că de obicei franceza și matematica sînt predate de profesori diferiți. Tot astfel în textul:

> *Soarele asfințea într-o baie de sînge, înroșind în unele puncte fantasticul peisaj al combinatului nostru, cu țevile lui uriașe.* (Preda, I, 153)

atributul *lui* poate fi raportat la trei substantive precedente, deci există trei enunțuri omonime, după cum *lui* determină *soarele, peisaj* sau *combinatului*. Această serie de trei enunțuri omonime există numai din punct de ve-

dere gramatical și confuzia rămîne **teoretică.** În **practică** ne gîndim la o singură interpretare : *lui* este atribut pe lîngă *combinatului,* căci e mai firesc să atribuim ţevi unui combinat decît unui peisaj sau soarelui !

Cîteodată, totuşi, nu putem alege o soluţie din două soluţii posibile :

> *Eram preocupat şi absorbit cu desăvîrşire de pasiunea mea literară.* (Sadoveanu, O, 16, 486)

Într-adevăr, *cu desăvîrşire* este complement numai pe lîngă *absorbit* sau şi pe lîngă *preocupat ?*

Listă de abrevieri

Arghezi, CO	= Tudor Arghezi, *Cîntare omului*, ESPLA, 1956.
Baconsky, C	= A. E. Baconsky, *Călătorii în Europa și Asia*, ESPLA, 1960.
Blaga, H	= Lucian Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, Ed. Tineretului, 1956.
Blaga, P	= Lucian Blaga, *Poezii*, EL, 1966.
Bogza, AI	= Geo Bogza, *Anii împotrivirii*, Ed. Tineretului, 1953.
Matei Caragiale	= Matei Caragiale, *Crai de Curtea-veche*, ESPLA, 1957.
Caragiale, O. II	= I. L. Caragiale, *Opere*, II, Ed. Cultura Națională, 1931.
Caragiale, O. IV	= I. L. Caragiale, *Opere*, IV, Fundația pt. lit. și artă, 1938.
Călinescu, EO	= G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, ESPLA, 1956.
Călinescu, IC	= G. Călinescu, *Ion Creangă (Viața și opera)*, EL, 1964.
Creangă, O	= Ion Creangă, *Opere*, ESPLA, 1953.
Delevrancea, O	= Delavrancea, *Opere*, I, ESPLA, 1954.
Eminescu, PL	= Mihail Eminescu, *Proza literară*, EL, 1964.
Galaction, OA	= Gala Galaction, *Opere alese I*, ESPLA, 1959.
Hogaș, O	= Calistrat Hogaș, *Opere*, ESPLA, 1956.
Ibrăileanu, S	= G. Ibrăileanu, *Scriitori români și străini*, I, BPT, 1968.
Odobescu, C	= Al. Odobescu, *Cîteva ore la Snagov*, Ed. Tipografiile române unite. (f.a.).

Camil Petrescu, U = Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, ESPLA, 1955.

Philippide, S = Al. Philippide, *Scriitorul şi arta lui*, EL, 1968.

Preda, D = Marin Preda, *Desfăşurarea*, Ed. Tineretului, 1964.

Preda, I = Marin Preda, *Intrusul*, EL, 1968.

Preda, IP = Marin Preda, *Întîlnirea din pămînturi*, Ed. Tineretului, 1960.

Preda, M = Marin Preda, *Moromeţii*, ESPLA, 1955.

Rebreanu, I = Liviu Rebreanu, *Ion*, ESPLA, 1955.

Rebreanu, PS = Liviu Rebreanu, *Pădurea spînzuraţilor*, ESPLA, 1956.

Rebreanu, R = Liviu Rebreanu, *Răscoala*, ESPLA, 1954.

Russo, SA = Alecu Russo, *Scrieri alese*, BPT, 1956.

Sadoveanu, FJ = Mihail Sadoveanu, *Fraţii Jderi*, ESPLA, 1953.

Sadoveanu, O.14 = Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. 14, ESPLA, 1958.

Sadoveanu, O.16 = Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. 16, ESPLA, 1959.

Stancu, D = Zaharia Stancu, *Desculţ*, ed. a III-a, Editura de stat, 1950.

Stancu J = Zaharia Stancu, *Jocul cu moartea*, BPT, 1968.

Teodoreanu M = Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, BPT, 1967.

Vianu, SLUC = Tudor Vianu, *Studii de literatură universală şi comparată*, ed. a II-a, Ed. Academiei, 1963.

Sumar analitic

Introducere 7

Secţiunea A. Enunţul 13

§ 1. Analiza sintactică 13
§ 2. Delimitarea enunţurilor prin punctuaţie . 13
§ 3. Conţinutul enunţului 15
§ 4. Lungimea enunţurilor 17
§ 5. Clasificarea enunţurilor după structură . . 18
§ 6. Propoziţia-enunţ 18
§ 7. Fraza-enunţ 20
§ 8. Enunţuri nepropoziţionale 21

Secţiunea B. Cuvîntul sintactic 23

I. *Cuvintele ca unităţi lexicale şi sintactice* . . . 23

§ 9. Sintaxă şi lexicologie 23
§ 10. Sens lexical şi sens sintactic . . . 23
§ 11. Forme sintactic echivalente 25
§ 12. Sensurile morfologice şi sintaxa . . 27
§ 13. Propoziţii sintactic echivalente 27

II. *Relaţiile sintactice în propoziţie* 28

§ 14. Relaţia binară 28
§ 15. Recţiunea 28
§ 16. Acordul 29
§ 17. Aderenţa 30
§ 18. Coordonarea 31
§ 19. Un cuvînt poate fi, simultan, subordonat, regent şi coordonat 32
§ 20. Termen subordonat complex 32
§ 21. Părţi de propoziţie simple şi complexe . 34
§ 22. Rolul conjuncţiei coordonatoare . . . 34
§ 23. Coordonări binare şi plurale 35
§ 24. Relaţia predicativă 36
§ 25. Relaţia apoziţională 38
§ 26. Concluzii 41

Secţiunea C. Valenţele cuvîntului 42

I. *Definirea noţiunii de „valenţă sintactică“* . . . 42
§ 27. Introducere 42
§ 28. Exemplificare preliminară 42
§ 29. Valenţe nerealizate într-un enunţ dat . . 43
§ 30. Valenţe incompatibile 43
§ 31. Valenţe „în general“ şi „într-un enunţ dat“ 44
§ 32. Spectrul combinatoriu potenţial şi real . 44

II. *Însuşirile combinatorii ale părţilor de vorbire* . 45
§ 33. Valenţele substantivelor 45
§ 34. Valenţele adjectivelor 47
§ 35. Valenţele pronumelor. Generalităţi . . 51
§ 36. Valenţele pronumelor personale . . . 51
§ 37. Valenţele pronumelor posesive . . . 51
§ 38. Valenţele pronumelor demonstrative . . 52
§ 39. Valenţele pronumelor nehotărîte . . . 53
§ 40. Valenţele pronumelor negative . . . 54
§ 41. Valenţele pronumelor relative 55
§ 42. Valenţele pronumelor interogative . . 56
§ 43. Valenţele pronumelui reflexiv 56
§ 44. Spectrul real şi potenţial al pronumelor 57
§ 45. Adjectivele pronominale 57
§ 46. Valenţele numeralelor. Generalităţi . . 58
§ 47. Valenţele numeralelor adverbiale . . . 58
§ 48. Valenţele numeralelor cardinale . . . 59
§ 49. Numerale cardinale asemănătoare cu substantivele 60
§ 50. Numerale cardinale complexe 60
§ 51. Numerale cardinale care indică diviziuni ale timpului. Concluzii 60
§ 52. Valenţele numeralelor ordinale . . . 61
§ 53. Particularităţi sintactice ale numeralelor ordinale 63
§ 54. Valenţele numeralelor colective . . . 63
§ 55. Particularităţi sintactice ale numeralelor colective 64
§ 56. Valenţele numeralelor distributive . . 64
§ 57. Valenţele verbelor 65
§ 58. Verbul în structuri ternare 65
§ 59. Particularităţi sintactice ale verbelor . 66
§ 60. Valenţele adverbelor 68
§ 61. Particularităţi sintactice ale adverbelor . 69
§ 62. Valenţele prepoziţiilor 71
§ 63. Posibilităţile combinatorii ale conjuncţiilor 72
§ 64. Posibilităţile combinatorii ale interjecţiilor 74

III. *Caracterul sintactic neomogen al părților de vorbire* 76
§ 65. Introducere 76
§ 66. Lipsa de omogenitate a substantivelor . . 76
§ 67. Lipsa de omogenitate a adjectivelor . . 77
§ 68. Lipsa de omogenitate a pronumelor . . 77
§ 69. Lipsa de omogenitate a verbelor . . 78
§ 70. Polisemia cuvintelor și spectrul lor combinatoriu 79
§ 71. Determinanți obligatorii într-un enunț dat 82
§ 72 Cuvinte care cer totdeauna un determinant 85

Secțiunea D. Cuvînt și parte de propoziție . . . 86

I. *Cuvinte cu și fără funcție sintactică* 86
§ 73. Valență și funcție sintactică 86
§ 74. Valențele corespunzătoare unor funcții sintactice 87
§ 75. Verbele copulative 88
§ 76. Adverbele predicative 90
§ 77. Funcțiile sintactice ale interjecțiilor . . 91
§ 78. Valențele verbului și realizarea funcției de complement 91
§ 79. Descompunerea propoziției în cuvinte și părți de propoziție 92

II. *Locuțiunile* 94
§ 80. Locuțiunile formează unități sintactice indivizibile 94
§ 81. Criteriile de recunoaștere a locuțiunilor . 96

III. *Cumulul de funcții sintactice* 98
§ 82. Complemente cu valori duble . . . 98
§ 83. Atribute circumstanțiale 98
§ 84. Elementul predicativ suplimentar . . 99

Secțiunea E. Sintaxa frazei 100

I. *Relațiile sintactice în frază* 100
§ 85. Numărul propozițiilor unei fraze . . . 100
§ 86. Relația de subordonare 100
§ 87. Clasificarea propozițiilor principale și subordonate 103
§ 88. Relația de coordonare 105
§ 89. Relația apozițională 107
§ 90. Relația predicativă 108
§ 91. Propoziția-nume predicativ 108
§ 92. Paralelismul de structură frază-propoziție 109
§ 93. Descoperirea cuvîntului cu care este corelată o propoziție în frază 110

II. *Specii de propoziţii subordonate* 113
§ 94. Propoziţiile apoziţionale, subiective, predicative-suplimentare şi nume predicativ . 113
§ 95. Propoziţiile completive şi atributive . . 114
§ 96. Atributive circumstanţiale 114
§ 97. Atributive necircumstanţiale 115
§ 98. Propoziţii subordonate cu două funcţii . 117
§ 99. Valenţe propoziţionale ale cuvintelor . . 117

III. *Fraze cu structuri particulare* 120
§ 100. Propoziţii subordonate izolate . . . 120
§ 101. Propoziţii apoziţionale izolate . . . 121
§ 102. Propoziţii coordonate izolate 121
§ 103. Propoziţii şi fraze incidente . . . 122
§ 104. Propoziţii subordonate intercalate . . 124
§ 105. Propoziţii regente intercalate 125
§ 106. Propoziţii subordonate cu două regente 126

Secţiunea F. Sinonimie şi omonimie sintactică . . 129

I. *Construcţii sintactice sinonime* 129
§ 107. Sinonimia lexicală 129
§ 108. Definirea sinonimiei sintactice . . . 129
§ 109. Sinonimia dintre propoziţii şi sinonimia dintre părţi de propoziţie 131
§ 110. Sinonimia dintre o propoziţie şi o parte de propoziţie 134
§ 111. Părţi de propoziţie sinonime cu propoziţii coordonate 136
§ 112. Fraze sinonime 137
§ 113. Sinonimia dintre un enunţ şi o succesiune de enunţuri 139

II. *Construcţii sintactice omonime* 140
§ 114. Cuvinte omonime 140
§ 115. Definirea omonimiei sintactice . . . 141
§ 116. Propoziţii omonime 141
§ 117. Evitarea confuziilor graţie intonaţiei şi contextului 142

Listă de abrevieri 145

Sumar analitic 147

II. Probleme și analize stilistice

GH. BULGĂR

Cine aleargă după formă nu știe că n-a găsit încă ideea.

N. IORGA

Limba tinde la calipuri, scriitorul e chemat să le sfărîme, să dea cuvintelor orientările sale, să le dozeze cu fantezie, să ciopleasca din nou calapoadele, după pasul cugetării lui.

TUDOR ARGHEZI

Toți românii anonimi care, de-a lungul secolelor noastre primordiale, au creat limba românească, au colaborat la Poezia lui Eminescu.

LUCIAN BLAGA

Un nou mod de a gîndi (de a oglindi universul) atrage după sine nu un vocabular nou, ci un chip inedit de a descoperi valența cuvintelor.

G. CĂLINESCU

Stilul bun seamănă cu raza de lumină care își datorește claritatea amestecului celor șapte culori ale curcubeului. Stilul simplu seamănă cu lumina albă. Este complex, fără să pară că este complex.

ANATOLE FRANCE în **DICȚIONAR DE MAXIME,** comentat de Tudor Vianu, 1962.

CÎTEVA PRECIZĂRI PRELIMINARE

Complexitatea problemelor de stilistică, pornind chiar de la definirea conceptului pînă la precizarea căilor de analiză practică a fenomenelor de expresivitate, face dificilă sistematizarea și aprecierea categorică a faptelor de stil; descrierea lor obiectivă și elucidarea infinitelor nuanțe de structură, de inovație continuă, specifice creației stilistice, sînt azi în atenția multor lingviști, filologi și literați.

Există desigur anumite *trăsături generale ale expresivității*, ale sintaxei afective, despre care au scris în mod documentat, cu exemple clare, Ch. Bally, L. Spitzer, Iorgu Iordan și, în ultimul deceniu, foarte mulți lingviști de prestigiu, care au pledat pentru includerea în sfera cercetărilor lingvistice a fenomenelor de expresivitate, a construcțiilor cu valoare afectivă, specifice mai ales limbajului artistic. Argumentele aduse de Tudor Vianu, P. Guiraud, W. Wartburg, V. Vinogradov, R. Jakobson, R. A. Budagovni se par indiscutabile. Recentul Congres de lingvistică și filologie romanică, al XII-lea, ținut la București în aprilie 1968, a confirmat justețea acestei poziții; s-au făcut propuneri de sistematizare, de formalizare chiar a faptelor de stil, acestea fiind considerate ca un nivel distinct al vorbirii, alături de nivelul fonetic, de cel lexical și de cel gramatical.

Paginile de față urmăresc să umple un gol în literatura noastră de specialitate; se știe că Gramatica Academiei nu și-a propus să trateze decît morfologia și sintaxa, părăsind chiar pozițiile mai elastice ale ediției I, în care găsim și capitole despre fonetica limbii române, un scurt

istoric al evoluției faptelor gramaticale și unele considerații asupra rolului cuvintelor în context, asupra sintaxei afective. Tradiția bună a gramaticilor noastre mai vechi nu neglija asemenea capitole, ba am putea spune că în multe manuale mai vechi, problemele de stil erau abordate cu atenție și tratate cu profunzimea necesară a analizei, a observației fenomenelor specifice de expresivitate. Studiul limbii române nu poate fi făcut parțial numai, avînd în vedere doar aspectele morfologice și sintactice ; lexicul, specificul lui și tendințele înnoitoare ale limbii, în toate direcțiile, faptele de expresivitate pot atrage interesul cercetătorilor de astăzi. Observația valorilor condensate în contexte originale, care fac farmecul unei pagini literare, poate sugera unele soluții în analiza limbii și stilului unui autor. De fapt, toată discuția care urmează aici, pe marginea fenomenelor de expresivitate, și analizele încercate, pornind de la ceea ce conțin ca specific lingvistic și stilistic unei epoci, unui autor sau unei cărți, ca straturi ale limbii (fonetic, lexical, gramatical și stilistic), urmăresc dezvoltarea interesului pentru tezaurul limbii și pentru procedeele înnobilării acestui material la îndemînă, ca exprimarea să devină mai eficace, fraza mai nuanțată, cuvîntul mai puternic.

O foarte recentă enciclopedie a cercetărilor asupra limbajului, asupra limbilor, apărută sub titlul *Le langage* în cunoscuta colecție „La Pleiade", sub conducerea lingvistului francez André Martinet, se ocupă pe larg într-un capitol de „funcțiile secundare ale limbajului", adică de valorile expresive, de fenomenele de stil ; aici, Pierre Guiraud analizînd specificul stilistic al limbii, rezervele expresive ale vocabularului, scrie : „Relațiile omului cu limba diferă după societate și cultura ei și ele au putut lua istoric o formă mai mult sau mai puțin dramatică ; dar individul se află totdeauna fixat în interiorul acestei cerințe duble : pe de o parte, să se exprime, să cunoască și să se cunoască mereu mai complet, mai exact, în ce are el mai complet, mai aparte ; pe de altă parte, să înstrăineze această originalitate, pentru a putea comunica. Dar această

sărăcire a experienţei sale îl smulge singurătăţii pentru a-l îmbogăţi cu toată experienţa grupului. Aşa se instituie o dialectică ce merge de la persoană la colectivitate şi de la colectivitate la persoană. Individul, voindu-se în acelaşi timp mai mult el-însuşi şi mereu mai integrat, totdeauna în conflict, ajunge să se izbească de limitele limbii ale cărei puteri le foloseşte, ale cărei funcţiuni le dilată în efortul continuu de a se exprima mai bine şi cît mai departe". (p. 464). Rezistenţa limbii este o istorie veche cît omul, reprezentînd o subtilă şi neîncetată luptă a omului cu sine însuşi, în confruntarea : gîndire şi limbă, idee şi expresie, conţinut şi formă.

Creaţia stilistică de efect, aceea care se oglindeşte în chipuri infinite în textele incluse în cartea noastră, ilustrează relaţia complexă dintre aceste noţiuni, capacitatea omului de a-şi comunica ideile în forma cea mai originală, mai convingătoare. Stilul urmăreşte tocmai adecvarea maximă a cuvîntului la gîndire, acoperirea cît mai exactă a cugetării cu formula care să redea perfect un mesaj. Arghezi spunea că stilul e un „meşteşug" care îţi dă cheia unei tot mai mari expresivităţi, realizînd un relief sensibil în comunicare, nuanţe noi în cuvinte, însufleţind construcţiile gramaticale, contextul, fraza. Pornind de la unităţi lingvistice cunoscute, de la construcţii repetate, normale, uzuale în limbă, analiza stilistică desprinde procesul inovator prin care cuvintele comune se regenerează în context. Tudor Vianu vorbea despre fapte de *repetiţie* şi fapte de *invenţie* ; stilul le reflectă pe acestea din urmă, tinzînd să pună în lumină capacitatea limbii de a exprima şi de a sugera nuanţele cele mai fine ale ideilor şi ale realităţii concrete.

Am prezentat aici conceptul de *stil* şi de *stilistică* în lumina unor cercetări noi, cu dorinţa de a delimita cît mai bine domeniul acestei discipline, în raport cu celelalte compartimente ale limbii. Faptele de stil sînt „abateri" expresive, construcţii sugestive, cuvinte şi construcţii gramaticale mai puţin obişnuite în uzul curent, specifice tendinţelor inovatoare ale limbii. Am dat în continuare texte

scurte ilustrative pentru diferitele etape ale evoluției limbii literare, însoțite de comentarii, care pot fi un ghid pentru analize mai aprofundate, pe măsura pătrunderii și sensibilității fiecăruia.

Sper că materialul prezentat aici să constituie un stimulent pentru investigații viitoare mai ample și mai reușite.

VALORILE AFECTIVE ALE LIMBAJULUI LITERAR

Legătura intimă dintre gîndire şi limbă, ilustrată prin toate aspectele comunicării ideilor, pune în lumină adesea nuanţele afectivităţii, concretizate în acele construcţii menite să sugereze stări sufleteşti dominante într-un anumit context. Căci, întocmai cum fondul sufletesc turnat în formele specifice ale limbajului uzual reprezintă în realitate o sinteză a gîndirii şi sentimentelor, fraza care ne comunică ceva îmbracă, după nevoi şi ţeluri determinate, nu numai *sensuri logice,* ci şi valori figurate, semnificaţii complexe, subtile, *nuanţe metaforice,* pentru a înnobila mesajul, adecvîndu-l cît mai perfect intenţiilor celui ce se exprimă. Firește însă că nu în fiecare clipă avem la îndemînă o îmbinare ideală de valori logice şi afective capabile să exprime prin cuvinte *exact şi nuanţat* o stare sufletească, o gîndire sau un sentiment puternic. Dar aspectele afective legate de nevoile generale ale comunicării apar în toate împrejurările vieţii, sînt componente ale realităţii şi definesc global ceea ce numim cu un terment frecvent stilul unei comunicări sau al unui autor.

Nivelul afectiv al limbajului, cu toate valorile lui expresive, mai concentrate, mai originale, dominante în literatură, mai diluate în alte sectoare ale vorbirii, este *o realitate* necontestată ; analiza limbii nu o poate neglija. Consemnarea structurii fonetice, gramaticale, lexicale se va completa aşadar în chip necesar cu registrul particularităţilor expresive ale unui text, operaţie impusă de precizarea originalităţii şi valorii unui mesaj. În acest scop pătrundem mai bine în esenţa limbajului, în articulaţiile gîndirii şi ale expresiei unui autor, în valorile specifice ale unui context.

Dar înainte de a ne opri la cîteva probleme de metodă în sfera analizelor stilistice, să vedem mai întîi delimitarea noţiunilor fundamentale de *stil* şi *stilistică*, căci ele vor reveni foarte des, cum este şi firesc, în paginile care urmează. Am putea spune în termenii cei mai simpli că stilul este potenţarea intenţionată a elementelor expresive, de ordin fonetic, lexical, gramatical, frazeologic, menite să dea o *forţă nouă* comunicării şi marcînd *o depărtare* de la tiparul neutru, standard, al vorbirii. Este de fapt vorba de *o deviere voită* de la uzul curent al limbajului, dar o deviere în limita legilor specifice ale unei limbi, pentru ca *noutatea* construcţiei să atragă atenţia asupra unei *intenţii de valorificare* originală a cuvintelor în sintagme şi imagini sugestive. Sau, cu vorbele lui Tudor Arghezi : „Stilul pare să fie meşteşugul de a da cuvintelor duritate, relief, culoare şi însufleţire".

Pentru a vedea mai bine diferenţa dintre limbajul standard, neutru, şi cel afectiv să luăm un exemplu. În poezia *Singurătate*, M. Eminescu îşi imagina apariţia iubitei ca o icoană de lumină, venită să-i lumineze camera şi scrie într-una dintre variantele poemului :

Şi în cadrul de-ntuneric
E-o icoană de lumină...

Dar expresia, stilul poetic, puterea de sugestie a cuvintelor nu-l mulţumesc ; el reia textul pentru a-l perfecţiona şi scrie din nou :

În privazul negru-al vieţii-mi
Ea-i icoană de lumină.

Să comparăm puţin cele două variante atît de sintetice, dar cu o inovaţie de stil atît de pregnantă, cu un relief nou al contextului, o marcă distinctă a invenţiei artistice. Nimeni nu spune : *privazul negru al vieţii* pentru a indica : singurătatea omului, tristeţea părăsirii sau a izolării. Sintagma poetică, metafora excelentă care este primul vers

citat, n-a conceput-o nimeni ; este numai a poetului atît de inventiv în asocierea izbitoare a cuvintelor comune, cum a făcut-o cu alt prilej numind *luna : vatră de jăratic ; copila cea de aur* (a nopţii) ; *visul negurii eterne.*

Din alăturarea celor două variante reiese rolul imaginaţiei, al resurselor limbii, al selecţiei elementelor expresive în potenţarea stilului poetic. Evident, este vorba de talentul specific, pe care Caragiale îl definise ca fiind „puterea de expresivitate", adică de valorificare nouă a resurselor limbii comune. Un alt maestru al prozei noastre, G. Galaction, îndemna ca însuşirea aceasta deosebită : talentul de a face din cuvinte comune *artă*, de a crea pagini de reală valoare literară, să se completeze prin *munca* asiduă asupra cuvintelor : „Muncind vei învăţa cum să legeni o frază pe arcuri moi. Muncind vei învăţa cum să faci să treacă, printre norii rîndurilor tale, argintie şi tremurătoare, luna imaginii frumoase. Muncind vei învăţa să faci gîndul să se miște pe hîrtie cum ţi-este voia : la pas, în trap, ori vijelios ca El Zorab. Muncind vei izbuti să arăţi într-adevăr că... ai talent"[1].

Stilul şi stilistica

Talentul, munca, fondul de cunoştinţe, care reclamă termeni şi resurse expresive mai ample şi mai variate, modelează expresia continuu şi-i nuanţează sensurile prin asocieri adesea neaşteptate. În ultimul timp se vorbeşte despre caracterul de surpriză pe care-l conţin acele construcţii stilistice în care întîlnim cuvinte, sintagme, figuri de stil cît mai puţin familiare, cu *minimă probabilitate de apariţie* într-un context anumit. Cu alte cuvinte, o *minimă* probabilitate de elemente în limbaj produce impresie *maximă*, un efect stilistic de noutate, menit să reţină atenţia şi să dea un relief aparte contextului. Analiza limbii şi a stilului trebuie să se îndrepte în această direcţie a

[1] *Gînduri şi fapte din veacul meu*, 1955, p. 240.

înovației individuale, cu totul excepțională la marii scriitori care, la fiece pas, inventează imagini și metafore din împerecheri izbitoare de cuvinte ; de exemplu : *Unde dă beznă eu frămînt scîntei* (Arghezi). E greu de spus dacă cineva a mai folosit asemenea construcții în limba noastră : *a da bezna* și *a frămînta scîntei*, pentru a sugera opoziția dintre mediul advers și lucrarea de înnobilare artistică, de căutare a luminii, întreprinsă de un poet.

Stilul apare în toate aceste construcții ca o valoare expresivă aparte, ca rezultat al unei elaborări, al unei selecții și asocieri noi de cuvinte, cu scopul de a accentua *latura afectivă a contextului*. Este o marcă de *calitate*, obținută prin valorificarea personală a *cantității* de cuvinte de care dispunem cu toții. Prin stil imprimăm o anumită ținută exprimării, căutînd realizarea unei impresii noi în succesiunea neașteptată a cuvintelor, așa cum ne-o demonstrează artiștii cuvîntului. *Stilistica* se ocupă de aspectele și procedeele expresivității, deci de acel nivel al limbii care, depășind tiparele uzuale, pune în lumină valorile afective ale limbajului. Ea este foarte strîns legată de sintaxă, pentru că are în vedere tot îmbinările de cuvinte, sintagmele, dar aceea categorie de asocieri de cuvinte care dau relief și conținut figurat sintagmei, cuvintelor care o compun.

Pentru a analiza un text, a fost nevoie de cunoașterea sunetelor, a *foneticii* limbii noastre literare, de studiul *morfologiei*, adică de cunoașterea formei, a tipurilor gramaticale ale cuvintelor. Experiența, școala, cărțile mai ales, ca și teatrul, radioul, televiziunea, conferințele de tot felul, apoi ziarele și revistele, ne-au deprins cu un *vocabular* nuanțat, mai bogat în liceu decît în școala de cultură generală, mai bogat mereu în mediul universitar, pe măsura cunoștințelor dobîndite. În vocabular distingem ceea ce este *literar* de ceea ce este popular, sau învechit, regional, familiar, jargon (aflat în conflict cu cerințele *limbii culte*). *Sintaxa* utilizează toate elementele limbii pentru a exprima idei cît mai clar, cît mai exact și dacă se poate cît mai atrăgător, cît mai plastic, într-un stil ales

şi nuanţat. *Stilistica* se ocupă de aspectele particulare ale limbajului, dincolo de tiparul comun al propoziţiilor şi al frazelor, dincolo de normele generale ale construirii corecte a unui context oarecare. Pentru a înţelege mai clar diferenţa dintre gramatică şi stilistică vom analiza mai departe cîteva exemple grăitoare, care ne vor arăta că studiul stilului, deci *stilistica însumează cunoştinţele* privitoare la normele limbii, la fonetică, lexic, morfologie şi sintaxă, pentru a putea preciza natura şi valoarea nivelului afectiv, expresiv, numit *stil*.

SENSUL LOGIC, FIGURAT, METAFORIC AL CUVINTELOR

Ca în sintaxă, c u v î n t u l este unitatea fundamentală de construcție a *stilului*. El își manifestă capacitatea de comunicare și sugestie în context, încît orice analiză va avea în vedere legătura specifică dintre c u v î n t ș i v e c i n ă t ă ț i l e l u i. Același cuvînt poate avea valori succesive, modificate prin plasarea cuvîntului de fiecare dată în altă sintagmă, în altă ambianță de înțelesuri. Prin contextele mereu înnoite, fondul vechi de cuvinte, prin elasticitatea sensurilor lui, își dezvăluie bogăția neistovită, puterea de sugestie. Iată, de exemplu, cum cuvîntul *sete* poate avea mai multe înțelesuri în context :

a) Spînul se preface că i-e *sete* și cere plosca cu apă de la stăpînu-său. CREANGĂ ; b) *Setea* cea mare de viață, setea adîncă îmi cuprinse sufletul. SADOVEANU ; c) Cînd *cu sete* cauți forma ce să poată să le-ncapă, / Să le scrii cum cere lumea vro istorie pe apă ? EMINESCU.

În primul citat, cuvîntul subliniat are sensul general, comun, sensul logic, denumind *senzația respectivă :* nevoia de apă ; în al doilea, Sadoveanu se referă la *dorința* aprigă a tinereții sale ; în al treilea, Eminescu folosește cuvîntul într-o locuțiune : *cu sete,* care indică pasiunea adîncă a cuiva (aici se vede arta poetului de a găsi „cuvîntul ce exprimă adevărul“ — de a îmbrăca gîndirea sa în haina cea mai *exactă* și mai *strălucită* a cuvintelor). Cuvîntul înseamnă, metaforic, *dăruire de sine,* efort maxim spre un țel.

Alt exemplu din Arghezi :

Pusei pămînt și ape, zăgazuri între noi,
Și sîntem pretutindeni alături amîndoi...

Pentru a vorbi despre zidul despărţitor, despre oprelişte pe care şi-a impus-o, poetul foloseşte imagini mai sugestive, sintagme poetice care dau relief puternic tabloului. El se referă la *elemente concrete* ale realităţii ; poetul evită abstracţiunile, cuvintele şi construcţiile banale, de uz curent, tocite prin prea deasa lor folosire, la îndemîna tuturor ; *pămînt şi ape* între doi oameni spune mai mult decît cuvîntul simplu de *zid*, decît *obstacol* sau *opreliște*. Construcţia este puternică şi este nouă prin sensul ei de maximă exagerare, de *hiperbolă*, figură de stil frecventă în creaţia poeţilor. În acelaşi timp, cele două versuri conţin o opoziţie puternică, exprimată simplu, dar cu multă adîncime : „*Deşi* am pus zăgazuri între noi — totuşi (valoare aparte a lui *şi*, ca element de legătură între cele două părţi ale frazei, între cele două versuri) sîntem mereu alături, amîndoi". Deci o altă figură de stil este puternic marcată prin succesiunea construcţiilor de o mare simplitate, toate cuvintele fiind comune, dar contextul apare cu mare pregnanţă nou şi expresiv : *antiteza* pune în relief lupta dramatică a poetului, chinul său lăuntric.

*
* *

Luate izolat cuvintele nu spun nimic ; nici o inovaţie nu apare în stratul lexical al contextului citat din Arghezi. Gramatical abia o notă particulară frapează de la început : *pusei*, perfectul simplu, frecvent în limbajul autorului (aşa cum e frecvent în limba vorbită în sudul ţării, mai ales în Oltenia). Cînd însă cuvintele se adună într-o rînduială nouă, apropiindu-se unele de altele în chip neaşteptat, stilul capătă valori noi, afective, el se adresează sensibilităţii noastre, ne pune sub ochi imagini noi, plastice, sugerează culori, nuanţe frapante şi astfel contextul apare înnoit, puternic, original, deşi elementele lui constitutive sînt cuvintele comune, din limbajul obişnuit. Acesta este stratul superior, afectiv al limbii ; în acest chip sfera veche de sensuri ale cuvintelor se extinde, se

înnoiește prin lucrarea poetului asupra limbii comune, prin aplicarea imaginației la construcțiile sintactice, reglementate de norme, dar destul de elastice pentru a permite cele mai îndrăznețe asocieri de cuvinte în tiparele gramaticale, specifice unei limbi.

Se înțelege acum mai bine o vorbă adîncă a poetului francez Paul Valéry, cunoscut și pentru observațiile lui subtile asupra stilului, asupra capacității limbii de a se înnoi și înnobila mereu sub pana iscusită a marilor scriitori: *Honneur des hommes, saint langage!* (Onoare a *oamenilor, tu sfînt limbaj!*). Îi vom adăuga îndată părerea lui Eminescu în concepția căruia limba era „criteriul civilizațiunii unui popor... *un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii*".

Toți marii scriitori români și străini au exprimat idei importante despre rolul limbii în societate, despre puterea ei de a sintetiza și exprima *știința și conștiința unei epoci*, a unei societăți, subliniind virtuțile ei de a se adapta la nevoile extrem de complexe ale comunicării, capacitatea ei de a transmite și de a evoca, de a sugera, ca artă, toate fețele realității și toate meandrele gîndirii și simțirii umane.

RESURSELE EXPRESIVE ALE VORBIRII

Fiecare dintre noi ştie din proprie experienţă că între gîndire şi exprimare există o legătură extrem de strînsă, indisolubilă, limba fiind realitatea nemijlocită a gîndirii. La rîndul ei, gîndirea este registrul realităţii, reflectînd în conştiinţă filmul vieţii de fiecare zi, ca şi experienţa, cunoştinţele, rezultatele meditaţiei noastre. Exprimarea gîndirii şi a stărilor afective, a sentimentelor noastre impune un efort de creaţie permanentă : cuvintele se adună în propoziţii, acestea în fraze, formînd lanţul vorbirii, procesul comunicării, cu un cuvînt, tot mai des folosit în lingvistică şi în literatură : *mesajul* formulat de fiecare dată.

Dacă cel mai mare poet al nostru, Eminescu, se întreba neliniştit în faţa hîrtiei : „Unde vei găsi cuvîntul / Ce exprimă adevărul ?“, — înseamnă că potrivirea cuvintelor, a limbii, la conţinutul de idei constituie o problemă esenţială de fiecare dată cînd voim să formulăm *exact, limpede* şi, dacă se poate, *atrăgător, nou, variat* un gînd, o intenţie, o problemă. Este oare posibilă acoperirea exactă prin cuvinte a gîndirii, redarea precisă, dorită, a unor idei ? Filozofii, literaţii şi lingviştii răspund pozitiv la această întrebare : da, se poate spune *exact* ceea ce vrem şi chiar ceea ce simţim, uneori atît de copleşitor şi de difuz. Dacă un gînd este limpede, el poate fi redat prin cuvinte aşa cum dorim. „Stilul — spunea N. Iorga — nu este ingredientul tîrziu al ideii, ci fratele ei geamăn“[1]. Cuvîntul trebuie căutat şi folosit de fiecare dată la locul potrivit pentru a nu spune ceea ce nu trebuie, pentru a nu vorbi apro-

[1] Revista „Ramuri“, Craiova, 1920, nr. 7.

ximativ sau greşit. Desigur că pentru asta trebuie să cunoaştem bine limba, să acumulăm prin studiu, prin observaţie, prin lecturi cît mai întinse un vocabular bogat şi variat, construcţii cît mai plastice, folosind din plin experienţa stilistică a marilor artişti ai limbii noastre. „Ideea bună aduce cuvîntul" spune Alecu Russo ; deci temeiul exprimării exacte şi nuanţate este cunoaşterea cît mai întinsă, cît mai aprofundată şi cît mai exactă. Între realitate, mediu de viaţă, cunoaştere şi limbă, legătura este deci nemijlocită.

Ideile şi impresiile reclamă termenii şi frazele adecvate pentru a fixa un mesaj în construcţiile lingvistice cele mai proprii. „Cu cît crugul (sfera) ideilor creşte, cu atît limba merge sporind" — scria bătrînul Conachi, îndemnînd tineretul spre învăţătură cît de aleasă şi de adîncă. Iar Heliade în *Prefaţa* celebrei sale *Gramatici* din 1828, care a marcat începutul modernizării limbii, gîndea la fel: „Limba este mijlocul prin care ne arătăm ideile şi cugetările noastre ; acela ce cunoaşte şi ştie mai multe lucruri, a aceluia limbă este mai bogată de vorbe şi mai plăcută". La fel Sadoveanu, într-o convorbire cu tinerii scriitori, insista asupra lărgirii orizontului lor de cunoştinţe, prin contact direct cu lumea satelor, cu graiul poporului, dar şi cu textele vechi, cu opera marilor scriitori români şi străini. Modelul lor de limbă este un stimulent preţios pentru a ne putea valorifica resursele personale ale exprimării. Nu mai vorbim de formele atît de evoluate azi ale civilizaţiei şi culturii pe arena mondială, nivel care impune circulaţia unui mare număr de neologisme şi termeni tehnici, de formule standard şi de construcţii stilistice mereu reînnoite. De aceea, felul cum vorbeşte omul simplu, cititor al ziarelor şi spectator în faţa aparatelor de televiziune, care aduc cultura multilaterală în fiecare cămin, este total diferit de nivelul de exprimare al ţăranului de acum 30—40 de ani. S-a generalizat *interesul pentru cultură*, s-a generalizat *limba literară* şi s-a realizat *cea mai unitară formă a limbii comune* din toată istoria

evoluţiei sale milenare. *Ştiinţa* îmbogăţeşte *conştiinţa*, iar aceasta impune *limbii* lărgirea sferei sale de comunicare, mlădierea ei continuă.

*
* *

Un aspect esenţial al resurselor limbii apare în fondul lexical statornicit în limba noastră, din timpuri vechi, fapt care a contribuit la fixarea unei ample sinonimii în vocabularul românesc. L. Săineanu aşeza limba noastră în rîndul celor mai bogate limbi, din punctul de vedere al sinonimiei lexicale şi gramaticale, subliniind, în acelaşi timp, forţa excepţională a creaţiei metaforice, apropiată de limba spaniolă, cea mai metaforică, după Săineanu.

Limba română, ca singura limbă romanică din această parte a Europei, continuatoarea limbii latine, dispune de un fond de cuvinte moştenite, la care s-a adăugat de-a lungul istoriei stratul de cuvinte slave, încît pentru multe cuvinte avem numiri perechi : latine şi slave, ca de exemplu : *timp-vreme ; speranţă-nădejde ; de totdeauna-veşnic ; corp-trup ; faţă-obraz ; soţie-nevastă ; deştept-treaz ; a vieţui-a trăi ; a zice-a vorbi* etc. S-au mai adăugat apoi din contactul nostru cu alte popoare, cu alte civilizaţii : cuvinte maghiare, turceşti, greceşti, dar mai ales, în epoca de modernizare, foarte multe cuvinte noi, neologisme, încît s-au putut organiza şi explica într-un dicţionar întreg : *Dicţionarul de neologisme* de Fl. Marcu şi C. Maneca (1967). *Dicţionarul limbii moderne* care cuprinde cam 52 000 de cuvinte explică mulţi termeni prin sinonimie : termeni vechi prin neologisme, iar pe acestea prin cuvinte de uz curent, vechi în limbă : *cusur*-defect, imperfecţiune ; *a declara*-a spune, a vorbi, a arăta.

Bogăţia de cuvinte a limbii noastre a preocupat mult mai ales pe scriitori şi pe oameni de ştiinţă, pentru că şi unii şi alţii caută în limbă termenii cei mai potriviţi pentru a reda *exact şi limpede* conţinutul lor de idei ; în plus,

scriitorii fac din cuvinte imagini artistice, cum muzicianul face melodie din îmbinarea notelor, iar pictorul — tablouri din amestecul celor şapte culori. Orice vorbitor are la îndemînă un considerabil număr de cuvinte din care poate alege pe cele mai convenabile în împrejurarea dată. Sinonimele, adică variantele lexicale pentru aceeaşi noţiune, ne ajută să ne formulăm într-un chip mai personal, adesea mai exact, mesajul. Sadoveanu ne-a arătat în prefaţa la *Opere* (ed. 1940) că şi sinonimele aduc nuanţe stilistice în context şi nu se suprapun exact totdeauna : *nea, zăpadă, omăt, ninsoare* conţin trăsături importante de înrudire, dar prin ele vorbitorul şi mai ales scriitorul introduc înţelesuri subtile, sugestii de amănunt, ba uneori prin sinonime el poate localiza şi data acţiunea eroilor săi. „Avem trei sinonime pentru „zăpadă": *nea. zăpadă, omăt.* Să încercăm a le diferenţia : *nea*-zăpada uşoară de la începutul iernii ; zăpada obişnuită a iernii-*zăpadă ;* iar *omăt*-zăpada mare (*nămete*)"[1]. Tot în acele pagini marele scriitor amintea şi alte sinonime : *pădure, codru, sihlă, dumbravă, huceag, luncă, rediu, lăstăriş,* care au „nuanţe interesante... Să le întrebuinţăm după înţelesul lor. Cele trei cuvinte din limba românească : *arbore, copac, pom* să nu le confundăm. *Arborii* (cuvînt vechi : hatmanul Arbore) se împart în două : *copaci,* acei arbori care nu dau poame ; şi *pomi,* arborii altoiţi în grădină care dau fructe : meri, peri, caişi. Nu se poate spune *pom* bradului".

Să observăm că în aceste precizări ale lui Sadoveanu apar unele sinonime de mare circulaţie azi în limbă : *poame* şi *fructe ;* la seria sinonimică : *nea, zăpadă, omăt* am putea adăuga şi *ninsoare :* „A venit o *zăpadă (ninsoare)* în acest an cum nu a mai fost de vreo două decenii".

În altă intervenţie a aceluiaşi scriitor, mai aproape de anii noştri, vedem preocuparea constantă de a pune în lumină valorile subtile ale fondului nostru lexical. În discuţia finală privitoare la *Îndreptarul ortografic,* din 1954,

[1] *Opere,* vol. XX, p. 523.

M. Sadoveanu a rostit un dens cuvînt introductiv, referindu-se la unele sinonime şi la „expresii rătăcite" în vorbirea curentă. Citez un pasaj din acest document rar, necuprins încă în vreun volum al scriitorului şi nepublicat în reviste : „Cei care nu au pătruns în rînduiala limbii române confundă *a zice* cu *a spune*. *A zice* e sinonim cu *a grăi, a vorbi*. *A spune* înseamnă *a expune, a povesti*. Deci expresia : „Vino la mine, *spuse* el", e necorectă. E corect : „Vino la mine, *zise* el". Necorect : „*Zi*-mi cum ai călătorit". E corect numai : „*Spune*-mi cum ai călătorit". Necorect : „*Zi*-i şi lui". Corect : „*Spune*-i şi lui". (...) Tot aşa vă recomand trei verbe : *a umbla, a se duce, a merge*, pe care unii scriitori de limbă română le confundă. *A umbla* are înţeles de *a frecventa* : Copilul meu *umblă* la şcoală. A se duce : „Mă duc la şcoală". A merge : „Dacă *te duci* la şcoală, merg şi eu cu tine" (...). În ce priveşte limba să pornim de la popor şi nu vom greşi. Iertaţi-mă, iubiţi prieteni şi tovarăşi, că am întîrziat discuţiile interesante ce vor urma. Sînt la o vîrstă cînd nu pot şti ce-mi rezervă ziua de mîine şi ţin să-mi notez o parte din testamentul meu literar şi gramatical cu un ceas mai de vreme"[1].

În anul următor, la 1—2 februarie 1955, Sadoveanu a rostit ultimele sale comunicări, adevăratul lui testament literar şi lingvistic, la Sesiunea Academiei : e vorba de cele două teme — *Despre limba literară* şi *Limba povestirilor istorice* (cuprinse în *Opere*, vol. XX, 1967) ; au fost cele din urmă mărturisiri, deosebit de preţioase ale marelui artist al limbii române. Aceste pagini memorabile sînt deosebit de instructive sub raportul principiilor de valorificare a resurselor limbii noastre. Ele cuprind referinţe esenţiale asupra importanţei straturilor lexicale, asupra resurselor limbii noastre, de la cele mai vechi manifestări (folclor, literatură veche, religioasă şi laică) pînă la neologismele aduse de valul nou de civilizaţie. Sadoveanu a preţuit toate straturile limbii : vechi, popu-

[1] Am analizat aceste probleme într-un articol din „Limba română" 1954, nr. 6.

lare, regionale, neologisme, pe care le-a selecționat și valorificat în opera sa cu un rar discernămînt estetic. Vocabularul cărților *vechi*, așa de mult prețuite de Eminescu („limba veche și-nțeleaptă"), ca și cel autentic *popular*, mînuit cu mare finețe și originalitate de înaintașul său Creangă, în care Sadoveanu recunoștea pe maestrul său, sau „vocabularul tuturor provinciilor românești", cel *regional*, cerut în narațiunile de tot felul, apoi *neologismele* care dau precizie comunicării moderne, conțin rezerve imense de expresivitate și pot fi valorificate în context, pe măsura nevoilor comunicării. Cu cît cunoașterea acestor rezerve este mai adîncă, mai solidă, cu cît selecția se va face mai riguros, mai motivată de logica expunerii și de scopul mesajului, cu atît stilul va deveni mai eficace, mai reliefat și mai capabil să exteriorizeze ideile și sentimentele noastre. „Tindeți — își încheia Sadoveanu comunicarea sa *Despre limba literară* — către un vocabular și un stil care să puie în valoare tot ce e frumos, precis și simplu în limba noastră"

Ceea ce presupune însă bogăția de resurse expresive, din care să se facă selecția celor mai potrivite elemente, menite *să exprime*, dar și să *ne exprime*, cum spunea Tudor Vianu în capitolul introductiv din *Arta prozatorilor români* (1941).

*
* *

Sistemul gramatical al limbii române oferă un cîmp larg de posibilități de creație stilistică prin tipurile variate de forme și construcții, prin paralelismele și sinonimiile cuprinse în ansamblul normelor limbii literare; ele pot delimita un anumit fel de a vorbi sau o intenție de caracterizare, de configurare a unui erou sau a unei acțiuni.

Prin forme gramaticale aparte, Caragiale scoate în evidență incultura eroilor săi, unii atît de agramați în vor-

bire încît stîrnesc rîsul de la primele replici, în comedii ca şi în schiţe :

— Cînd ţi-a zis Miţa că ţi-a găsit loc la Vasileasca ?...
— Cînd ne-am *întîlnitără* pe *bulivar*...
— Cînd v-aţi *întîlnitără* pe *bulivar* ?...
— Cînd mergeam la Voinea... ne-am *întîlnitără*, că nu l-am găsit.
— Pe cine ?
— Pe Voinea... *Fincă* ne-am *întîlnitără* cu Măndica.

(Tren de plăcere)

Anomaliile limbajului : *întîlnitără, bulivar, fincă* pun în lumină mediul semicult, cu pretenţii de limbă literară, cu unele elemente regionale sau de jargon suburban, care contribuie la caracterizarea tuturor personajelor scriitorului, cu deosebire atent la formele de limbă şi la anumite ticuri reproduse pentru satira mentalităţii personajelor. În această privinţă, Caragiale este precursorul multor autori dramatici moderni, preocupaţi de efectele satirice ale limbajului. Dramaturgul român a exploatat anumite ticuri verbale, automatismele exprimării, care denotă o stare psihologică şi preocupări morale cu adîncă semnificaţie. Prin asemenea abateri de la limbajul normal, de la formele literare considerate corecte, stilul capătă nu numai un relief aparte, dar şi o putere de caracterizare extrem de importantă în ansamblul operei artistice, fiind un element esenţial de *localizare* şi de *datare* a acţiunii şi a personajelor.

Cu totul alt rost au particularităţile de limbă din opera lui Creangă sau Sadoveanu, care introduc în vorbirea personajelor binecunoscute expresii şi cuvinte specifice regiunii şi epocii în care ele au trăit, încît le cunoaştem imediat, în raport cu eroii lui Delavrancea, Rebreanu sau Agîrbiceanu. Sadoveanu a dovedit că specificul lingvistic al lui Creangă aparţine poporului, este cunoscut pe toată aria nordică a ţării şi a citat multe construcţii şi cuvinte specifice lui Creangă, dar luate din limba vie şi

întoarse apoi direct în popor, în limba vorbită pe o întinsă arie a ţării. Elemente fonetice, lexicale, gramaticale şi stilistice se îmbină într-o construcţie originală pe fiecare pagină a povestitorului, pentru a ne dovedi cît de adînci şi revelatoare resurse zac în tezaurul nostru lingvistic. Iată un exemplu ilustrativ :

— De *s-a sui* mîţa, *are să-l trîntească* drept în capul copilului şi să mi-l omoare !

Două forme de viitor popular apar aici într-un spaţiu foarte restrîns : *s-a sui* şi *are să-l trîntească* ; populare sînt şi *mîţa* pentru „pisică", iar în finalul citatului : *să mi-l omoare* prezintă elipsa lui *are*. Tot la Creangă, substantivele, verbele şi mai ales superlativele prezintă forme rare azi, cu un specific popular : *aista ; vreu ; să-şi ieie ; trebile ; poronci ; o fugă ca aceea ; se roagă de iertare ; grozav de tulbure* etc.

Cu toate că gramatica limbii noastre literare indică formele considerate corecte, literare, există în graiuri şi în moştenirea istorică a limbii noastre populare mai multe variante pentru a reda aceeaşi funcţie sau construcţie lingvistică : *boală* la pl. *boli*, dar şi *boale ;* la fel şi pluralul lui *şcoală*, despre care discutau cu înflăcărare Eminescu, Slavici şi Caragiale, la un moment aflîndu-se toţi trei în redacţia *Timpului* şi voind să facă împreună o gramatică a limbii române ; *şcoală* are pl. *şcoli*, dar era atunci frecvent şi *şcoale*. Forme de plural paralele sînt destul de numeroase în limbă, dar, în general, limba literară s-a fixat asupra unora ; celelate sînt populare sau învechite ; toate ţin însă de resursele limbii şi sînt elemente de caracterizare pentru scriitori. Aşa şi la verbe : *sînt, sunt* (la Eminescu), *îs* se folosesc frecvent, ca şi : *vreau* şi *voiesc, tăinui* şi *tăinuiesc ; o spus* şi *au spus* etc. Existenţa paralelă a celor două perfecte : simplu şi compus, poate da unele indicaţii despre localizarea eroilor ; pe aria nordică a ţării rareori se aude în vorbire perfectul simplu, pe cînd în sud, mai ales în Oltenia, el este obişnuit. Iată un mic fragment cu elemente specifice de limbă populară din Tran-

silvania, cu unele sinonimii alese anume de autor pentru a caracteriza pe eroi :

— ... într-o zi mi-*o spus* unchiu-tău, Niculae, *fie iertat*, că... *No*, am uitat că mă doare capul... Bine *amiroase clisa* friptă... Poate *mînci* și tu o *leacă*...

Am subliniat particularitățile de limbă oglindind vorbirea țăranilor ardeleni, cu acele cuvinte rare, pe care unii cititori nu le cunosc (*clisă*—slănină). Putem spune că fiecare scriitor de seamă al nostru are în opera sa, în doze variabile, cuvinte și construcții gramaticale specifice eroilor, locului și timpului în care ei au trăit. Prin lexic și formele gramaticale nuanțate, parțial diferite de cele aparținînd limbii literare, se obține o expresivitate sporită.

* * *

Dar nu e vorba numai de abateri de felul celor prezentate pe scurt mai sus, ci de unele rezerve din sistemul gramatical, de forme și construcții literare, paralele, de sinonimia gramaticală care permite alternarea construcțiilor în contexte succesive, dînd varietate stilului. Superlativul, cum am spus, poate fi exprimat în foarte multe feluri, de la tiparul comun (*foarte ; cel mai...*) la construcții stilistice dintre cele mai ingenioase, dintre cele mai noi : *cît nu se mai poate ; din cale afară de... ; extrem de ; neașteptat de ; cît ai clipi din ochi* (foarte repede), ca la Eminescu în *Scrisoarea III*, cu multe tipare populare :

Cînd văzui a lor mulțime, *cîtă frunză, cîtă iarbă*,
Cu o ură neîmpăcată îmi șoptii atunci în barbă...

Din toate timpurile, exprimarea superlativului este refluxul unei intenții stilistice și reacția unei tendințe spre exagerare ; hiperbola se înrudește în mod firesc cu acest grad de comparație, extrem de variat.

* * *

Există apoi în *sintaxă* un cadru elastic al construcțiilor care permite folosirea diferitelor tipuri de construcții pen-

tru a exprima aceleaşi idei. Un atribut, un complement de cauză, de scop, de timp etc. pot fi construite în mai multe feluri : *merge la vînat (la vînătoare, spre a vîna)* sau *ca să vîneze*. Structura propoziţiilor, a frazelor poate fi mereu reînnoită, căci fiecare autor dă acestor unităţi forma şi valoarea considerată drept cea mai apropiată de intenţia lui de a potenţa stilistic exprimarea sa. Am arătat că sintaxa poate avea un aspect logic şi unul afectiv extrem de nuanţat, concentrat sau dilatat prin asocieri.

Să luăm, spre exemplificare a resurselor expresive, fixate în tezaurul de cuvinte şi de construcţii ale limbii, un fragment din „Precuvîntare" la revista *România viitoare*, pe care o publica Bălcescu la Paris în 1850 (a apărut doar un singur număr). În acele pagini, scriitorul muntean, copleşit de dorul ţării sale, arată cum a descoperit manuscrisul *Cîntarea României* şi cît de impresionat a fost de conţinutul acelei opere: „Între manuscrisele ce aveam înaintea mea, unul intitulat *Cîntarea României* aţinti mai cu osebire mintea mea de la cele dintăi feţe ; urmai cetirea fără întrerupere pînă în sfîrşit şi văzui cu mirare şi descurageare că istoria ce cu atîta trudă şi cercetări mă nevoiam a descoperi şi a scrie se afla scrisă toată aci în vreo cîteva feţe, dar astfel cum nimeni nu mă ispitise încă a o scrie. Ea îmi păru scoasă nu din adîncimea cărţilor, dar din sufletul naţiei, acest izvor bogat, elocuent şi neperitoriu. Această dragoste a românilor către limba lor ne-o mărturisesc toţi istoricii vîrstei de mijloc ; „Românii — zice Bonfinie — s-au luptat mai mult pentru a-şi apăra limba decît viaţa".

Iată o pagină memorabilă din scriitorul muntean admirat de Eminescu ; căci pe Bălcescu l-a evocat cald şi cu specială privire la arta limbii sale tînărul nostru mare poet în *Timpul* din 24 noiembrie 1877.

Citatul reprodus mai sus conţine cîteva note particulare de limbă, care-l situează în timp şi vădesc limpede paternitatea textului. Bălcescu scrie : *aţinti mintea mea ; faţă* pentru „pagină" ; *mă nevoiam a descoperi* (istoria) ; *nu se ispitise a o scrie ; românii dupe ce se lupt ; sunt siliţi a se*

pleca înaintea acestii vijelii omeneşti ; dragoste către limbă ; vîrstă de mijloc pentru „evul mediu" (după *fr. moyenage*). Asemenea „abateri" în spiritul limbii literare a timpului dau relief aparte stilului, astăzi, prin raportare la norma limbii literare. Vom mai remarca şi construcţia cu infinitivul în loc de conjunctiv după un verb, ca în latină sau în limbile romanice de azi, dar nu după practica limbii literare române contemporane, care în construcţii ca : *se ispiti a scrie istoria,* preferă : *se ispiti să scrie ;* la fel : *sînt siliţi să se plece înaintea acestei vijelii,* nu : *sunt* siliţi *a se pleca* înaintea *acestii...*

Prin vocabular şi gramatică distingem anumite straturi lingvistice în textele de analizat şi recunoaştem epoca şi locul, autorul şi subiectul abordat de el. Stilistica îşi concentrează observaţia asupra acestor fenomene de expresivitate care pun în lumină resursele limbii, constituite istoric şi statornicite în atîtea documente literare ale trecutului nostru. De aceea, opera scriitorilor români este un tezaur de informaţie lingvistică de primă importanţă şi orice studiu asupra limbii literare, orice dicţionar sau gramatică îşi scot exemplificările cele mai convingătoare din opera scriitorilor noştri ; e un fapt atestat mai ales de cele mai noi opere fundamentale ale lingvisticii noastre : *Gramatica* şi *Dicţionarul Academiei,* lucrări de mare întindere, indispensabile cercetării stilului în ansamblu, investigaţiei fenomenelor de expresivitate.

*
* *

Cîteva cuvinte şi despre alte aspecte ale expresivităţii, specifice limbii române, constituite şi ele istoric, dar cu o aplicaţie mai restrînsă în limba literară comună, adică în vorbirea îngrijită, de uz curent, numită şi *exprimare standard.* Este vorba de unele fenomene fonetice, de *felul particular de pronunţare* a sunetelor limbii române, şi de *fenomenele de stil,* adică de invenţia artistică în sfera limbajului. Ele apar azi numai în stilul scriitorilor, în creaţia literară şi au la bază o intenţie de reliefare a unei idei,

prin unele abateri de la norma literară. Figurile de stil sînt apanajul creației poetice prin excelență. Stilistica înregistrează astfel un mare număr de forme fonetice și stilistice care constituie, în anumite contexte și în împrejurări specifice, un element esențial de *caracterizare și de sugestie*. Analiza stilistică le reține ca fapte pregnante de expresivitate, care frapează sensibilitatea și obișnuința noastră cu tiparele limbii.

Cînd în anii trecuți un titlu din „Contemporanul" ne anunța : *S-o prostit di tăt*, pentru a atrage atenția asupra unui fapt ieșit din comun, de ordin administrativ (era vorba de unele acțiuni nesocotite : *S-au prostit de tot*, adică au luat-o razna ; ș-au pierdut capul !), evident că forma neobișnuită, cu termenii total diferiți decît cei prescriși de *Îndreptarul ortografic*, a reținut pe cititor. Această abatere fonetică se însoțea și de una lexicală ; un superlativ popular : *de tot* — foarte tare, sau în textele vechi, simplu : *foarte*. Un mare număr de locuțiuni și expresii românești poartă amprenta istorică a vieții și mentalității, în formele limbii, indicînd originalitatea de structură a gîndirii și vorbirii populare : *fuge de-i sfîrîie călcîiele ; a avea său la rărunchi ; a fi tare de vîrtute* etc.

Pînă nu demult, era destul de ușor să recunoști un vorbitor simplu, datorită specificului fonetic regional : unul în Transilvania, altul în Moldova, altul în Banat, sau în Oltenia. Operele literare, ca documente ale trecutului, le reflectă destul de fidel în paginile lor, cu toate că unitatea limbii literare moderne a căutat să le estompeze, să le elimine. Dar una e norma literară care a stabilit exact sistemul fonetic al limbii contemporane și alta intenția scriitorului de a reda fidel vorbirea eroilor săi. Astfel de note particulare de ordin fonetic se pot vedea nu numai la Creangă, Slavici, Arghezi sau Sadoveanu, dar și azi în opera lui Zaharia Stancu, Titus Popovici, Marin Preda. În *Setea*, țăranii rostesc cu vădit accent regional, ardelenesc, multe cuvinte (*jeme ; jam ; sară ; pîne, hiclean* etc.), în vreme ce baronul Papp de Zerind folosește un jargon

livresc, latinizant, cu o fonetică de nuanţă germană-maghiară : *(proţent, prinţipiu, conzult, exţelenţie* etc.). Unitatea literară de azi a limbii a redus mult posibilităţile de nuanţare fonetică a vorbirii unor eroi. În autorii clasici acest procedeu este însă foarte frecvent.

Dar mai este un aspect al textelor literare : rolul sunetelor în crearea unor armonii interne, poetice, atît în poezie cît şi în proză. Eufonia ca şi onomatopeele, discontinuitatea şi ritmul rezultă din asocierea vocalelor şi a consoanelor într-o anumită propoziţie, potrivit dorinţei autorului de a sugera o cadenţă memorabilă frazelor sale. Ritmul şi rima sînt elemente esenţiale ale versurilor, încît fiecare poezie conţine un anumit grad de eufonie şi o intensitate de accent, pe măsura capacităţi scriitorului de a reproduce lumea de armonii care-l inspiră. Dozarea sunetelor vine desigur dintr-un anumit instinct al limbii, dintr-o predispoziţie de a se exprima cu „meşteşug", cu artă. Valorile expresive ale contextului, ritmul, simetria construcţiilor, armonia lor sau disonanţa voită, pentru a sugera tensiunea sau conflictul interior, nu vin singure, ci trebuie adesea căutate şi lucrate, aşa după cum muzicianul sau pictorul potrivesc elementele de care dispun pentru a se adresa simţurilor noastre.

*
* *

Bogăţia de sunete ale limbii literare, sistemul nostru fonetic mai complex decît acela al latinei populare pe care o continuă istoric limba română, permit o largă şi armonioasă modulare a frazei şi dau versului şi rimei melodice un timbru original faţă de alte limbi romanice. Cunoaştem din *Amintirile* lui Slavici aprecierea lui Eminescu faţă de sunetele specific româneşti (*ă, î*) şi am arătat cu alt prilej cît l-au preocupat ortoepia şi problemele de expresivitate. *Armonia eminesciană*, despre care a scris un capitol excelent T. Vianu încă în 1930 (în volumul *Poezia lui Eminescu*), este îndeobşte cunoscută, ilustrînd cel mai bine

echilibrul ideal care există în sistemul nostru fonetic între vocale și consoane, cît și inovația specifică, datorită unor influențe vizibile în limbă din punct de vedere fonologic. „Față de latina populară din secolele al III-lea — al V-lea, ale erei noastre, limba română și-a îmbogățit vocalismul cu vocalele mediale *ă* și *î* și cu un mare număr de diftongi și triftongi, iar consonatismul cu semi-
v v
oclusivele c, g, ț și constructivele palatale *ș* și *j*. O caracteristică a limbii române față de celelalte limbi romanice este *dezvoltarea sistemului de alternanțe fonetice* (vocalice, semivocalice și consonantice), larg folosite în flexiune și în formarea cuvintelor *(port-porți-poartă-purtăm ; poartă-portiță ; casă-căsuță ; drag-dragi)*"[1]. Simțul armoniei și echilibrul fonic în succesiunea cuvintelor românești se pot urmări în paginile de antologie ale scriitorilor noștri. Stratul fonetic în ansamblu definește adesea o intenție stilistică și el nu poate fi neglijat în analiza limbii unui scriitor. În același timp, se poate confirma o anumită originalitate a limbii noastre literare, despre care filologii au vorbit adesea. În limba română, în general, după o consoană urmează o vocală și invers (P. Pușcariu), vocalele apar în vorbire cu o frecvență apropiată de aceea a consoanelor (45, 16% față de 54, 84%, după D. Macrea), chiar dacă numărul consoanelor este de peste trei ori mai mare (22 față de 7). Comparînd o strofă din *Luceafărul* cu traducerea ei germană, H. Jaquier a arătat că raportul : consoană-vocală este în limba română 34 la 30, pe cînd în germană avem 55 la 30, diferență foarte mare.

De aceea, în cele mai noi analize stilistice, aspectul fonetic este privit de aproape, pentru că pune în lumină rezultatele unei selecții operate de instinctul artistic al scriitorului și sugerează anumite imagini pe cale sonoră, prin asocierea voită, insistentă a anumitor foneme cu rezonanță intensă. Analiza limbii și stilului multor scriitori (a se vedea volumele : *Contribuții la istoria limbii literare*

[1] Florica Dumitrescu, *Introducere în fonetica istorică*, 1967, p. 137.

în sec. al XIX-lea, 3 vol. și *De la Varlaam la Sadoveanu*) a scos în evidență rolul concret al stratului fonetic în arta expresiei, în definirea profilului stilistic al unui autor, ca să nu vorbim de demonstrațiile mai noi făcute în *Studii de stilistică* de Tudor Vianu sau în *Studii de poetică* (1966) și teoretic mai ales, în *Probleme de stilistică* (studii traduse, 1964). În *Cercetarea stilului*, Tudor Vianu spunea că „faptele de fonetică stilistică" analizate în contextul de idei, intenții și fenomene lingvistice selectate anume, „sînt purtătoare de numeroase valori expresive". De studiul lor se leagă și consemnarea grafiei, a punctuației anumite, adoptată de un autor, pentru a da pregnanță articulației contextului. Toate aceste semne ale comunicării, indici de expresivitate și, în ansamblu, fenomene de stil, pot fi observate și consemnate pentru o bună analiză stilistică.

* * *

Al patrulea aspect dominant — după cel lexical, gramatical și fonetic despre care am vorbit — este acela al *figurilor de stil*, adică al construcțiilor expresive în sens restrîns, îmbinări specifice de cuvinte cu scopul de a crea imagini noi, de a da contextului prin epitete, comparații, metafore, personificări, antiteze etc., un relief afectiv, valori deosebite decît în vorbirea comună. Se observă deci că în structura limbajului artistic apare un fel de ierarhizare a fenomenelor și o trecere de la unitate spre complexitate, de la sunet, de la structura fonetică la construcții sintactice specifice unui autor sau unei opere, în care se îmbină într-un anumit mod cuvintele comune pentru a obține *sintagme poetice*. Analizele cele mai comode și neconcludente pun de obicei în relief asemenea forme de stil, frapante în contexte, dar insuficiente pentru a delimita specificul stilistic al unui text. Căci dacă citățm cîteva epitete, comparații, personificări ori metafore, existente în linii mari la orice autor, nu facem decît să enumerăm fapte comune stilului artistic. Altceva a dat Tudor Vianu în analiza *epitetului eminescian* prin care a definit

o gîndire, o artă, o evoluție a marelui poet. La fel, am încercat să prezint *comparația* la Eminescu, iar Paula Diaconescu a analizat temeinic *repetiția* la același poet. Despre metafora specifică limbii române a vorbit încă L. Săineanu în *Încercarea asupra semasiologiei românești* (1882), dar metafora ca fenomen stilistic în creația scriitorilor l-a preocupat mai ales pe T. Vianu într-un studiu întins (reluînd capitole dintr-un curs de stilistică, (1942—43), din volumul *Problemele metaforei...* (1957).

Am spus despre normele sintactice că sînt elastice și permit asocierile cele mai neașteptate de cuvinte ; tocmai aceste îmbinări de cuvinte, cel mai puțin scontate, cu cea mai mică probabilitate de apariție în tiparul cunoscut, reprezintă inovația stilistică cea mai autentică, formînd din 2—3 elemente absolut curente o imagine elocventă : *visul negurii eterne* (=luna, la Eminescu) ; *pămînt și ape, zăgazuri între noi* (Arghezi). Ceea ce dă pregnanță reliefului stilistic pare să fie, de multe ori, antinomia termenilor, împreunarea termenilor care nu au stat laolaltă „de la începutul limbii niciodată" (Sadoveanu). Din alăturarea lor apar sensuri figurate noi, menționate în cazul multor cuvinte, în dicționare, pe baza atestărilor din opera scriitorilor de valoare.

Aliajul de vechime și noutate, de general și particular, duce la un aspect personal construcția sintactică și creația stilistică. *Noutatea* pe care o caută orice scriitor în *structura neobișnuită a stilului* său nu reprezintă însă un progres decît dacă — așa cum spunea Tudor Vianu — „este pusă în slujba expresivității". Nivelul creator al înnoirii resurselor istorice și populare ale limbii comune trebuie căutat în domeniul construcțiilor stilistice ; se vede asta într-o singură strofă eminesciană :

Priveliștile trecătoare
Ce-n repezi șiruri se discern,
Repaosă nestrămutate
Sub raza gîndului etern.

(Cu mîne zilele-ți adaogi...)

Observația cea mai fugară va descoperi aici cîteva aspecte rare ale limbajului poetic : frecvența sunetelor *e, r,* în cuvinte care indică trecerea cea mai repede a vieții ; dar *gîndul etern* le vede toate odihnite sub raza meditației poetice, cu antiteza, epitetele, metafora nouă ca sens și ca termeni : *repezi șiruri se discern.* Dar ce este : *raza gîndului etern?* O formulă care sugerează manifestarea gîndirii, dimensiunea și durata meditației : *raza gîndului etern.*

Antinomia dintre uzual și expresiv, dintre obișnuit și nou este vizibilă la fiecare pas în creația literară, preocupată să construiască imagini cît mai fidele ale realității, ale vieții. Norma cere „eliminarea a tot ce în vorbire este total inedit, — scrie Eug. Coșeriu — variantă individuală, ocazională sau momentană, păstrînd aspectele comune în fenomenele lingvistice considerate drept model"[1]. Dimpotivă, în creația stilistică, orice inovație personală, căutînd o acoperire prin situarea ideii în cîmpul sugestiv al unor nuclee stilistice originale, aspiră la captarea interesului, a atenției cititorilor.

Cum reușește un autor să regenereze puterea cuvintelor vechi, vlăguite de valori sugestive din cauza circulației lor mari, vom vedea mai departe.

---

[1] *Sistema, Norma, y Habla,* în „Revista de la Facultad de Human. y Ciencias", Montevideo, VI, 1952, 9, p. 113—182.

CERINȚE ȘI PROCEDEE STILISTICE

Simpla enunțare a termenului de *stil* implică de multe ori ideea de calitate a exprimării. Expresia : *are stil* vrea să spună : se exprimă într-un mod personal, îngrijit, plastic, atrăgător. Stilul este desigur o carte de vizită pentru orice autor și aproape că nu există unul care să desconsidere forma gîndirii care apare sub haina stilului. Căci chiar dacă nu oricine e un artist original al expresiei, fiecare autor al unei comunicări urmărește efectul pozitiv al exprimării sale. Între limita comunicării în formele cele mai accesibile, mai curente, transparente, și deci înțelese fără efort, și inovația plastică a imaginilor frapante există un imens domeniu al desfășurării gamei infinite a construcțiilor stilistice de calitate extrem de variabilă.

Trei sînt însă cerințele fundamentale ale stilului : *claritatea, precizia* și *noutatea*. Prima derivă direct din esența gîndirii : *Ideea bună aduce cuvîntul* — spunea Alecu Russo. Tot secolul trecut a fost o luptă pentru instaurarea clarității în exprimare, iar scriitorii clasici au fost promotorii acestei cerințe de bază într-o epocă în care abuzul de jargon de toate felurile punea piedici serioase comunicării clare a ideilor. Exagerările latiniste, galomania ca și mai înainte barbarismele fanariote, excesul de neologisme, pînă în vremea noastră, au compromis ideea de înnoire în limba și intenția de a spune exact și limpede ceea ce voim să aflăm.

Într-o pagină uitată, M. Sadoveanu a demonstrat odată, cu un singur exemplu luat din traducerile făcute mai de mult, ce se înțelege prin claritate, ce rol esențial joacă ea în viața societății, ca însușire primară a comunicării.

Fraza aceasta nu l-a mulțumit : „Nu cerca să fii judecător, ca nu cumva să nu poți ridica nedreptățile". Reluînd-o, marele scriitor îi dă forma personală, sugestivă, de o limpezime absolută : *„Nu cerca să fii jude, dacă n-ai destulă tărie ca să sfărmi silințele nedreptății"*[1]. Aceasta este o demonstrație de stil !

Precizia, a doua calitate esențială a stilului, se vede adesea făcînd casă bună cu limpezimea, ca în citatul dat : cuvinte cît mai puține, bine folosite pentru a exprima cît mai mult. Este o luptă continuă însă în noi cu rezistența materialului, fiecare, în numeroase împrejurări, avînd senzația că nu găsim cuvintele, că vocabularul este prea sărac față de ceea ce avem de spus. Senzația este fără temei, deoarece, cum spunea un poet clasic, „cuvintele există, dar mintea noastră e leneșă în a le găsi la timp". Iar scriitorul francez T. Gautier spunea limpede : „Inexprimabilul nu există". Și totuși, marele nostru poet Eminescu se întreba cu îngrijorare : *„Unde vei găsi cuvîntul / Ce exprimă adevărul ?"*.

Ideea de precizie are *două sensuri* în stilistică : a folosi termenul adecvat pentru noțiunea despre care vorbim și a recurge la construcția cea mai potrivită pentru a ne înfățișa ideile în succesiunea lor ; în al doilea rînd : a reda toate nuanțele afective *cu cît mai mare fidelitate*, fără a recurge la formule vagi sau la figuri de stil care învăluie ideea, în loc s-o descopere în esența ei. Concentrare, dar și inovație, pretinde exactitatea, care are totdeauna la bază o temeinică înțelegere a resurselor limbii și o folosire a lor foarte cumpătată.

Tot M. Sadoveanu cerea din partea autorilor un stil de cea mai bună calitate, un scris care să meargă la mintea și inima cititorilor : „Pe lîngă arta care ne bucură pe toți, îi trebuie poporului o limpezime și *o preciziune* sfîntă"[2]. Și folosind un sinonim, el îndemna pe confrații

[1] *Revista fundațiilor*, 1944, nr. 11, p. 462. Sadoveanu ne-a lăsat multe pagini despre stil și artă literară în *Opere*, vol. XX.

[2] Articolul despre stilul cărților literare, apărut în „Viața românească", 1929, p. 71—78.

săi să urmărească „forma cea mai concisă şi mai frumoasă a cuvintelor". Tocmai în această direcţie au excelat clasicii noştri, prin grija deosebită pe care au acordat-o frazelor, vocabularului, valorificării resurselor limbii în procesul creaţiei lor literare. Pagini de antologie găsim în acest sens în Negruzzi, Caragiale, Arghezi, Rebreanu etc., autori care au pus pe primul plan precizia cuvintelor, concentrarea lor în fraze echilibrate, din care nu poţi scoate un cuvînt, fără să destrami ideea.

Într-o convorbire pe teme de limbă şi stil, în 1958, cînd pregăteam volumul *Tablete de cronicar*, Arghezi a pus în lumină rolul selecţiei în realizarea acelei precizii, dorită de autori şi de toţi cititorii : „Comunicarea ideilor începe cu alegerea cuvintelor. Împrejurări deosebite cer cuvinte pe potriva lor"[1]. Insistenţa scriitorilor faţă de cuvînt, faţă de valorile lui, vrea să redea cu toată exactitatea posibilă gîndirea şi sentimentele, de multe ori aşa de difuze. Scrisul lor însă pune în evidenţă, pe pagini de antologie, importanţa preciziei cuvintelor în context, a valorificării optime prin asocieri expresive, capabile să comunice exact adevărul şi nuanţat, aşa cum e realitatea, impresiile noastre continui despre mediul din jur, despre oameni. Să reţinem cîteva fraze pline de înţeles şi avertisment din comentariile argheziene cuprinse în volumul citat mai sus : „E miraculos cuvîntul pentru că la fiecare obiect din natură şi din închipuire corespunde un cuvînt. Vocabularul e harta prescurtată şi esenţială a naturii şi omul poate crea din cuvinte, din simboale, toată natura din nou, creată din materiale în spaţiu şi o poate schimba... Cuvîntul permite evocarea şi punerea în funcţie a tuturor puterilor închipuite şi sacre. O idee se face act, scoborîtă în cuvinte... Meşteşugul cuvîntului a cernut şi cerne fără răgaz lumea şi sufletul ei — şi a dat naştere literaturii şi elocvenţei"[2].

---

[1] Interviu publicat în *Luceafărul* din 1 dec. 1958.
[2] *Tablete de cronicar*, 1960, p. 76.

Operația capitală a alegerii cuvintelor pentru realizarea preciziei în comunicare pune pe primul plan sistemul complex al echivalentelor posibile pentru numirea sau sugerarea unei noțiuni — *sinonimia lexicală* atît de bogată în limba noastră, cum a arătat de mult L. Săineanu, și cum se oglindește ea în toate dicționarele vechi și actuale — și rolul *asocierilor* originale de cuvinte pentru a exprima exact și nuanțat o idee. Analiză și sinteză, alegere și reunire în sintagme, în propoziții, sînt operații care stau la temelia stilului, îl pot înnoi și rafina la fiecare pas și-i dau forță.

În *Poetică*, Aristotel considera că limbajul nostru, și mai ales al scriitorului, trebuie să fie mereu *„limpede, fără să fie comun"* (cap. 22). Formula este simplă desigur, dar realizarea cerinții de exactitate, limpezime, dar și de originalitate (să nu fie banală, comună, „limba ce vorbim"), de noutate, implică o răspundere deosebită și un efort constant. Cuvîntul lunecă pe nesimțite în formule stereotipe, comode, și numai asocierea nouă, cît mai grăitoare, îi poate reda puterea lăuntrică de a numi realitatea și de a zugrăvi cu fidelitate gîndul și simțirea noastră ; sau, tot cu vorbele lui Arghezi, din același articol : „Un cuvînt numește alt cuvînt îl pune în mișcare, un alt cuvînt îi aduce lumina. Un cuvînt cîntărește un miligram, alt cuvînt poate cîntări greutatea muntelui răsturnat din temelia lui și înecat în patru silabe. Cuvinte fulgi, cuvinte de aer, cuvinte metal. Cuvinte întunecate ca grotele și cuvinte limpezi ca izvoarele pornite din ele. Într-un cuvînt se face ziuă și alte cuvinte amurgesc. Cuvintele scapără ca pietrele sau sînt moi ca melcii. Ele te asaltează ca viespile sau te liniștesc ca răcoarea ; te otrăvesc ca bureții sau te adapă ca roua trandafirie. Chimia aplicată la culori și parfume este o copilărie comparativ cu magiile foarte vechi, pe care le realizează cuvintele, de la primele cîntece și basme despre Dumnezeu și om".

Iată evocat metaforic cîmpul imens al vocabularului pe care-l avem la îndemînă pentru a da precizie cît mai mare exprimării. Am evocat aceste cuvinte pentru a sub-

linia cîtă greutate pune un artist al cuvîntului pe... cuvinte, pe acele unelte uzate, dar atît de eficace pentru a ne putea înțelege, pentru a sintetiza întreaga civilizație trecută și prezentă. Analiza stilului va cîntări fiece element al contextului, pentru a descoperi valorile adevărate ale cuvintelor, rolul lor în delimitarea exactă a unei idei, a unui aspect al gîndirii și realității.

*
* *

Noutatea este o componentă a stilului foarte căutată: ea tinde să dovedească originalitatea unui autor, mai ales a unui scriitor, dimensiunea talentului de a învesti în limba cea de toate zilele resorturi intime ale fanteziei, ale inspirației, ale capacității de a regenera materia comună a vorbirii. *Noutatea* este o cerință esențială a stilului, care atestă calitatea contextului și se manifestă în relieful deosebit al mesajului. Să ne amintim că Arghezi vede în stil o calitate personală a scrisului individual, a comunicării în general, prin care limba atinge un nivel ridicat de plasticitate: *relief, culoare și însuflețire* apar în conexiunea neașteptată a vorbelor. Aspectul nou al stilului nu derivă însă din noutatea cuvintelor, ci din *contextul nou* care le fortifică și le dezvoltă capacitatea de semnificație figurată, teoretic infinită: „*Un nou mod de a gîndi, de a oglindi universul* — (să se rețină sinonimia celor două formule, două sintagme echivalente la figurat) — spune G. Călinescu — *atrage după sine nu un vocabular nou, ci un chip inedit de a descoperi valența cuvintelor*“[1]. Iar, mai recent încă, H. Morier, autorul unui dicționar de termeni literari, remarca același fapt al inovației stilistice care are la bază „*nu cuvinte rare, ci o rară întrebuințare a cuvintelor*“[2].

Am numit odată *sintagme poetice* (sau metaforice) acele împletiri noi de cuvinte în care elementele componente

[1] Cf. *Problemele limbii literare*, p. 271.
[2] *Psychologie des styles*, 1959, p. 295.

se fortifică reciproc printr-o coeziune intimă, frapantă, dintre cuvintele aduse în vecinătăţi pe care uzul nu le-a consacrat. De acest procedeu e legat secretul invenţiei poetice, procesul metaforic fiind un efort de *a încărca tulpina semantică veche cu accepţiuni noi, figurate,* posibile în fluxul mesajului poetic :

Nu-mi cerceta obîrşia, ci ţine-n seamă soiul,
Guşti fructul, nu tulpina, chiar aur de-ar părea...
Strămoşii-mi după nume, au învîrtit ţepoiul,
Eu mînuiesc azi pana de mii de ori mai grea...

V. Voiculescu

Tendinţa spre noutate, care este atît de manifestă în scrisul poetic, pune în practică acel specific despre care vorbea Saussure : *libertatea asocierilor ;* totul e ca aceste asociaţii să producă valori expresive autentice. Pe acestea le va sublinia în mod deosebit analiza stilului, căci după formula lui Mallarmé : *„Versurile se fac nu cu idei, ci cu cuvinte"*.

Fiecare element component al unui text poetic are o greutate specifică mare în versurile citate mai sus : *soiul, fructul* se opun *obîrşiei, tulpinei,* aspecte nesemnificative în versurile aforistice, cum în ultimele două versuri, descendentul strămoşilor care *au învîrtit ţepoiul* se îndeletniceşte cu ceva măreţ şi deosebit de dificil : creaţia literară, folosindu-se de „pana de mii de ori mai grea". Nici un cuvînt nou nu a intrat în structura strofei citate ; totuşi viziunea, imaginile, contextul sînt noi şi evocarea originală ne reţine atenţia prin profunzimea gîndirii şi a resurselor stilistice ale poetului.

„Îmbogăţirea normală a unei limbi se face prin valorificarea elementelor vechi, printr-o necurmată împrospătare a celulelor din organismul viu al limbii". (Puşcariu). Practica aceasta apare la marii artişti, care nu au nevoie de elemente de adaos, de umpluturi retorice, de epitete artificioase, pentru a sugera concretul, formele cele mai vii ale realităţii. Din instinct, ei merg către simplitate şi

adîncime prin concizia aforistică a metaforei originale : „Unde dă beznă, eu frămînt scîntei" (Arghezi) ; „Pietre sunt și iarăși pietre. / Pe poteca mea de dor, / greu se lasă, greu se lasă / dumnezeul pietrelor" (BLAGA) — citat în care se văd „termeni dominanți, impuși de imagini dominante ale scriitorului și de sentimentul dominant în momentul creației"[1]. *Stilul reflectă tocmai tensiunea morală transmisă cuvintelor* devenite incandescente, contopite cu starea afectivă a unui artist al limbii.

Am încercat să explic acest fenomen în studiul variantelor eminesciene care atestă distilarea lexicului pînă la forma finală a *Luceafărului* („Studii eminesciene", 1965), a *Scrisorii III* (în „Limbă și literatură", 1965), sau în lexicul primelor poeme din „Familia" (în „Steaua", nr. 5/1964). Foarte bine au ilustrat aceste variante mereu perfecționate îndemnul lui Sadoveanu : *„Primeniți textele ca să intre în sufletul cititorului și ascultătorilor apa vie a frumuseții"*[2].

Pentru a realiza acest țel permanent al stilului este nevoie de un „meșteșug", de pasiunea și talentul de a înnobila vechile cuvinte prin îmbinarea lor inspirată în contexte metaforice plastice. Horațiu, în *Arta poetică*, a evocat cu simplitate secretul inovației stilistice : „Vei grăi cu strălucire, dacă vorba cunoscută / O subtilă legătură o va înnoi-n context" (Dixeris egregie notum și callida verbum / Reddiderit iunctura novum). Observația atentă a contextului poate descoperi și aprecia valența *nouă* a cuvintelor în contextul *nou*.

*

* *

Procedeele stilistice au la bază principiul asocierii cuvintelor în context, în așa fel ca ineditul acestuia să dobîn-

[1] G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură", III, 1959.

[2] Gh. Bulgăr, *Limba română ; sintaxă și stilistică*, 1968, p. 238.

deasca mai mult relief decît formula obişnuită. Cînd Eminescu defineşte poezia metaforic : „*Strai de purpură şi aur peste ţărîna cea grea*" — nu cuvintele ne surprind, deşi azi nu spune nimeni *strai*, şi rar : *ţărînă*. Poetul a ales însă anumite cuvinte din rezervele limbii, din memoria lui poetică, ca să le dea o nouă întrebuinţare în contexte singulare. Selecţia caută *singularul expresiv*, imaginea picturală, elementele de sugestie care nu s-au tocit prin uz. Selecţia are la bază sinonimia, în accepţiunea largă a cuvîntului, adică echivalenţa posibilă între termeni şi contexte semnificative (sintagme poetice). În cazul citat, *strai de purpură şi aur* este echivalent cu *vesmînt strălucitor*, iar *ţărîna cea grea* este probabil „făptura mizerabilă, trecătoare, de nimic". Construcţia este, în nota dominantă a poeziei lui Eminescu, o antiteză puternică. Poetul însuşi îşi notase în manuscrisul 2285, fila 222 : „Antitezele sunt viaţa" şi aşa a văzut el realitatea vie sau închipuită : un şir de opoziţii, de unde, cele mai originale antiteze, de mare efect poetic şi cu o substanţă adesea metaforică, le găsim în poezia şi în proza lui, cum vom avea prilejul să le analizăm mai departe.

Selecţia ca procedeu general, cel mai bine ilustrat prin variantele eminesciene, în care se poate vedea pînă unde a mers poetul cu alegerea elementelor constructive ale poemelor sale, *selecţia* deci este urmată îndată de *asocierea nouă* a cuvintelor în unităţi expresive. Mi se pare că aceste două operaţii condiţionează fundamental reuşita unei creaţii stilistice originale şi ilustrează viziunea personală, tendinţa limbajului unui scriitor. Prin ele se aşază în pagină straturile expresive care formează nivelul stilistic al unui mesaj. Iată un exemplu :

Lumea e în aşteptare... turnurile cele-nalte
Ca fantome de mari veacuri pe eroii lor jălesc ;
Şi-ale valurilor mîndre generaţii spumegate
Zidul vechi al mănăstirii în cadenţă îi izbesc.

Gr. Alexandrescu, *Umbra lui Mircea la Cozia*

Se vede aici cum limbajul pare aproape uzual în primul și ultimul vers, pe cînd în al doilea și al treilea, comparația și metafora sînt construite cu totul original : amestec de vechime și noutate în lexic ; sintaxa e schimbată : cu inversiuni rare, cu atribute-epitete unice. Stilul e pregnant prin invenția unor sintagme cu maximă potență de reliefare, dar cu minimă probabilitate de construcție în limbajul curent : *fantome de mari veacuri pe eroii lor jălesc*, și mai ales această metaforă mereu citată, de o mare originalitate plastică : *ale valurilor mîndre generații spumegate*, care ne cheamă în minte, pentru comparație, versul eminescian tot atît de memorabil : *Cînd plutești pe mișcătoarea mărilor singurătate.*

Procedeele stilistice fundamentale, ca selecția și asocierea, care se aplică domeniului elastic al lexicului (variante, sinonime, straturi istorice) și al sintaxei (paralelisme posibile, despre care am vorbit mai sus, topică inversă, ca în exemplul discutat acum, concentrare și diluare a frazelor etc.), fac limba maleabilă, extind capacitatea expresivă a fondului tradițional și rafinează întregul material lingvistic, pentru a-l putea modela după scop, după circumstanțe. N-a făcut Platon din teme filozofice operă de înaltă literatură ? Sau Herodot, Tit Liviu, Tacit, Michelet și Bălcescu din istorie, monumente de artă literară ? Sau Pliniu din științele naturii evocări de înaltă desfătare stilistică ? Căci nu numai literatura, ci și științele, prin preocuparea de precizie, de limpezime, concentrare și noutate, prin evocări și descripții ale realității, atît de complexă și de poetică, adaugă valori noi, expresive, la tezaurul istoric al limbii naționale. „Dar dincolo de nivelul corectitudinii, pe care operele beletristice îl confirmă și-l răspîndesc, se întinde vastul domeniu al faptelor de inovație în limbă. Este domeniul propriu al creației literare. Artistul literar, folosind elementele limbii corecte, le va îmbogăți cu noi valori și semnificații"[1]. Aceste teze ale lui T. Vianu reiau idei mai vechi, formu-

[1] *Probleme de stil și artă literară*, 1955, p. 6—7.

late tot de el în introducerea la *Arta prozatorilor români* din 1941, unde arăta că în limbajul literar ne întîmpină în acelaşi timp fapte de *repetiţie* şi de *invenţie*. Primele aparţin stratului comun al limbii literare, pe cînd cele de invenţie sînt apanajul creaţiei scriitorilor de talent. Analiza stilului este îndreptată spre acestea, care rezultă dintr-o anumită selecţie şi asociere neaşteptată a cuvintelor de uz curent.

Coordonatele acestei duble acţiuni sînt determinate de 3 factori, astfel prezentaţi de cunoscutul cercetător al stilisticii, Pierre Guiraud : „a) *Natura impresiei,* sau subiectul. — Nu întrebuinţăm aceleaşi cuvinte, aceleaşi forme sintactice pentru a povesti un accident de cale ferată, o experienţă de fizică sau o durere... b) *Sursa expresiei.* — Expresia este determinată de natura individului sau a grupului care se exprimă... c) *Scopul expresiei.* — Vorbirea este comunicarea unei experienţe şi această comunicare este făcută cu o intenţie anumită. Limba literară, în special, este totdeauna încărcată de o intenţionalitate, căci e vorba nu numai de a comunica lucrurile, ci mai mult, de a produce o impresie de frumuseţe, de poezie, de pitoresc etc."[1].

Pentru a ilustra printr-un exemplu rezultatele practice la care poate ajunge intenţia stilistică, asociată cu voinţa de precizie şi de varietate în expresie, îmi permit să citez un exerciţiu personal din cursul meu de *Sintaxă şi stilistică* (1968). Am pornit de la un aforism al lui Emerson pentru a ilustra variantele posibile (cîteva, desigur) în legătură cu aceeaşi idee : *„Nu există ştiinţă care să nu fie putere"* — a scris filozoful american. Gîndirea aceasta exprimată sobru, în termeni uzuali, fără relief afectiv, poate fi redată şi altfel : „Ştiinţa înseamnă putere ; A şti este egal cu a fi puternic ; De vrei să fii puternic, trebuie să dobîndeşti putere ; Stăpîn pe ştiinţă de eşti, puternic mereu ai să creşti (ca să dau şi o formă versificată posibilă) ; Cînd ai în mînă ştiinţa, dispui şi de putere ;

[1] *La stylistique*, 1966, p. 117.

Puterea fiecăruia și a colectivității stă în raport direct cu știința acumulată ; Stăpînirea științei asigură fiecăruia mai multă putere" etc.

Quot capita tot sensus — „cîte capete atîtea idei", spuneau latinii. Putem spune că, mai ales în domeniul stilului, cîți vorbitori, atîtea formule, după știința, intenția, mediul, sensibilitatea fiecăruia. *Selecția* și *asocierea* au rădăcini adînci și efecte extrem de variabile, pe care observația noastră le poate detașa de pe un fond comun al limbajului standard și, reportîndu-le la norma comună, să le indice specificul.

*
* *

Din procedeele generale enunțate și ilustrate mai sus pornesc *figurile de stil*, care încă din antichitate au fost analizate și clasificate cu multă grijă. Retorica ni le-a transmis prin tot felul de tratate erudite și chiar azi încă s-a păstrat în multe manuale împărțirea veche a *tropilor*, termen tradițional pentru figurile de stil. Nu e cazul însă să reluăm asemenea clasificare formală și uneori contradictorie, dar e util să vedem, ca procedee generale de ordin expresiv, în ce mod se poate obține o potențare a afectivității într-un context.

Gramatica actuală enunță cîteva procedee generale, comune limbajului standard : *elipsa, repetiția, intonația, izolările*. Nu se ocupă însă de acele procedee (frecvente la scriitori) prin care se conturează o imagine sau se amplifică semnificațiile unui cuvînt, prin adaos de valori figurate : *epitetul, comparația, personificarea* și figura de stil centrală a limbajului artistic : *metafora*, de care s-au ocupat un număr extrem de mare de cercetători. La noi i-au consacrat studii întinse L. Săineanu (privind domeniul creației populare, ca o trăsătură a spiritului inventiv românesc), în *Încercare asupra semasiologiei române* (1887), și Tudor Vianu în *Problemele metaforei* 1957, reluînd capitole dintr-un curs de stilistică ținut în 1942—43. Tot Tudor Vianu ne-a dat un studiu clasic asupra epite-

tului în *Probleme de stil* (1955), analizînd opera celui mai de seamă poet român : *Epitetul eminescian,* cu multe observaţii fine, dar şi cu un concept foarte întins al epitetului (care poate fi şi un adverb şi o determinare mai întinsă, chiar o propoziţie pe lîngă un cuvînt).

Esenţa inovaţiei stilistice stă în descoperirea de valenţe noi în sfera semantică veche a cuvintelor, prin alăturări sugestive din care pot apărea valori noi, expresive, ale contextului.

Epitetul şi *comparaţia* indică alături de cuvinte în acest scop : prin acest adaos lexical, un autor îşi exprimă reacţia individuală faţă de impresii venite dinafară : vîntul *sperios ;* luna *moale ; harnici* unde ; apa *somnoroasă,* stele *proroace ;* cugetări *regine* (la Eminescu, epitete cu totul rare). Cît despre *comparaţie,* se ştie că legătura cu termenul determinant apare în acele adverbe : *ca, precum, după cum, asemenea, ca şi cum* etc. care anunţă trecerea spre noţiuni sau perspective noi, menite să contureze o viziune personală a autorului. *Comparaţia* este punctul de plecare a invenţiei stilistice, întrucît la baza ei există o raportare între noţiuni, între cuvinte, pentru a reţine amănunte sugestive din realitate[1]. În acest sens, comparaţia tinde spre noutate prin al doilea termen care aduce totdeauna ceva în plus faţă de ceea ce poate spune primul termen. Între cei doi factori ai comparaţiei observăm că trecerea poate fi : de la mic la mare ; de la egal la egal ; de la mare la mic (înţelegînd că e vorba de noţiuni indicate prin cuvinte anumite) ; iată un exemplu din opera de tinereţe a lui Eminescu ; îndrăzneala, intuiţia lui sînt excepţionale :

> Căci te iubesc, copilă, *ca zeul nemurirea,*
> *Ca preotul altarul, ca spaima un azil,*
> *Ca sceptrul mîna blîndă, ca vulturul mărirea,*
> *Ca visul pe-un copil.*
>
> *Amorul unei marmure*

[1] M-am ocupat de comparaţie, pe baza materialului adunat din opera lui Eminescu în „Limbă şi literatură", VII, 1963, p. 269 şi urm.

Comparația *ascendentă* ne transpune în sfere mai înalte, adesea enunțînd o hiperbolă, o exagerare, căci orice asocieri sînt posibile pentru evocare :

> Trecutul e în mine și eu sînt în trecut,
> *Precum trăiește cerul în marea ce-l respiră.*
>
> Eminescu, ms. 2254, f. 40

Comparația descendentă coboară dimensiunile perspectivei spre ceva familiar, delicat, mai afectiv. La același poet : „Al vieții vis de aur *ca un fulger, ca o clipă-i*" ; sau : „Stele rare din tărie cad *ca picuri de argint*". Să ne mai amintim de *Scrisoarea I*, de acest pasaj admirabil în care filozofia este convertită în imagini ale copilăriei :

> Parcă-l văd pe astronomul cu al negurii repaos,
> Cum, ușor, *ca din cutie,* scoate lumile din haos
> Și cum neagra vecinicie ne-o întinde și ne-nvață
> Că epocele se-nșiră *ca mărgelele pe ață.*
> Atunci lumea-n căpățînă se-nvîrtea *ca o morișcă*
> De simțeam, ca Galilei, că comedia se mișcă.

În sfîrșit, există aproximativ o egalitate (poetică !) între acești termeni ai comparației lui Alecsandri :

> Soarele rotund și palid se prevede printre nouri,
> *Ca un vis de tinerețe* printre anii trecători...

Comparația este fondul afectiv pe care se grefează celelalte figuri de stil, pentru a da expresiei un relief ieșit din comun. Despre metaforă s-a spus că e o comparație prescurtată ; adică elementul introductiv al comparației este suprimat, iar în raportul dintre termenii comparați apare un transfer de valori. Eminescu o dată spune despre *lună* că e „ca o vatră de jăratic", apoi, depășind această formulă, numește luna „copilă de aur" și, mai departe, cu un transfer de termeni cu totul originali, într-o sintagmă poetică de cea mai înaltă clasă : *visul negurii*

eterne, construcţie poetică perfect clară, dar greu de explicat în termeni uzuali, pe cînd comparaţia lui Bolintineanu : *„ca un glob de aur* luna strălucea“ — este o construcţie foarte aproape de limbajul comun.

*
* *

Metafora este specifică stilului poetic, esenţa inovaţiei stilistice, formă a expansiunii semantice a cuvintelor ; ea defineşte cel mai bine originalitatea de gîndire şi de expresie a unui autor. Aristotel spunea că numai lucrul acesta nu se poate învăţa de la altul ; aici, în sfera creaţiei metaforice, ori eşti un inovator ori cazi în banalitatea formulelor standard ; orice imitaţie compromite stilul. Metafora este semnul talentului adevărat, căci „a face metafore fericite înseamnă să ştii să vezi asemănările dintre lucruri“ (*Poetica*, cap. 22).

Metafora numeşte deci, pe baza unei comparaţii subînţelese, cu termeni neaşteptaţi (minimă probabilitate), o noţiune din limbajul curent. Ea stabileşte vaste sinonimii între termeni şi dă contextului o potenţă expresivă mult depărtată de expresia comună. Cînd poetul spune : *i s-a sfîrşit undelemnul candelei*, el exprimă metaforic ceea ce toţi numim *a muri*. Aceasta este nu numai o creaţie lingvistică nouă, dar şi o viziune, un conceput aparte, menit să dea materialului lingvistic o subtilitate, o capacitate de redare mult sporită faţă de tiparul obişnuit. Prin arta literară a marilor scriitori limba a progresat înnobilindu-şi substanţa internă, mai rodnic decît orice influenţă dinafară. Victor Hugo avea dreptate să scrie : „Limba progresează datorită marşului maiestuos al marilor scriitori“.

Metafore foarte originale sînt la tot pasul, atît în locuţiunile şi expresiile româneşti cît şi în folclor, în creaţia literară a poporului, cum a dovedit cu multe exemple L. Săineanu, în *Încercare asupra semasiologiei* (1887) şi Tudor Vianu în *Problemele metaforei* (1957). Dar nu există nimic despre acest procedeu fundamental stilistic, un procedeu al limbii comune, în *Stilistica limbii române*

a lui Iorgu Iordan (1944), întrucît autorul considera, ca Ch. Bally, că procedeele poetice specifice nu intră în preocuparea lingvisticii, ci a criticii literare. L. Săineanu a dovedit că metafora este domeniul cel mai inventiv al expresivității și prin ea semantica în general, sensul cuvintelor, capătă o expansiune nouă, potrivit principiului : „nu cuvinte rare, ci o rară întrebuințare a cuvintelor cunoscute" (H. Morier).

Acum un secol (1870), Eminescu a irupt în arena literelor române cu o poezie metaforică revelatoare, cu imagini titanice, care au uimit pe cei mai experți literați români :

> Veneră, marmură caldă, ochi de piatră ce scînteie,
> Braț molatec ca gîndirea unui împărat profet...

Nimeni n-a conceput și nu a imaginat zeița antică a frumuseții ca : *marmură caldă* (grecii numeau această asociere de termeni contradictorii oxymoron ; marmura e, prin definiție, rece, dar poetul, prin maximă abatere de la limbajul uzual, ne spune că e „caldă"), *ochi de piatră ce scînteie* este aplicarea unui principiu esențial în limbajul artistic, în stilul poetic : *concretul în loc de abstract ;* deci, în loc de noțiunea obiectivă, unanimă cunoscută : zeița frumuseții—Venus, Venera—imaginea picturală, tabloul sensibil : *ochi de piatră ce scînteie* (iarăși paradoxal, căci piatra nu scînteie decît ca amnar) ; versul al doilea : *Braț molatec ca gîndirea unui împărat poet,* — cumulează comparația cu metafora, procedeu obișnuit la Eminescu, pentru a da stilului un relief și mai pregnant. De fapt nimeni n-a spus în toată literatura universală despre Venus că e *braț molatec,* sugerînd o imagine concretă a curtezanei rafinate, comparînd apoi acel braț cu *gîndirea unui împărat poet.* Viziunile eminesciene erau pe cît de profunde, în natura lucrurilor, pe atît de uriașe, în dimensiunile perspectivei. Nimeni n-a creat metafore mai astrale, mai îndrăznețe și mai frapante prin ineditul aso-

cierilor, pentru a demonstra puterea infinită a cuvintelor şi scara, originală la fiecare poet, a înnobilării cuvintelor vechi în vecinătăţi neaşteptate. Într-asta stă invenţia adevărată a artistului limbii, care scoate *sunete noi, sensuri noi, imagini noi,* proaspete mereu, din vocabularul cel de toate zilele, cum se poate vedea în partea finală a acestui volum, în analizele stilistice pe care le prezentăm, ca exemplificare, ca procedee de analiză.

Observaţia noastră discerne în acest proces treptele stilizării, ale înnoirii expresiei prin : a) asocierea simplă a cuvintelor, dominante fiind *epitetele ;* b) stabilirea unei asemănări — *comparaţiile ;* c) sintagme poetice, nuclee noi de sensuri figurate, focare ale imagismului plastic — *metaforele.* În jurul lor se situează toate figurile tradiţionale, clasificate de mult în cărţi şcolare ca figuri de cugetare şi figuri de construcţie (recent rememorate şi bine exemplificate de un estet erudit : Eugeniu Speranţia)[1]. Astfel, *metonimia* este o substituire, urmărind concretizarea expresiei ; cauza pentru efect şi invers ; autorul în loc de operă ; numele în locul termenului generic ; concretul în locul abstractului ; partea pentru un întreg :

> *Mîna* care-au dorit sceptrul universului şi gînduri
> Ce-au cuprins *tot universul*
> încap bine-n *patru scînduri.*
> EMINESCU

Contextul este sugestiv şi cu un resort intern de plasticitate deosebită, pentru că în loc de : *omul, puterea supremă, atotcuprinzător, sicriu* aveau metonimiile subliniate în versurile citate mai sus.

Figurile de stil marchează în realitate trecerea la sensul *noţional (comun)* la cel *emoţional.* În cercetările actuale, se vorbeşte despre nivelul *denotativ* (sensuri comune, obiec-

[1] *Iniţiere poetică,* 1968.

tive, logice) şi de cel *conotativ* (sensuri figurate, valori metaforice, adăugate) şi distincţia este utilă pentru a înţelege mai bine straturile posibile într-un context[1]. Epitetul, comparaţia, personificarea, repetiţia, metafora, hiperbola, antiteza, toate avînd la bază selecţia, sinonimiile complexe ale limbii, asocierile îndrăzneţe, din care derivă valorile afective ale exprimării, sînt procedee de continuă frămîntare şi înnobilare a materialului lingvistic, contribuind cu fiecare epocă, cu fiecare operă de talent, la progresul limbii.

---

[1] J. Cohen, *Structure du langage poétique*, 1966, p. 216.

CANTITATE ŞI CALITATE ÎN LIMBAJUL LITERAR

Din cele spuse pînă acum s-a putut vedea că selecţia şi îmbinarea nouă a cuvintelor are la bază resursele expresive ; alegem totdeauna din mai multe posibilităţi o anumită variantă ; aceasta reprezintă, măcar ipotetic, *calitatea* optimă a adaptării expresiei la conţinut, pe cînd materialul din care se alege formula stilistică dorită este *cantitatea* resurselor lingvistice. Acest raport permanent între cei doi termeni esenţiali ai comunicării este cheia specificului stilistic al unui autor sau al unui anumit text.

Dictonul latin : *Non multa sed multum* capătă un preţ tot mai mare într-o epocă de imensă sporire a cantităţii de informaţie : lucrările de sinteză, dense prin conţinut, noi prin datele ultime ale investigaţiei, s-au impus atenţiei generale şi pentru că au un stil limpede, concentrat şi nou, care stimulează gîndirea şi completează informaţia. „Înmulţirea scrierilor — notează un reputat critic francez, Roland Barthes, care s-a ocupat şi de problemele stilului — este un fapt modern, care obligă pe scriitor la o alegere, face din formă o conduită şi provoacă o etică a scrisului“[1].

Avem acum şi o demonstraţie dintre cele mai convingătoare şi mai instructive : *Dicţionarul Eminescu* (DE) nu cuprinde decît circa 5 000 de cuvinte din cele 52 000 din *Dicţionarul limbii moderne*, căci marele poet a folosit cu mult discernămînt vocabularul, fixîndu-se la acel număr foarte mic, suficient totuşi pentru a exprima cele mai înalte idei şi a crea cele mai originale imagini, corespun-

[1] *Le degré zéro de l'écriture*, 1965, p. 73.

zător cu stările sale afective, cu meditația sa filozofică, punînd în lumină în chip magistral toată amploarea sensibilității lui artistice.

*
* *

„Critica stilului implică fatal critica gîndirii" — scria Paul Zarifopol, înțelegînd bine legătura indisolubilă dintre *gîndire și limbă*. Calitatea exprimării reflectă un nivel intelectual, care este receptacolul și distilatorul culturii individuale. Mai citez o frază din același autor : „Munca și tehnica literară, în înțelesul modern, consistă dar în supravegherea scrupuloasă a gîndirii și anume a gîndirii prin cuvinte"[1]. Stilul este deci oglinda minții și simțirii noastre, iar *calitatea* mesajului formulat dintr-o anumită *cantitate* de elemente disponibile definește pe autorul acelui mesaj. Cuvîntul și contextul, pe care-l angajează, evocă la fiecare pas calitatea gîndirii și valoarea limbajului care vehiculează idei.

Calitatea stilului se manifestă în densitatea ideii pe care o polarizează construcția, sintagma sau imaginea sugerată de simple alăturări de cuvinte. În fiecare mesaj se află un focar de sensuri, de suprapuneri de sensuri. Arta scriitorului constă în formularea cea mai sugestiv-concretă a cît mai multe semnificații, nuclee și derivări figurate de sensuri.

De la cuvînt la metaforă este un drum complicat de distilare a valorilor cuvîntului, a asocierii acestuia într-un context cît mai eficace, mai nou sub raportul expresivității : „Prin cuvinte trec — scria Tudor Arghezi despre arta limbajului poetic — lămpile cu raze divergente ale talentului de a le reconstrui"[2]. Într-o metaforă memo-

[1] *Despre stil*, f.a.p. 10—11.
[2] *Tablete de cronicar*, p. 74.

rabilă, Eminescu la începuturile creaţiei sale definea arta scriitorului ca operă de edificare a unui *strai de purpură şi aur peste ţărîna ceă grea.* Iată versurile lui :

> Ce e poezia ? Înger palid cu priviri curate,
> Voluptos joc de icoane şi de glasuri tremurate,
> Strai de purpură şi aur peste ţărîna cea grea.
>
> *Epigonii*

Cantitativ, cuvintele sînt aici aşa de puţine, dar arhitectonica stilistică este neegalată pînă azi ; nimeni nu a definit la noi poezia atît de plastic şi de colorat, atît de imaginativ : *Voluptos joc de icoane şi de glasuri tremurate,* cu trecerea marcată ingenios, subtil, de la abstract la concret, într-o cascadă de metafore : *înger palid ; joc de icoane ; strai de purpură ;* şi fiecare sintagmă de bază este însoţită de determinări inedite : *priviri curate ; glasuri tremurate ; ţărîna cea grea.* Este un cumul de nuclee stilistice, de metafore, care dau tabloului o mare intensitate de nuanţe, de valori evocatoare, înnobilînd *ideea abstractă* pe care fiecare dintre noi o are despre *poezie.*

*
* *

Distingem acum mai clar ceea ce lingvistica actuală numeşte *caracterul creator al limbajului* (N. Chomsky), forţa lui lăuntrică de a pune în mişcare ideile, imaginaţia, capacitatea asociativă a conştiinţei, pentru a obţine noi valori constructive, nu numai în domeniul scrisului literar, dar şi în acela al ştiinţelor exacte. O reacţie tot mai consistentă se manifestă împotriva aşa-numitei „crize a limbajului", invenţie a spiritelor sterile, saturate de speculaţii gratuite, ireale, protestatare în van. Reputatul savant elveţian Jean Piaget ne-a dat recent o excelentă interpretare a curentului dominant azi, *structuralismul,* în cartea cu acelaşi titlu apărută în 1968 (în colecţia „Que sais-je"). Piaget arată cum acei gînditori care au aderat la cele mai

noi curente moderne, căutînd specificul structural al diferitelor categorii de manifestare a spiritului creator (în biologie, în psihologie, în matematică, în lingvistică etc.), se întorc după un lung ocol spre resursele logice ale gîndirii care creează atît ştiinţele exacte cît şi pe cele umaniste. Definirea structurii acestor realităţi nu se poate face fără legile esenţiale ale logicii, ale raţiunii : „În centrul preocupărilor cercetării actuale se găseşte — scrie J. Piaget — ceea ce s-ar putea numi aspectul creator al limbajului, la nivelul întrebuinţării curente"[1]. Cibernetica, electronica, tot felul de calculatoare şi maşini de tradus au la bază concepţia formalizării raţionale a procesului de comunicare, condensarea sensurilor în formule fixe, care să poată transmite rapid şi mecanic un mesaj.

Efortul codificării se compensează însă cu tot mai intensa valorificare a resurselor limbajului, cu descoperirea de noi valori metaforice în interiorul materialului existent. Există chiar în scrisul tinerilor de astăzi o tendinţă de exagerare a limbajului metaforic, cu atîtea asocieri bizare, fantastice, chiar iraţionale. Din frămîntarea aceasta intensă vor rezulta cu siguranţă trepte noi ale calităţii stilistice, dacă echilibrul dintre vechi şi nou, dintre tradiţie şi inovaţie va fi restabilit, iar limba îşi va urma calea ei rodnică de perfecţionare raţională, stînd în slujba reflectării şi difuzării culturii naţionale.

*
* *

Cantitate şi *calitate* sînt coordonatele definirii, interpretării, delimitării stilului, pentru că ele ne duc spre elementele constitutive şi spre rostul, eficacitatea, noutatea asocierii cuvintelor în context. Virtuţile limbajului popular, de atîtea ori evocate în analizele literare, *concizia* şi *plasticitatea* derivă din *sublimarea cantităţii în calitate.*

Cantitatea retorică, apreciată odinioară mai ales în cercurile politice, este tot mai mult înlocuită în relaţiile

[1] *Le structuralisme*, 1968, p. 69.

umane şi în scrisul literar prin *calitatea* mesajului încărcat de semnificaţii, care deschide noi perspective de creaţie pentru gîndirea umană. În acest sens, o pagină literară este reconfortantă pentru gîndirea ştiinţifică, aşa cum o invenţie este stimulatorie pentru imaginaţia poetului.

Interferenţa dintre imensa cantitate de informaţii pe care tehnica modernă o oferă omului şi calitatea formării sale intelectuale, prin rafinarea gîndirii şi a imaginaţiei reprezintă pentru limbă, pentru stil un continuu cîştig şi un exerciţiu al inteligenţei şi sensibilităţii sale. „Nu un vocabular nou, ci un chip inedit de a descoperi valenţa cuvintelor" — spune G. Călinescu — ; iată direcţia adevăratei inovaţii în sfera celui mai important instrument de comunicare. Limba literară ne oferă cel mai întins şi mai variat cîmp de experienţă privind *competiţia dintre cantitate* şi *calitate*. Se impune deci observaţia atentă a acestei forme de cultură.

Două exemple ne vor lămuri mai bine asupra a două tendinţe în scrisul literar modern : a) concentrarea expresiei la elementele semnificative, la nuclee sugestive ; b) dilatarea frazei, pentru a aglomera amănuntele şi, rînduindu-le într-o simetrie a perioadei, pentru a evoca mai sugestiv complexitatea ideilor, a situaţiilor.

Iată un poem în 9 cuvinte, care i-a plăcut lui Lucian Blaga, pentru că l-a reţinut în a sa *Antologie de poezie populară*, publicată postum (1966) : *Cine crede dorului / Are casa cucului / Şi odihna vîntului* (p. 79), în care recunoaştem concentrarea maximă a mesajului poetic pe un spaţiu restrîns la minim. Dar valoarea contextului nu este mediocră, nu este comună, nici la îndemîna oricui. Se ştie că simţul conciziei şi virtutea plasticităţii sînt foarte vizibile în creaţia folclorică, cizelată de generaţii, încît orice retorică sterilă a fost eliminată. Simplitatea şi forţa sugestivă a celor trei versuri scurte fac din micul poem un model de limbaj poetic, cu mari virtuţi stilistice.

Din punct de vedere *fonetic* se observă simetria vocalelor *e* şi *i* de la începutul versului, cu vocala predominantă în rime : *u*. În versul medial *a* domină prima jumătate a

versului, între *e* şi *i* din versurile 1 şi 3, realizînd acel binecunoscut echilibru al vocalelor noastre.

Morfologic şi sintactic construcţiile sînt de natura aforismelor : prezentul etern : *crede, are,* un subiect general : *cine ;* un complement indirect : a crede *dorului* şi două atribute în rimă : *cucului, vîntului,* al căror regent este un complement direct pereche, legat prin *şi* : *casa şi odihna.* Nimic mai simplu gramatical, dar nimic mai complex *stilistic,* pentru că întregul context conţine o succesiune de imagini, o alegorie, o concentrare de semnificaţii metaforice de mare subtilitate. *Dorul* cu rezonanţa lui specific românească, intraductibil, conţine sensuri multiple : dorinţă, aspiraţie, iluzie, sete de iubire etc. A crede însă că el e sinonim cu fericirea este tocmai începutul suferinţelor morale, căci urmează neliniştea, căutarea, goana după himere ; metaforic toate sînt însumate în *Are casa cucului şi odihna vîntului.* Imaginile definesc spiritual *antinomia* eternă dintre dor şi tihnă ; cine se lasă stăpînit de dor trebuie să renunţe la linişte, seninătate, împăcare cu sine.

Să vedem acum un aspect stilistic diferit, adică expansiunea frazei : „E şi filozofie înăuntru — scria N. Iorga despre apariţia în literatură a lui Lucian Blaga, cu *„Poemele luminii"* în 1919 — o melancolie, dar nu deprimantă, filozofie care leagă împreună, ca în cele mai bune produse ale poeziei din toate timpurile, toate aspectele dinafară ale naturii şi, înlăuntru, toate mişcările prin care, — şi noi o parte din imensitate, din veşnicie şi astfel părtaşi la incomensurabilitatea şi la nemurirea ei — îi răspundem"[1].

Fraza enormă, caracteristică scrisului lui N. Iorga, reclamă reluarea lecturii, pentru că, în general, dependenţele sînt foarte multe şi trecem de la una la alta, în serie ; e un procedeu folosit şi în stilul ştiinţific de azi şi mai

[1] „Neamul românesc", 1 mai 1919.

ales în evocări, în publicistică, aşa cum am arătat, cu exemple, în capitolul despre aspectele sintaxei de azi în volumul citat „Cultivarea limbii" (1964).

Se remarcă numărul mare de neologisme : *filozofie, melancolie, deprimantă, produse ale poeziei, aspecte, imensitate,* şi mai ales acel rar de tot *:incomensurabilitate.* În acelaşi timp, ca o compensaţie, autorul reţine sinonimele vechi pentru noţiuni moderne : *dinafară* în loc de *exterior ; veşnicie,* în loc de *eternitate ; înlăuntru* în loc de *interior* etc.

Strict stilistic vorbind, apar repetiţia, comparaţia, descontinuitatea şi mai ales acele construcţii incidente care dădeau dimensiuni, rar întîlnite la alţi autori, scrisului lui Iorga. Să se reţină mai ales în interiorul acestei mari incidente, dintre cele două linii, insistenţa asupra ideii de infinit : *imensitate, veşnicie, incomensurabilitate, nemurire,* toate sinonime aproximative pentru noţiunea de *necuprins.*

Vom remarca deci justa intuiţie a genialului istoric literar care discerne îndată apariţia noului astru pe cerul culturii naţionale în momentul în care se înfăptuia unirea tuturor românilor prin actul istoric de la 1 decembrie 1918, la Alba Iulia. Să adăugăm amănuntul că Sextil Puşcariu a lăudat, în aceeaşi vreme, poezia tînărului Blaga, însă în termeni mai academici. Stilul lui Iorga oglindea tumultul personalităţii sale.

Asemenea note distincte sînt indici evidenţi ai specificului unui autor, al unui text care poartă pecetea unei intenţii stilistice.

ANALIZA STILULUI : STRATIFICĂRI STILISTICE ÎN LIMBĂ

Delimitarea stilului, așa cum am încercat s-o lămurim în paginile precedente, ușurează realizarea unei ținte practice : analiza fenomenelor de expresivitate, prin delimitarea faptelor de limbă care contribuie la potențarea afectivității unui context. Punctul de pornire se află într-o intenție : a face din cuvinte imagini, un nucleu sugestiv, distanțînd construcția de formula uzuală, banală, inexpresivă. Iată trei modalități de a interpreta „toamna", alese pentru ilustrarea afectivității limbajului, pentru sublinierea diferențelor de stil personal la patru poeți :

Vezi rîndunelele se duc,
Se scutur' frunzele de nuc,
S-așează bruma peste vii,
De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii ?

EMINESCU

Prin singurătatea lui brumar
Se risipește parcul cît cuprinzi,
Învăluit în somnul funerar
Al fumegoaselor oglinzi.

ARGHEZI

Trăim subt greul văzduhului
ca pe un fund adînc de mare.
Nici o suferință nu-i așa de mare
să nu se preschimbe în cîntare.

BLAGA

Stejari, mesteceni, mărăcini
Îşi mută viaţa-n rădăcini.
ILIE CONSTANTIN

Deci patru ipostaze stilistice ale aceluiaşi sentiment : melancolia toamnei, dar fiecare îşi are adîncimea ei de sensuri şi de sugestii : la Eminescu se asociază cu iubirea tristă, cu singurătatea adînc simţită ; la ceilalţi trei, natura este cadrul unei stări sufleteşti de intensă vibraţie ; tabloul dezolant pune în mişcare imaginaţia, cugetarea şi ele învestesc cuvintele asociate într-un chip particular cu o putere de evocare, de filozofie chiar, pe care o simţim pătrunzînd în miezul lucrurilor. Imaginea cea mai plastică este la Arghezi ; cea mai poetică şi mai colorată : *somnul funerar al fumegoaselor oglinzi.* La Blaga e o filozofie a omului etern care-şi găseşte în tristeţe resurse noi de poezie : suferinţa noastră adună cuvintele într-un cîntec nou ; o elegie subtilă trăieşte în fiecare om, în fiecare zi de toamnă. Poeţii o ştiu tîlcui în sintagme noi, în imagini plastice ; Ilie Constantin a găsit în 2 versuri o interpretare fericită a toamnei, temă veche cît omul, dar convertită într-o memorabilă enunţare a unui proces ; vegetaţia îşi mută viaţa în pămînt, ca să doarmă în liniştea supremă pînă la primăvară.

Comparînd cele patru mici poeme despre toamnă constatăm caracterul meditativ, cu puţine figuri de stil în versurile lui Eminescu şi Blaga ; doar repetiţia şi comparaţia apar pentru a întări expresia sentimentului. În schimb, metafora este suportul evocării lui Arghezi şi a lui Ilie Constantin ; pitorescul imaginii apare ca într-un tablou cu linii foarte bine conturate. Din lectura acestor patru exemple putem deduce unele soluţii practice ale delimitării stilului poetic specific fiecărui autor, dacă pornim de la *etalonul limbii literare comune.*

*
* *

Cea dintîi constatare de ansamblu : expresia cea mai figurată, mai depărtată de tiparele limbii curente este

strofa lui Arghezi, cu numeroasele ei nuclee metaforice : *singurătatea lui brumar ; parcul se risipeşte ; învăluit în somnul funerar ; oglinzile fumegoase.* Distanţa mare de limbajul curent dă versurilor deodată un aspect foarte poetic şi pune în evidenţă o imaginaţie dinamică, foarte inspirată.

Simplitatea aparentă a versurilor lui Eminescu ţine de arta clasică a sublimării sentimentului în construcţii transparente, armonioase prin ritmul şi rima căutate, în consonanţă cu stările sufleteşti de melancolie. Succesiunea rapidă a tablourilor se încheie cu o întrebare insistentă ; declinul naturii se asociază cu singurătatea omului. Acest cumul de imagini pe un spaţiu redus (plecarea rîndunelelor ; scuturarea frunzelor ; căderea brumei) nu apare niciodată în proză, nici în limbajul curent. Concentrarea amănuntelor descriptive şi sugerarea unor stări de conştiinţă prin acele amănunte plastice distanţează, de la prima lectură, versurile izbutite de construcţia convenţională a limbajului obişnuit.

Tudor Vianu, cînd a împărţit construcţiile lingvistice în fapte de *repetiţie* şi fapte de *invenţie,* a stabilit şi primul act al analizei stilului : căutarea, reţinerea faptelor de *invenţie,* adică a acelui nivel de afectivitate care reţine atenţia. Faptele de invenţie provin dintr-o selecţie riguroasă a variantelor posibile, din organizarea aparte a elementelor de construcţie a unui context. Vom putea determina patru niveluri expresive ale unui context, vizibile mai ales în creaţia literară, în textele originale din punct de vedere stilistic : 1. fonetic ; 2. lexical ; 3. gramatical ; 4. stilistic propriu-zis (e vorba deci de sistemul construcţiilor cu aspect afectiv). Apoi din jocul variantelor se conturează imaginea, sugestia, tonul intenţionat sau asocierile de un anumit tip care corespund cel mai bine scopului urmărit de autor.

Cele patru variaţii tematice în jurul aceluiaşi subiect, *toamna,* se disting *fonetic* prin sisteme de rimă specifice ; varietatea provine din succesiunea vocalelor, mereu alta în fiecare caz. Dacă citim cu o atenţie continuă, muzicali-

tatea lui Eminescu este cu totul diferită de cea a lui Arghezi sau Blaga. Mai ales rimele dau evocării o muzică accentuată în sensul afectivităţii dominante : *u-i* (la Eminescu) ; *a-i* (la Arghezi) ; *u-a, a, a* (la Blaga).

Lexical, toate cele patru citate folosesc un vocabular obştesc aproape, cu foarte puţine neologisme, dar exploararea zonelor complexe de semnificaţii figurate, a polisemiei cuvintelor uzuale, aduse în vecinătăţi neobişnuite, produc imagini noi, valori plastice pe care numai un artist al limbii, cu o imaginaţie îndrăzneaţă, le poate contura cu relief expresiv inedit : *parcul se risipeşte învăluit în somnul funerar al fumegoaselor oglinzi.* A spus cineva că *parcul se risipeşte ?* Posibil. Dar : *învăluit în somnul funerar al fumegoaselor oglinzi ?* Nimeni, şi e greu de crezut că a conceput cineva un asemenea tablou al toamnei. Tocmai într-asta stă inovaţia cea mai originală a poetului : asocieri de cuvinte vechi într-o imagine, într-un context nou, nerostit de cineva.

Mallarmé credea că datoria poetului este de „a zugrăvi nu lucrul în sine, ci efectul pe care el îl produce". Iar cu mult timp înaintea lui, Boileau spunea că „tot spiritul unui autor consistă în a defini bine şi a zugrăvi bine un lucru". Dar cîte riscuri şi cîte eforturi presupun aceste două acţiuni conjugate : a defini şi a zugrăvi *(bien definir et bien peindre).* Sarcina cade pe cuvinte, pe alegerea şi asocierea lor nouă, cum se vede convingător în exemplele de mai sus.

Analiza stilului va căuta să consemneze sporul de semnificaţii ale unităţilor lexicale din context, să indice deci cum materia veche se înnobilează prin lucrarea poetului asupra cuvintelor. Am consemnat într-o altă carte părerile scriitorilor despre procesul acesta de rafinare a cuvintelor vechi şi de adaptare a termenilor noi, necesari unei „preciziuni sfinte", — cum spunea Sadoveanu —, de care are nevoie orice cititor. *Precizie şi sugestie* — iată cadrul regenerării *cuvintelor* tocite prin uz. Chiar dincolo de nucleele stilistice create prin asocieri inspirate de termeni, din contextul mai amplu, ca în exemplul lui Blaga

sau în cele două mici versuri semnate de Ilie Constantin, se ridică înțelesuri noi, aluzii și perspective de gîndire care ne conduc spre *adevăruri adînci*, spre marile întrebări ale vieții : *Nici o suferință nu-i așa de mare / să nu se preschimbe în cîntare* — cum scrie L. Blaga.

*
* *

Dar în vocabular există și straturile istorice, există unele sinonimii stabilite de-a lungul veacurilor mai des prin împrumuturi, ca rezultat al conviețuirii cu alții la un loc, de alt neam, ca reflex al influențelor firesc răspîndite pe toate meridianele lumii, ca trăsături ale unor realități în continuă transformare : cuvinte vechi, cuvinte populare, cuvinte regionale, ba și elemente de jargon, construcții familiare de tot felul. Stilistic, fiecare element își are rostul său, căci am putea spune, în legătură cu aspectele mesajului, că nimic nu este întîmplător, ci totul contribuie ca lanțul cuvintelor să spună cît mai mult și cît mai mișcător, cît mai sugestiv.

Densitate și culoare sînt, sau trebuie să fie, implicate în creația stilistică, adică în acel strat al limbajului care stîrnește stări afective noi în cei ce iau contact cu un mesaj cu destinație literară. Ținta este eternă, dar foarte complicată pentru mulți autori. Cuvintele au o rezistență a lor, mai ales în ochii scriitorului, care ar vrea să le modeleze în artă poetică, așa cum dorea Apollinaire și cum spunea chiar că a reușit : *Tous les mots que j'avais à dire / Se sont changés en étoiles* („Fiançailles")[1]. Nu se întreba însă Eminescu cu îndoială :

Putut-am eu cu lira străbate sau trezi
Nu secolul, ca alții, un ceas măcar, o zi ?

[1] „Toate cuvintele ce le-aveam de spus / s-au schimbat în stele".

P. Guiraud numeşte valorile contextuale noi, rezultate din asocieri personale, afective, ale cuvintelor vechi, „funcţiile secundare ale limbajului", pentru că „se suprapun reprezentării lingvistice imediate", pentru „a manifesta concret judecăţile, emoţiile, dorinţele, cum fac gesturile şi strigătele"[1]. Am citat din cea mai nouă sinteză a lingvisticii (1525 pag.), apărută în colecţia enciclopedică *La Pleiade*, sub redacţia lui A. Martinet. Ea conţine un capitol întins despre *stilistică*, despre valoarea, rostul, evoluţia, actualizarea mijloacelor lingvistice, a cuvintelor în primul rînd, pentru a da comunicării mai multă eficacitate.

*
* *

Să remarcăm în legătură cu modelarea continuă a cuvintelor în context, pentru a spori valoarea expresivă a acestor elemente de mare circulaţie, manifestarea în direcţii diverse a *noutăţii :* a) prin încărcarea sferei semantice tradiţionale cu *valori figurate contextuale*, regenerînd celulele vocabularului, cum se exprima Puşcariu, prin alăturări sugestive, în textul citat mai sus din Eminescu : *a trezi secolul*, în loc de : „a pune în mişcare ideile unei epoci, a semăna (tot sens figurat) idei noi" ; b) prin *asimilarea termenilor noi, necesari* preciziei nuanţelor morale : „Structura este o entitate autonomă de dependenţe interne" (Hjelmslev) — o definiţie, tradusă desigur, dar care nu se poate interpreta cu termeni populari, — neologismele citate sînt absolut necesare.

Am putea adăuga şi un alt aspect al înnoirii lexicului, a valorificării resurselor lui ; c) *readucerea la viaţă a arhaismelor* şi includerea în contextul literar a termenilor *populari, familiari* sau chiar *regionali.* Această putere o are numai literatura şi astfel ea se manifestă ca o forţă excepţională de *conservare* tocmai în cadrul tendinţelor dominante de *înnoire* a stilului. O forţă de *propulsie* şi

[1] *Le langage*, 1968, p. 456.

una de *reținere* realizează *echilibrul* imensului cîmp de experiență a scriitorului, care face artă, recreează realitățile din lumea complicată și infinită ca nuanțe a cuvintelor. Toate aceste aspecte nu pot fi neglijate în analiza stilistică a unui text.

În ultimii ani cercetătorii ne-au dat analize substanțiale asupra limbii și stilului celor mai importanți scriitori români, care au pus în evidență revalorificarea tezaurului lexical și înnoirea contextului prin *neologismele cerute* de conținut. Trei volume de *Contribuții la istoria limbii literare în secolul al XIX-lea*, apărute sub îngrijirea lui Tudor Vianu, conțin nu numai registre importante ale inovației stilistice a unor scriitori ca Heliade, Odobescu, Filimon, Creangă, Kogălniceanu, Bolliac, Delavrancea etc. dar și exemple de îmbogățire a vocabularului, a valorii cuvintelor vechi, în contextul creației literare. Studiul lui Tudor Vianu asupra lui Odobescu, sau lista de neologisme folosite de Anton Pann, de Dinicu Golescu, de Bolliac, la începuturile modernizării limbii române literare, reliefează procesul modernizării și al maturizării limbii literare. Valorificarea unor termeni populari sau chiar regionali de către Creangă și Caragiale, de Delavrancea sau Filimon, a constituit un act de cultură, de cultivare a limbii, ușurînd manifestarea funcțiilor ei artistice, cu urmări extrem de importante pentru „creșterea limbii românești".

*
* *

Dar, fiind vorba de rostul cuvintelor în contextul stilistic și de importanța scriitorilor în procesul de înnobilare a limbii comune, să dau un exemplu concludent de analiză pe care un mare poet ca Arghezi a făcut-o pe un vers de Eminescu în conferința lui din 1943, la Ateneul român, evocînd marea creație a înaintașului său. Iată ce spunea Arghezi :

În cuibar rotit de ape peste care luna zace...
(Călin)

„N-aş putea să precizez formele anterioare ale acestui stih, ieşit, cu limpezimea şi conturul lui, din mai multe redactări evidente. Nimeni nu zice : *cuibar de ape*. Toată lumea zice : *copcă, vîrtej*. Dar *cuibar de ape* e şi plastic, e şi frumos. Dacă în loc de *cuibar de apă*, care ar fi fost frumos numai întrucîtva, poetul ia pluralul şi zice *cuibar de ape*, imaginea capătă şi tremurul de furnicar al undelor. E locul să mai bănuim că, înainte de *cuibar rotit de ape*, fusese *cuibar rotund de ape :* numai forma cuibarului, fără mişcare. *Cuibar rotit de ape* exprimă tot ce trebuia şi acest rezultat poetul l-a obţinut succesiv. *Peste care luna zace* e o imagine de completare, din cele familiare poetului, dar ea dă tabloului aşternut şi pune un punct de răcoare în mişcarea cuibului de ape. *Cuibar* e şi el un cuvînt căutat şi lucrat. Instinctiv, relativ la limbă, poetul trebuie să fi scris întîi *cuib* şi numai după aceea *cuibar*, dînd versului şi ritmul. Inversiunea : *peste care luna zace*, cu verbul la urmă, îi dă versului o putere absentă din construcţiile directe. Asta s-ar putea chema stil. Stilul pare să fie meşteşugul de a da cuvintelor duritate, relief, culoare şi însufleţire". (p. 53—55).

Iată-l deci pe Arghezi comentator unic şi foarte la obiect, care ne dă o exemplară analiză a unui vers eminescian, încheind cu o foarte originală definiţie a stilului, pe care am avut prilejul s-o citez de mai multe ori, scoasă chiar din operaţia analitică a marelui meşteşug eminescian de a face stil, de a face artă din cuvintele noastre obişnuite, articulate însă într-un context de imagini care sînt numai ale lui.

Dar analiza cuvintelor poetice, de mai sus, cuprinde şi cîteva mici amănunte, cîteva formulări de mare importanţă pentru înţelegerea rostului cuvintelor în creaţia stilistică. Arghezi zice : *cuibar de ape*, sinonim în vorbirea curentă cu *vîrtej* sau *copcă*. Prima formulă este un nucleu stilistic „şi plastic şi frumos". Toţi zicem *cuibar, dar nu de ape ;* sinonimia este axa inovaţiei semantice, a adaosului de semnificaţii figurate, metaforice, pentru a obţine imagini noi, pentru a da sferei de *înţelesuri vechi o extindere nouă.*

Prin asemenea inovaţii contextuale, *imaginea capătă şi tremurul de furnicar al undelor* — observă ilustrul comentator al versului eminescian, el însuşi un mare creator de imagini memorabile în literatura română. Despre *cuibar* se spune un lucru esenţial pentru stilistică : *un cuvînt căutat şi lucrat.* Orice cuvînt rar (vechi, regional, neologism) este o excepţie de la nivelul uzual al vorbirii ; scriitorul caută cuvîntul cel mai bun, cel mai sugestiv, pe care îl integrează într-un context, cum giuvaerul prinde piatră rară într-o podoabă strălucitoare.

Analiza citatului porneşte de la faptul brut de limbă pentru a detaşa amănuntul semnificativ pentru stratul stilistic al contextului, pentru a consemna mai exact valoarea expresivă a inovaţiei. Se observă raportarea continuă a faptelor, prezentate atît de subtil de Tudor Arghezi, la nivelul limbii comune. Este deci faptul esenţial al oricărei analize stilistice : apare astfel mai bine conturat *meşteşugul* autorului şi intenţia lui se materializează în contextul nou, în care cuvintele de bază sînt scoase din starea lor amorfă, din stratul neutru şi inexpresiv, pentru a le pune la baza inovaţiei stilistice. Amploarea, valoarea şi scopul acesteia pot fi delimitate numai pornind de la faptul concret al limbajului, de la elementele lui constitutive, deci de la date reale şi obiective, nu de la simple impresii subiective care pot fi derutante.

*
* *

Al treilea aspect al inovaţiei stilistice îl indică particularităţile *gramaticale, — morfologice şi sintactice* —, în cadrul cărora apar unele variante sinonimice posibile sau construcţii „neliterare", opuse celor obişnuite azi în vorbirea îngrijită. Există în toate sectoarele gramaticii noastre forme învechite, regionale, neliterare care indică abaterea şi pot caracteriza vorbirea unor eroi sau intenţia autorului de a-i situa în timp şi spaţiu. Caragiale a fost maestrul satirei lingvistice, continuînd la un nivel superior limbajul satiric al lui Alecsandri, sau Haşdeu, care

au denunţat coruperea limbii în diverse medii. Între pasajele aparţinînd lui Caragiale şi cele puse în gura personajelor sale este o enormă diferenţă. Orice pagină am lua din schiţele lui, cu eroi semiculţi, apare gramatica lor aproximativă, cu unele construcţii ridicole, exagerate cu intenţie :

„Nu, domnule ! destul cu iniţiativa privată, *care i-am văzut* cît de triste consecinţe ! Nu !“ *(Iniţiativă).*

Prin variantele morfologice şi prin sintaxă Sadoveanu caracterizează vorbirea eroilor săi din atîtea timpuri şi din atîtea locuri diferite :

— Iaca, zicea moşul, era aşa un om mărunt, grămădit, parcă asupra pîntecelui... Şi n-avea (Napoleon) nici mustăţi, nici barbă, era aşa ca-n palmă. Am stat faţă cu el, — da' el era ca un pui de om lîngă mine... Noi am rămas toţi grăniţerii cu pajura împărătească, iar ceilalţi se duseseră la vale spulberaţi... Şi ne împresură oastea lui Napoleon, şi ne batem noi, şi ne batem, şi cade unul, cade altul, ş-odată ne repezim ca nişte mistreţi, cu mînie, şi rupem noi oastea lui...“. *(Opere,* III, p. 481).

Am stat *faţă cu el* = ne-am aflat faţă-n faţă ; *grămădit* = îngrămădit ; *da' el* = el însă ; *rupem noi oastea lui* = înfrîngem armata lui etc. ; formele subliniate dau un aspect de vechime, de vorbire populară, uşor nuanţată. În *Zodia cancerului* se vede mai bine cum graiul lui De Marenne se opune vorbirii populare, arhaizante, a moldovenilor din epocă, pe fiecare pagină fiind distincte stilistic straturile lingvistice ale eroilor : prin lexic, gramatică şi construcţii afective aparte.

În *Stilistica limbii române* a acad. Iorgu Iordan, care se ocupă numai de fenomenele generale de expresivitate a limbii comune, nu de creaţia literară a scriitorilor (unde legea expresivităţii este dominantă şi faptele de stil apar pe primul plan, printr-o valorificare aparte a resurselor limbii comune, cum am arătat mai sus), găsim un mare număr de fapte din domeniul morfologic şi sintactic, fenomene curente în limbajul popular, atestate însă la scriitorii care au oglindit în opera lor limba vorbită (Creangă,

Caragiale, Brătescu-Voinești etc.). Capitolul despre *verb* este cel mai întins ; fapt explicabil, pentru că structura verbului nostru este extrem de complexă, iar formele prezintă o infinitate de nuanțe, de variante, de abateri de la tiparul literar, care au permis unui savant străin — prof. Alf Lombard, de la Universitatea din Lund, Suedia — să scrie despre verbul românesc două volume mari, peste 1 200 de pagini, — cea mai mare monografie asupra unui capitol de morfologie românească : *Le verbe roumain* (1954—1955). Ne putem ușor imagina cîte variante posibile ne oferă acest capitol pentru reliefarea stilistică a unui context. Să dăm însă un exemplu :

— Pacat mi-*a fi*, fată, dacă nu ți-*oi da*, că și pe mine m-au învățat mătușele... Cunoști tu au ba care-*s* buruienile ce se pun în lăutoare ? (Sadoveanu).

Cum se știe, există multe variante verbale pentru a exprima timpul, modul, persoana unei acțiuni. Pe lîngă variantele literare, există cele populare pentru viitor, pentru trecut : există variante pentru unele flexiuni *(pun-pui; cred-crez ; văd-văz ; speră-sperează ; dibuie-dibuiește* etc.).

Destul de complicata morfologie a limbii române este în avantajul stilului, ca și sintaxa cu atîtea tipare variate pentru anumite formulări.

În domeniul *sintaxei* faptele de stil sînt mai frecvente ; fiecare unitate sintactică poate fi construită într-un mod personal, mereu variat, mai complex sau mai concentrat. Sintagmele, propozițiile și frazele vădesc intenții clare de afectivitate la scriitori, cum ele pot fi extrem de banale în stilul administrativ sau în cel științific. Atributele au rol frecvent de epitete, complementele pot cuprinde metafore, iar apozițiile au rol de precizare dar și de evocare (A. Mureșanu : *Preot deșteptării noastre, semnelor vremii profet,* cum scrie Eminescu în „Epigonii") ; dar structura propozițiilor și frazele de dimensiuni atît de variate ? Toată sintaxa este împregnată de formule stilistice, cum toate construcțiile stilistice atestă *elasticitatea sintaxei :*

„Și ochii tăi, topite stele a dimineței, privesc adînc, atît de ferice de adînc în noaptea sufletului meu, cît te visez veghind". (Eminescu, *Proză literară).* Să se compare fraza amplă cu expresia concisă, aforistică :

Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi și nouă toate ;
Ce e rău și ce e bine
Tu te-ntreabă și socoate.

(Glossă)

Între formula cea mai densă, eliptică uneori și frazele arborescente este un cîmp infinit de posibilități stilistice pentru a da gîndului o articulare gramaticală corectă, dar care poate fi și foarte sugestivă, ca în citatele de mai sus. Analiza stilistică este însă obligată să explice rolul cuvintelor și construcțiilor expresive, modalitatea compoziției, ca fenomene de încărcare afectivă, acolo unde vorbirea curentă ar folosi construcții convenționale, lipsite de relief. Topica, repetiția, discontinuitatea, elipsa sînt procedee prin care cadrul sintactic al unui context se modelează continuu după voința autorului de a pune în evidență anumite cuvinte și anumite părți ale contextului.

În funcție de tiparul sintactic, considerat ca fiind conform cu norma logică a exprimării, devierile într-o direcție sau alta, prin concentrare sau dilatare a frazei, urmăresc concretizarea unui fond de idei, nuanțat afectiv și modelat după intenție, experiență, circumstanțe și putere de imaginație.

*
* *

Ultimul strat, care este de fapt un fel de sinteză a faptelor de limbă analizate mai sus, este acela al construcțiilor afective, al faptelor de *invenție stilistică.* Analiza noastră poate detașa fără dificultăți epitetele, comparațiile, metaforele etc., care oglindesc o stare poetică, o tendință

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

de nuanţare a comunicării. Pentru a face cît mai adîncă şi mai completă prezentare a inovaţiei stilistice, sinteză a devierilor de la vorbirea comună, de la tiparul standard, analiza se sprijină pe toate datele limbii, pe aprecierea nucleelor stilistice, ca manifestări ale forţei de invenţie, de expresie, consecventă selecţiei şi asocierilor de un tip aparte. Aici toate figurile de stil, toate procedeele afectivităţii colaborează pentru a reliefa semnificaţiile noi ale contextului : *cerul senin* este o construcţie banală ; *senin* precizează un aspect comun ; dar : *gîndire senină* înseamnă *judecată liniştită, echilibrată ; discuţie senină* adică : *liniştită, calmă*. Cu totul altceva este însă, într-un articol al lui Călinescu : *Interpretări senine*, în care, vorbind despre o cronică literară greşit orientată, incompetentă, *senin* este un eufemist pentru a spune că autorul rămîne indiferent la problemele adevărate, complexe ale textului analizat, că el nu-şi pune problema adevărului, a adevăratei valori a problemei abordate.

Există deci trepte ale concentrării valorilor expresive în limitele unei sintagme, în care epitetul poate spune totul. Să dăm alte exemple de înnoire stilistică sensibilă în variantele eminesciene, care oglindesc o parte a eforturilor creatoare ale poetului pentru a obţine nivelul cel mai înalt de afectivitate în limitele unui vers sau ale unei fraze :[1].

a) *Priveşti pe un rege poate cu planuri pentr-un veac,*
Cu planuri pentr-o oră nemernicul sărac.

(Scrisoarea I, în „Opere", II, p. 202)

b) *Vezi pe-un rege ce-mpînzeşte globu-n planuri pe un veac,*
Cînd la ziua cea de mîine abia cuget-un sărac.

(ib. p. 209)

[1] Alte exemple am dat în studiul variantelor „Luceafărului" din vol. *Studii eminesciene* (1965).

sau :

a) *Iar altul la tarabă pe degete adună*
Cîţi bani aduce anul, cîţi pierde într-o lună.

(ib., p. 195)

b) *Iară altu-mparte lumea de pe scîndura tărăbii*
Socotind cît aur marea poartă-n negrele-i corăbii.

(ib., p. 209)

De la o formă la alta se văd conturul şi condensarea imaginilor, bogăţia de înţelesuri noi şi perspectiva picturală atît de fantastică la Eminescu. Despre poetul nostru se poate spune ceea ce Thomas Gray spunea despre Shakespeare : „Fiecare cuvînt al lui este un tablou". Procesul calitativ al stilului nu merge numai în sensul metaforizării (dacă se poate spune aşa !), dar şi în direcţia clarificării şi concentrării aforistice a versurilor, calitate supremă, cum spunea Ibrăileanu, mai ales dacă ne gîndim că în faza maturităţii, poetul nostru face imagini de cel mai înalt preţ din cuvintele cele mai simple, ca în *Luceafărul*, ca în *Scrisori*, în *Sonete*, în *Mai am un singur dor* (variantele acestora au fost analizate pe larg în „Stilul poetic al lui Mihai Eminescu" de L. Gáldi, 1964). G. Călinescu ne dăduse cu mulţi ani înainte, studii despre tehnica şi stilul eminescian, pornind, poate pentru prima dată, de la variantele poemelor, nepublicate încă atunci în ediţia academică a eruditului eminescolog acad. Perpessicius. Pentru dezvoltarea observaţiei şi pentru studiul direct al invenţiei artistice, cercetarea variantelor eminesciene constituie un tezaur inegalabil.

*
* *

În concluzie, vom spune că o analiză stilistică poate da rezultate bune, concludente, numai dacă porneşte de la realităţile limbajului, adică de la acele aspecte care *di-*

ferențiază un mesaj de altul și reflectă într-o formă particulară intențiile, resursele, sensibilitatea, imaginația unui autor și se distanțează într-un fel de vorbirea comună. În realitate, analiza stilului este sinteza particularităților expresive ale unui context și ca atare ea se concentrează asupra *seriei de opoziții* pe care le recunoaștem în invenția stilistică a unui autor.

Iată enunțate sumar aceste opoziții, pe care le-am constatat de-a lungul acestor pagini : a) convenție — uz (standard) față de b) inovație — regenerare contextuală (sistem de imagini). Vechi-nou ; rațional-afectiv ; cuvînt-context ; cantitate-calitate — aceste aspecte indică atît natura stilistică a expresiei literare, inovatoare față de convenție, față de uz, cît și originalitatea viziunii, scopurile artistice, intenția de a întruchipa într-un anumit fel o gîndire, un fond de idei. La baza acestui proces stă *selecția* și stocul de *variante* posibile pentru aceeași idee ; faptul stilistic esențial constă în asocierea nouă a cuvintelor vechi pentru a construi un context nou.

Recent, într-un articol instructiv, poetul francez J. Roubaud sublinia interesul deosebit al poeților ca și al lingviștilor față de „creativitatea limbajului", menită nu numai să transmită un mesaj, dar să-l și provoace, să stimuleze asocierile raționale, așa cum nota odată Eminescu într-unul din manuscrisele lui : *„Limba și legile ei dezvoltă cugetarea"* (ms. 2258, f. 113).

Am putea adăuga, după aceste comentarii în legătură cu stilul și analiza lui, că seriile infinite de construcții plastice, de contexte sugestive, dezvoltă nu numai cugetarea dar și imaginația, sensibilitatea, gustul creației de noi valori, al pasiunii vii pentru înnobilarea cuvintelor, ca limba să devină un instrument cu adevărat puternic de afirmare, de cultură, de progres.

Practic, prin cultivarea valorilor expresive ale limbii, deci prin studiul stilului, al resurselor limbii și prin buna întrebuințare a acestor resurse infinite se pune în practică adevărul rostit cu simplitate de Lucian Blaga : *Limba cea de toate zilele este o unealtă și o formă a spiritului.*

COMENTARII STILISTICE LA TEXTELE LITERARE

După expunerea teoretică din paginile precedente, urmează analiza (cu material ales și comentat mai în amănunt) aspectelor atît de complexe ale stilului în manifestările cele mai diverse ale creației scriitorilor de talent; ei au contribuit în mod hotărîtor la dezvoltarea și perfecționarea limbii române literare, lăsînd opere durabile în cultura noastră.

Textele alese ilustrează, în mare, evoluția literaturii și a limbii române, chiar dacă fragmentele la care ne-am oprit sînt reduse. Ele atestă treptata fixare a normelor fonetice, a ortografiei, stabilirea gramaticii limbii literare și perfecționarea stilurilor.

Cu cît înaintăm în timp, observăm mai puține particularități fonetice; șovăirile gramaticale se atenuează, iar îndrăzneala inovatoare în stil capătă siguranță, amploare, forță artistică deosebită.

Literatura este și un tezaur conservator de valori istorice, indicînd, peste timp, cîștigurile impresionante ale culturii naționale, ale artei literare, modernizarea și rafinarea mijloacelor expresive ale limbii literare.

Particularitățile fonetice, vechi sau regionale, paralelismele unor forme și construcții gramaticale și mai ales imensul cîmp al vocabularului românesc, sintetizînd în sfera moștenirii latine atîtea influențe diverse, cu o sinonimie care impresionează și pe cercetătorii străini, oferă scriitorilor posibilități stilistice infinite de a *localiza* și *data* scrisul lor, de a nuanța vorbirea eroilor lor, sugerînd realități complexe și mentalități diferite.

Drumul parcurs de la cronicari la autorii actuali este imens și nu o dată cu ocolișuri, cu eforturi vizibile, pen-

tru a învinge și domina inerția cuvintelor, rezistența materialului de prelucrat, pentru ca pagina de evocare să capete viață și să reproducă, în mărime naturală, peisaje și oameni. Progresul a fost însă constant, cu toate adversitățile istoriei noastre dramatice și cu toată izolarea culturii noastre latine, față de evoluția altor popoare, pornite de la aceeași obîrșie. Fapt impresionant : extrem de rapida modernizare a limbii și literaturii a fost ca o victorie deplină a unei spiritualități niciodată înfrîntă. Ceea ce demonstrează succint și analizele care urmează.

I

Traian împăratul după izbîndă au căzut la apa Dunării, unde șezînd cu oștile au adunat din toate cele părți și olate lucrători și au zidit, mare minune vacurilor pre urmă, pod de piatră peste Dunăre, cu turnuri de piatră, care se pomenește pînă astăzi Turnu Severinului ; în Țara Muntenească este acela loc, malul dincoace ; acelui olat zic muntenii județul Jiiului, cum noi ținutul Jiiului.

Miron Costin, *De neamul moldovenilor*

Particularități dominante, lexicale și gramaticale, situează textul citat într-o epocă mai depărtată decît aceea a narațiunilor moderne. *Fonetic* surprinde acurateța transcrierii, ceea ce dovedește o oarecare tradiție a scrisului, și, poate cel mai convingător, influența pozitivă a cărților sacre, adresate întregului popor, a căror limbă a fost mult apreciată de Heliade, Negruzzi și Eminescu. Circulația lor a pus bazele unității limbii literare și a generalizat fonetismul curat al acelor monumente de limbă care atestă originalitatea romanității noastre. M. Costin scrie : *vac* în loc de *veac ; pre* în loc de *pe*, care erau firești în epocă și s-au menținut pînă tîrziu în limbajul popular.

Lexicul narațiunii este pitoresc și cu aspectul de vechime caracteristic epicei populare. *Au căzut la apa Dunării, unde șezînd cu oștile* sînt construcții curente în cro-

nicarii noştri ; azi însă am spune : *au ajuns la apa Dunării* şi : *şi-au aşezat tabăra acolo.* Tot aşa, Costin spune despre podul-monument pentru posteritate, de la Turnu-Severin : *mare minune vacurilor pre urmă,* căci nu exista încă la acel moment în limbă neologismul necesar : *posteritate* (= veacuri pre urmă). *Olat, olaturi, olate* este un arhaism ieşit din uz (= ţinut) ; cuvîntul apare des la Miron Costin. Observăm şi termenii sinonimici citaţi de autor : muntenii zic *judeţ,* iar noi (moldovenii), *ţinut,* în legătură cu părţile Jiului. Mai trebuie remarcat un procedeu lexical de alăturare a două sinonime pentru a le explica mai bine, aşa cum se întîlneşte frecvent în textele religioase traduse, şi pînă tîrziu în presa primilor ani de apariţie (1829—1840) : acele *părţi* şi *olate,* construcţie pleonastică, dar nu inutilă pentru cititorii epocii şi pentru cercetătorii istoriei limbii noastre literare. Evident că sinonimia termenilor merge şi mai departe, căci limba română dispune azi pentru aceeaşi noţiune de cuvintele : *parte, loc, ţinut, olat* — folosite de Miron Costin în citatul dat — dar mai are şi pe : *regiune, întindere, teren.* Cronicarul se referă şi la originea toponimicului Turnu-Severin : „pod de piatră peste Dunăre, cu turnuri de piatră, care se pomeneşte pînă astăzi Turnu Severinului".

Gramatical, particularităţile nu abundă şi cîte sînt nu produc dificultăţi cititorului de azi ; forme de acord vechi : împăratul *au căzut ; au adunat ;* topica aparte a apoziţiei : Traian *împăratul ; mare minune vacurilor* — podul de piatră ; construcţia de azi este alta : *împăratul* Traian şi : *podul de piatră* — mare minune... ; alte inversiuni : *acela loc ; acelui* (loc) *olat zic ;* lipseşte aici reluarea complementului pronume (ca în latină), fapt pe care, mai tîrziu, îl va aproba Budai-Deleanu ; *acelui olat* (îi) *zic ;* ceea ce evoluţia limbii a contrazis, în folosul accentuării complementului. Tot aşa, lipseşte prepoziţia *pe* care indică un complement de loc : (pe) *malul dincoace.* Elipsa apare în finalul citatului : *cum la noi* (îi zic) *ţinutul...*

Miron Costin ilustrează în fragmentul citat o gîndire complexă și, consecvent, scrie o frază complexă, cu numeroase subordonări, menite să indice amănuntele descriptive, acțiunile și aprecierile sale asupra celor realizate, marcînd și unele valori afective ale narațiunii : *mare minune vacurilor pre urmă ; acele părți și olate ; au căzut la apa Dunării* (mai plastic decît : au atins, au ajuns, au venit la apa Dunării). Chiar dacă stilul nu este ieșit din comun, precizia descrierii și uimirea vizibilă în fața acțiunilor lui Traian se transmit acestor fraze arborescente, dovedind un meșteșug sigur al scrisului.

II

Ștefan-Vodă cel Bun, bătîndu-l turcii la Războieni, au mărsă să intre în Cetatea Neamțului. Și fiind mumă-sa în cetate, nu l-au lăsat să între și i-au dzis că pasirea în cuibul său nu piere. Și așè, pe cuvîntul mîne-sa, s-au dus în sus și au strînsă oaste.

I. Neculce, *O samă de cuvinte*

Limba literară veche conține numeroase particularități fonetice, căci norma limbii literare era departe de a fi fixată. Se vede fonetismul popular și arhaic la fiecare pas și el dă un specific marcat moldovenesc scrisului acestui cronicar, pe care și-l recunoșteau ca înaintaș și dascăl Creangă și Sadoveanu. *Mărs, dzis, pasirea, așè, mumă* și *mîne*-sa (mama sa), ca și *u* final la formele verbale *mărsă ; strînsă*, sînt frecvente în graiul provinciei lui, păstrate în parte pînă în zilele noastre.

Narațiunea lui Neculce redă cu fidelitate epoca veche a graiului moldovenesc și oglindește realitatea resurselor expresive în forma autentică a vorbirii obștești. Nu poate fi vorba de o intenție a „literarizării", pentru că nu exista atunci etalonul limbii literare evoluate. Valoarea stilistică a narațiunii oglindește totuși preocupări literare și nu o simplă înregistrare de fapte pentru posteritate, ca docu-

ment al unui martor ocular, ca arhivă de înregistrare a unor poveşti aflate de la ai săi.

Pe un spaţiu restrîns, asistăm la reconstituirea unei scene vii, într-un limbaj pitoresc. Formele verbale dominante alternează (prin timp şi mod) : *au mărsŭ* să între ; *l-au lăsat ; i-au dzîs ; au strînsŭ ;* dar : *bătîndu-l ; fiind ; să între ; nu piere ; să să ducă ; să strîngă.* Fonetic şi gramatical sînt exact atestate formele arhaice : l-*aŭ* lăsat ; i-*aŭ* lăsat ; i-*aŭ* dzîs ; s-*aŭ* dus ; au strînsŭ pentru a marca singularul ; să *să* ducă, cu reflexivul *să* (= se). Forma arhaic populară *mîne-sa* (mamei sale) este sinonimă cu *mamă-sa.*

Tehnica stilistică prezintă valori necontestate chiar pe un spaţiu aşa de redus : în vorbirea indirectă e inclusă zicala : *că pasirea în cuibul său nu piere ;* construcţia gerunzială concentrează naraţiunea : *bătîndu-l ; fiind...* în cetate ; joncţiunea propoziţiilor este de tip popular : *Ce să să ducă* (= ci, însă...) ; *Şi aşè* (= deci...) ; construcţia : *pe cuvîntul mîne-sa* evocă sensul aparte a lui *cuvînt* (= îndemn, argument ; motiv invocat). Repetiţia e frecventă în toate naraţiunile populare ; Neculce o foloseşte şi aici, apăsînd asupra faptului esenţial : *să să ducă sus ; s-au dus sus* şi *au strînsŭ oaste.*

Prin simplitatea limbii şi prin claritatea construcţiilor, a cuvintelor, Neculce este un narator original, cu un stil expresiv, uşor de recunoscut pe fiecare pagină. Sadoveanu l-a studiat şi l-a preţuit constant, ca pe un înaintaş al limbii române artistice.

III

Într-aceia împăratul Traian minunat pod de piatră au făcut peste Dunăre, ca văzînd că trecerea încolo şi încoace peste Dunăre multă împedecare şi zăbavă face, pentru aceia au socotit să facă pod peste Dunăre şi într-acest chip să rîdice din picioarele

[1] Registrul formelor vechi de limbă la Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare,* vol. I, 1960.

oştii o piadecă grea ca aceia. Deci cu dinadinsul apucîndu-să de lucrul podului, într-acelaş an l-a săvîrşit. Minunat pod au fost acesta şi o zidire ca aceia, ca carea n-a mai văzut soarele, şi cu anevoie s-ar putea crede, iar mai cu greu s-ar putea spune, de nu s-ar vedea şi astăzi urmele şi rămăşiţele lui în fundul Dunării, la locul care mai pe urmă s-au chiemat Turnul lui Severin.

Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor.*

Iată aceeaşi temă, de care se ocupa Miron Costin, prezentată de un ilustru autor, făcînd parte din Şcoala Ardeleană, din acea pleiadă de autori eruditi, patrioţi şi inspiraţi cercetători ai trecutului istoric şi ai limbii române, prin cultivarea căreia voiau să ajungă la renaşterea poporului, la asigurarea drepturilor lui politice şi la participarea lui la civilizaţia modernă. Modernizarea culturii, a limbii literare, prin reprezentanţii de frunte ai acelei mişcări iluministe s-a înfăptuit. Pasajul citat atestă atît interesul lui Micu pentru istoria patriei sale, cît şi ţinuta literară a scrisului său, care se distinge prin unele particularităţi de limbă şi stil remarcabile.

S. Micu scrie : *împedecare, rîdice, piadecă, apucîndu-să, carea, chiemat.* Acest fonetism ţine de tiparele epocii, de specificul limbii vii, pe care marii reprezentanţi ai Şcolii Ardelene au folosit-o, au şlefuit-o, avînd, primii, conştiinţa necesităţii cultivării limbii, a modernizării şi unificării ei prin scrieri bune, temeinice, puse în slujba progresului. Aceste fonetisme sînt specifice limbii populare de pe aria nordică a Daciei vechi, afară doar de *chiemat,* poate influenţă a cărţilor bisericeşti tipărite de Coresi şi de urmaşii săi, apropiaţi de fonetica graiului muntenesc, din sudul Carpaţilor. *Chiemat* este în opoziţie cu *împedecare ;* şi nici una dintre aceste forme nu a fost sancţionată de evoluţia limbii literare ; ortografia modernă a retuşat *chiemat* în *chemat,* ca şi pe *împedeca* în *împiedeca.* La

fel : *ridice, piedică* nu cum scria S. Micu. Este însă absurd să ne gîndim că acest autor, ca alții din secolele trecute, ar fi putut scrie „corect", din punctul nostru de vedere de azi. Pecetea istorică a limbii este o realitate care ține chiar de originalitatea culturii și a scrisului nostru mai vechi.

Lexicul popular din fragmentul citat este încă o dovadă împotriva acelor critici care condamnau ca latiniști pe reprezentanții Școlii Ardelene, fără să-i fi studiat mai atent ; ce exagerări neologice sau de latinizare sînt în fragmentul reprodus ? Nici una. Cuvintele folosite de autor circulă și azi și sînt din graiul viu al obștei românești de pretutindeni : *împedecare și zăbavă* sînt în relație sinonimică și oarecum pleonastică, întocmai cum am văzut mai sus la Miron Costin ; era un procedeu al scriitorilor vechi ; *să rîdice din picioarele oștii o piadecă* e o locuțiune echivalentă și mai concretă, mai plastică deci, cu *a înlătura un neajuns, o dificultate ; grea ca aceea* — un atribut cu valoare de intensificare *(ca aceea* este la Creangă cu sens de superlativ : o bătaie ca *aceea,* adică zdravănă) ; *lucrul* podului, cu sensul de *făcutul, lucrarea* podului ; *l-au săvîrșit,* termen vechi pentru : a termina ; un sinonim vechi și regional, des folosit și de autorii ardeleni din epocă : *a mîntui.* S. Micu mai scrie : *zidire* (clădire, construcție), *cu anevoie* (cu greu) ; *urmele și rămășițele,* folosind iar sinonime conexate pleonastic, ca mai sus ; *s-au chiemat* (a fost numit). Vocabularul acesta vechi are un farmec de simplitate și de evocare mai concretă decît neologismele folosite apoi.

Cam la fel se prezintă situația și în domeniul faptelor *gramaticale :* frecvența lui *că* și a lui *ca* pentru comparație (nu tocmai eufonică în : *ca carea* n-a mai văzut soarele) ; antepunerea atributului : *minunat* pod ; construcția revine mai jos exact în aceeași formă ; *multă* împedecare; superlativul are o structură aparte : *grea ca aceea ;* zidire *ca aceea ;* ca carea *n-a mai văzut soarele* (după care urmează amplificarea ideii de superlativ : „cu anevoie s-ar putea crede, iar mai cu greu s-ar putea spune, de nu s-ar

vedea și astăzi urmele și rămășițele lui"). Acordul, firește, are forma arhaică : Traian *au făcut ; au zidit, au socotit ;* l-*au săvîrșit ;* minunat pod *au fost* acesta. Reflexivul pasiv este tot o marcă mai veche a limbii scrise : locul *s-au chiemat* (s-a numit ; a fost numit).

Stilistic, remarcăm formule populare, curente la cronicarii vechi, luate din limba populară : epitete ca : *minunat, greu* (repetat), *acesta, acela* dau repetiției o notă de insistență asupra obiectului : *minunat* pod au fost *acesta.* Narațiunea este sfătoasă și cu elemente dominant populare, fără invenții stilistice spectaculoase.

IV

Cine va privi sara la ceriul cel cu stele înfrumusețat, aceluia i se va vedea ceriul ca și o boltă mare si vînătă pe care să fie țintuite stelele ca niște cuie de aur și stelele așa i se vor vedea ca întocma de departe de dînsul. Noauă ne pare ca cum am sta nemișcați în centrul hemisferiului (giumătății de glob) acestuia și ca și cum întreg globul ceresc, precum este înăuntrul covățit, cu toate stelele dimpreună s-ar întoarce pre lîngă pămînt în 24 de ceasuri, de la răsărit spre apus și cursul acesta al stelelor tuturor se numește mișcare de obște. Ci de vom lua cevaș sama, deodată vom vedea la soare, la lună și la planete că dînsele păsesc de la apus spre răsărit și păsirea aceasta a lor de la o stea fixă pînă la alta se numește propria lor mișcare.

Gh. Șincai, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului* (c. 1800).

Fragmentul citat dintr-o veche lucrare a lui Gh. Șincai, eruditul autor al *Hronicii românilor,* fruntaș al renașterii culturii noastre, inițiată de Școala Ardeleană la sfîrșitul secolului XVIII, lucrare publicată după manuscris în ultima vreme, dovedește nivelul modern al limbii autorului și chiar unele deprinderi stilistice apreciabile la începuturile culturii noastre moderne, cînd litera-

tura artistică propriu-zisă era așa de modestă. Cîteva note specifice se cuvin menționate deci.

Puține sînt fonetismele regionale în scrisul lui Șincai : *sară ; ceriul ; noauă ; giumătate ; pre ; cevaș ; sama.* Grafii de acest fel se găsesc însă la toți autorii secolului trecut, cînd norma era nefixată, controversele lingvistice erau foarte vii. Ciudată apare, dacă textul e corect transcris, forma *ceriul* și *giumătate,* frecvente în Moldova, mai rare în Ardeal.

Lexicul este sectorul cel mai original, care demonstrează caracterul științific, de popularizare, al cărții, efortul lui Șincai de a scrie pe înțelesul poporului, fără însă a putea renunța la unii termeni noi, impuși de progresul științelor : *hemisferiu ; curs ; planete ;* (stea) *fixă ;* (mișcare) *proprie.* Noutatea lexicală se vede și sub celălalt raport al inovației lexicale : expansiunea semantică prin folosirea figurată a cuvintelor în contexte inedite. Cerul *țintuit* cu stele ; glob *covățit* (scobit) ; stelele *pășesc* (înaintează). În locul neologismului *universal,* Șincai folosește *de obște* (mișcare *de obște* a globului ceresc). Ca latinist, ne-am fi așteptat să folosească sinonimele latinești, existente în lexicul român, dar el recurge la termeni slavi ca : *ceas, obște.* Rămîne cu totul excepțională adaptarea atîtor neologisme în opera lui G. Șincai, atît de preocupat să facă textul accesibil tuturor cititorilor. Fiecare studiu nou, mai aprofundat, al limbii fruntașilor Școlii Ardelene scoate mai mult în evidență valoarea contribuției lor la modernizarea limbii și a stilurilor ei diferite, mai ales a stilului științific, cum și interesul foarte viu pentru normarea și cultivarea limbii literare.

Într-adevăr, *gramatical,* construcțiile sînt de o claritate modernă, chiar dacă ici-colo cîte o formulă pare rară azi sau învechită : aceluia *i se va vedea* ceriul (în loc de : i se va părea) ; pe care *să fie* (— pe care sînt, de fapt) ; *ca întocma* (— întocmai ca) ; *pre lîngă* (— în jurul) ; al stelelor *tuturor* (inversiune : al tuturor stelelor) ; vom vedea *la soare, la lună... că ele* pășesc (— cu prep. pleonastică *la*).

Dintre *figurile de stil* dominante în text, ca și în primele creații literare, comparația ocupă un loc aparte, ca frecvență și formă : ceriul e *ca o boltă mare și vînătă* ; stelele *ca și niște cuie de aur* ; globul ceresc *precum este înlăuntrul covățit; noauă* ne pare *ca cum am sta nemișcați.* Întîlnim și alte figuri de stil, ca *epitete* : cu stele *înfrumusețat ;* boltă *vînătă ;* stele *țintuite ;* cuie *de aur ; covățit* ; mișcare *de obște ;* p e r s o n i f i c a r e : planetele pășesc ; r e p e t i ț i e : pășesc ; *pășirea* lor ; stele-planete ; s i n o n i m e : *mișcare — pășire ; boltă — glob ceresc ; curs — mișcare — pășire.* Toată această varietate de cuvinte și de construcții sintactice dă o impresie de pictură vie, cu mijloace nuanțate, cu un vizibil efort de precizie, într-o epocă îndepărtată de cea de azi. În orice caz stilul lui Șincai evocă temeliile modernizării și rolul neologismelor în ansamblul tendințelor inovatoare din limba literară. *Precizie și nuanțe,* iată coordonatele evoluției continue a faptelor de stil modern.

V

Mare pagubă la o țară de a-ș (i) scoate tot materialul nefabricarisit, vînzîndu-l în alte țări cu un prost preț, și apoi să-l cumpere iarăș cu preț de 30 de ori mai mult ! Mare pagubă este cînd o țară în veci cumpără toate lucrurile du prin alte țări, și acele nu cumpără nici un lucru fabricarisit dintr-aceasta — cum este în ticăloasă patria noastră, care are în lung 2 hotare, unul despre meazăzi, și altul despre meazănoapte, și pe amîndoao în veci să exportarisește monedă, neimportarisîndu-să pe nici un hotar măcar un ban. Și prin cel despre meazănoapte exportarisesc neguțitorii prin mărfurile de la Lipsia și Paris, iar prin cel de la meazăzi — milostivii domni, prin arendele domniilor.

Dinicu Golescu, *Însemnare a călătorii mele, 1826.*

Caracterul de vechime al textului din opera lui Dinicu Golescu, scriitor în epoca lui, atît de modern și cu idei reformatoare, pătrunse de patriotism luminat, apare la orice nivel al limbii, dar mai ales în formele lexicale și gramaticale. Șovăiala transcrierii fonetice se vede în variantele la același cuvînt : *neguțătorii* (într-o ediție), dar *neguțitorii* (aici). *I* final, mut, nu apare *în a-ș* (i) sau *în iarăș* (i), iar diftongii capătă o formă greoaie : *amîndoao*, cum reflexivul *se* este transcris după pronunțarea populară, vie și azi : *să ;* „să exportarisește". Aspect regional prezintă și prepoziția : *du prin* (la fel, eroii lui Camil Petrescu spun : *du pe* în loc de *: de pe* ; „haina du pe mine").

Un efort constant al lui Dinicu Golescu de a adapta multe neologisme la nevoile exprimării sale i-a cerut contactul cu noutățile secolului, care impunea unii termeni, inexistenți în limba noastră ; dar, cum să fie românizați, cum să le găsească forma cea mai bună ? El scrie deci aproape de felul nostru de a scrie azi : *material, monedă, mărfuri, arende ;* forma verbelor neologice, de sursă romanică, poartă pecetea influenței neogrecești : *exporta,* este transcris : *exportarisi ;* la fel *importarisi.* Acest sufix *-isi,* atașat la verbe de origine latină sau franceză, va fi ironizat pe scară întinsă de Alecsandri, Hasdeu, și va dispare curînd.

În sens contrar, unele epitete vădesc realitatea îndepărtată a limbajului, caracterul arhaic al lexicului : *prost preț ; în veci* se exportarisește ; *ticăloasa* patrie (cu sensul de : săracă, apăsată, exploatată) ; *milostivii* domni (cu sens ironic : *darnici* cu averile furate).

Această îmbinare între nou și vechi este expresia directă a unor tendințe accentuate în epocă : spiritele luminate căutau soluțiile *progresului* după o lungă noapte *medievală* de oprimare și mizerie. Confruntarea realităților de la noi cu ceea ce au putut crea alte popoare, mai norocoase prin faptul că se puteau chivernisi singure și puteau să-și apere libertatea, stimula gîndirea, ideile, și reclama *un vocabular înnoit.* De aici și neologismele care începeau să pătrundă în Principatele Române, după

ce în Transilvania, prin ilustra Şcoala Ardeleană, apăruseră cărţi noi, lucrări esenţiale pentru renaşterea noastră politică şi culturală, cu numeroase idei şi cuvinte noi.

Descendenţa latină şi continuitatea poporului pe aceste meleaguri justifică cerinţele de libertate, autonomie şi progres a celor mai patriotice minţi de la începutul secolului trecut. Din Ardeal, cărţile, ideile, lexicul, în forma lor nouă, au pătruns repede în toate regiunile locuite de români. Ca şi Gh. Lazăr, Dinicu Golescu a luptat pentru luminarea poporului şi pentru emanciparea lui. E cazul să spunem, în legătură cu vocabularul cărţii sale, că a introdus peste 240 de neologisme, un număr mare, în formă de cele mai multe ori, potrivită, necesare comunicării ideilor noi, ca şi în pasajul citat mai sus.

Sinteza dintre *vechi şi nou* va domina secolul trecut în procesul evolutiv al limbii române şi este o componentă a stilului, care trebuie văzută şi apreciată ca atare, oglindind progresele societăţii şi mai ales continua relatinizare a limbii noastre, pentru că neologismele romanice întăreau caracterul romanic al limbii literare. Aici apar încă aspecte hibride ale neologismelor romanice (cu sufixe neogreceşti) ; era doar începutul înnoirii masive a lexicului românesc.

Gramatica textului pare a prezenta cele mai multe particularităţi, într-o epocă în care norma nu e fixată, cînd se căutau soluţiile raţionale ale unei sistematizări a legilor limbii, a categoriilor sale gramaticale, atît de complexe, despre care avea să scrie însă lucruri adînci Heliade Rădulescu, la 2 ani după cartea lui Dinicu Golescu, în a sa *Gramatică,* apărută în 1828. Caracterul popular a construcţiilor este de la început vizibil ; raporturile sintactice sînt învechite : mare pagubă este *la o ţară de a-ş (i)* ; sau a două frază imensă, cu subordonări greoaie, în care apar o propoziţie predicativă, alta coordonată prin *şi,* urmată de o comparativă, de o atributivă etc., terminînd cu o construcţie gerunzială. Depăşită este construcţia cu prepoziţiile folosite aci : cumpără... *du prin ;* unul *despre*

meazănoapte ; *pe* amîndoao se exportariseşte (dar mai jos ; şi *prin cel* despre meazănoapte) ; mare frecvenţă au pronumele : *acele ; aceasta ; unul, altul,* ca şi substantivarea cu ajutorul lui *cel,* articol cu rol deosebit în sintaxa noastră, în vorbirea populară : *cel* despre meazăzi (hotarul, se subînţelege). Fraza finală pune pe primul plan un element secundar, sintactic vorbind, în realitate — faptul principal : Şi prin cel *despre* ; neclară este construcţia *prin mărfurile de la Lipsia şi Paris,* în final, e o elipsă, marcată printr-o pauză (—) : „milostivii domni, *prin arendele lor*". Acel *prin* subliniază instrumentul de *export,* condamnat de scriitorul patriot, care vedea scurgerea averii naţionale spre ţări străine, pentru a fi prelucrată materia primă şi apoi revîndută cu un preţ de 30 de ori mai mare. Eminescu va spune la fel, mai inspirat în satira sa, dar şi mai caustic contra exploatării capitaliste a vremii sale.

Cîteva observaţii de ordin stilistic, cîteva construcţii voit afective în ansamblul comentariului critic al lui D. Golescu : exclamaţia repetată la început de frază atrage atenţia asupra unui fapt ieşit din comun : *Mare pagubă... Mare pagubă.* Autorul o spune cu adîncă durere, cu dorinţa de a atrage atenţia asupra unui fapt cu deosebire păgubitor pentru patria sa. Se asociază şi hiperbola pentru a sublinia răul : *în veci cumpără toate lucrurile du prin alte ţări,* în care *în veci* şi *toate* sînt evidente exagerări ; antepunerea epitetului, *ticăloasa patria,* pune mai mult în relief starea ţării, contrastul cu alte regiuni mai dezvoltate. La fel, *milostivii* domni, în finalul pasajului, îngroaşă ironia, aşezînd în faţă epitetul cu sensuri multiple, cu resonanţe ale textelor sacre.

VI

Cel mai delicat şi cu gîndire lucru în ortografie şi care face cinste duhului omenesc, este puntuaţia : ea desparte şi face chiare judicăţile noastre, arată şirul şi relaţia lor şi ne face şi să înţelegem şi să ne

facem înțeleși în scrierile noastre ; și ea singură împlinește sfîrșitul pentru care s-au aflat regulile ortografiii, mai vîrtos în limbile cele vii.

Heliade Rădulescu, *Prefața* la „Gramatica românească", Sibiu, 1828.

La începuturile modernizării limbii române literare, Heliade, pe care Eminescu l-a lăudat pentru eforturile lui inovatoare, pentru știința și judecata sa sănătoasă, puse în slujba înnoirii și perfecționării limbii literare, înainte de a fi căzut în mania italienizării ei, după 1840, Heliade folosește cu grijă cuvintele, păstrează tradiția scrisului, cum s-a format ea de la Coresi încă, adaugă neologismele necesare și propune cele mai juste soluții în adoptarea acestora la nevoile limbii române în curs de modernizare. Există însă în scrisul lui cîteva particularități care amintesc de epocă și de instabilitatea ortografiei.

Fonetica textului amintește de vechimea scrisului ; *puntuație ; judicăți ; șir ;* regulile *ortografiii.* În același timp, autorul Gramaticii, atît de importantă pentru înnoirea limbii scrise, transcrie : *singură* (nu sîngură) ; *înțelegem* (nu înțălegem) ; *desparte* (nu dăsparte) ; deci nu cum se pronunța și în sudul țării. Heliade selectează formele, și, pledînd pentru o ortografie fonetică, literarizează forma lor, nu transcrie exact pronunțarea populară a provinciei sale. Orientarea lui a găsit o aprobare aproape unanimă la autorii epocii, în orice caz la cei mai de seamă : Negruzzi, Alecsandri, Bălcescu.

Lexicul este pe calea înnoirii ; o sinteză largă, inițiată încă de Școala Ardeleană, va cuprinde în sfera cuvintelor moștenite, vechi, elementele cele mai noi, cerute de modernizarea vieții, de progresul culturii, de evoluția firească a literaturii. Neologismele vor pătrunde masiv în limba română scrisă a secolului trecut și vor fi integrate definitiv în lexicul ei modern. În textul de mai sus, Heliade folosește : *delicat* lucru : *ortografie ; puntuație ; relația* lor ; *regulile ortografiii.* Aceste neologisme se asociază

cu unele cuvinte vechi : cu *gîndire ; cinste duhului* (el putea scrie : onoare spiritului — azi sinonime în limba literară, ca numeroasele paralelisme latino-slave, de tipul : *oră — ceas, timp — vreme, speranţă — nădejde*). Mai interesant e cuvîntul *chiar* („chiare judicăţii"), care este latinescul *clarus* moştenit în scrisul nostru vechi, sub forma folosită şi de Heliade : *chiar ;* astăzi s-a păstrat sub forma originară ca adverb ; *chiar,* şi în expresia : *apă chiară, apă chioară* (prin etimologie populară). Dar cuvîntul a revenit a doua oară în limba modernă sub forma neologică : *clar.* Înţelegem deci în text : *judecăţi clare, limpezi.* Cuvinte vechi sînt şi : *sfîrşit,* cu sensul de „scop", *vîrtos,* obişnuit şi azi în limba literară. Această sinteză, chiar în limitele aşa de mici ale textului, evocă tendinţele predominante ale limbii literare în curs de modernizare atunci.

Construcţiile *gramaticale* nu pun probleme deosebite : cuvîntul *puntuaţie* este subliniat şi prin *topică* şi prin *reluare* cu ajutorul lui *ea,* pronume-subiect. Se va observa dubla determinare atributivă a lui *lucru :* prin *cel mai delicat,* un superlativ grăitor, foarte rar în epocă, prin *cu gîndire,* o locuţiune adjectivală, populară, completînd neologismul *delicat,* apoi altă determinare, pe lîngă acelaşi regent : *care face cinste duhului omenesc,* o propoziţie atributivă, care gradează sugestiv calităţile acelui *lucru,* atît de accentuat de scriitor ; dar acel *lucru* important este *puntuaţia ;* despre ea se spune în continuare ceva deosebit, ceva unic în istoria gramaticii noastre, amănunte care ar putea sluji drept moto la capitolul respectiv al gramaticilor noastre. Este subliniat prin repetiţie cuvîntul esenţial, cuvîntul-cheie de aici : *face* care marchează acţiunea decisivă a subiectului *puntuaţie ;* aceasta *ne face să înţelegem* orice scriere şi *ne face să fim înţeleşi* cum trebuie în gîndurile noastre mărturisite ; ea indică succesiunea justă a ideilor omului. Gramatical sînt importante diferenţele de semnificaţie ale lui *şi* (conjuncţie şi adverb), cum şi ale diatezelor lui *înţelege : să înţelegem* şi *să fim înţeleşi* de către alţii. Spre sfîrşit, subiectul este din nou

accentuat şi izolat chiar : *ea singură* îndeplineşte un scop deosebit, întruchipînd şi dînd funcţie practică *regulilor ortografiii.* Un reflexiv pasiv subliniază din nou vechimea textului, tiparul limbii literare din epocă : *regulile s-au aflat,* adică „au fost stabilite, normate, fixate" (au fost definitivate treptat şi la noi).

Din punct de vedere *stilistic,* remarcabile sînt epitetele : *delicat, cu gîndire :* repetarea lui *face* de patru ori, cu referire la punctuaţie, substantivul subiect reluat prin pronume, frecvenţa mare a lui *şi,* sinonimia lui *şir* cu *relaţie* pentru a întări noţiunea de „context" ; simplitatea în ansamblu a construcţiei dă contextului vioiciune, naturaleţe, nuanţare specifică unui adevărat scriitor.

VII

El ar cădea cu bucurie la o dulce reverie, dacă pocnitile biciuştei surugiului şi prozaicile lui răcnite l-ar lăsa în ticnă. Dar iată te apropii de Tîrgul Frumos ; să nu să lunice cetitoriul a judeca după nume şi fapta ; cîte lucruri şi cîţi oameni au pompoase nume şi nu au decît nume !...

Nu departe de aice sînt apele minerale de Strungă, ce sînt de un nespus folos la feliurite boale. Ele însă sînt necăutate... Mulţi din bolnavii ruşi s-au vindecat aicea ; să şi făcusă nişte căsuţe pentru ei, acum însă şi acele să strică...

Toate vestesc aici mulţămire sufletească şi dulce viaţă cîmpască.

Odinioară însă acest tîrg au fost mult mai lăcuit ; dovadă multe bune case ce să văd pustii...

C. Negruzzi, *Fragment dintr-o călătorie.*

De numele lui Negruzzi se leagă adevăratul început al prozei artistice, căci nuvela sa „Alexandru Lăpuşneanu" din *Dacia literară,* 1840, despre al cărei centenar a vorbit atît de pătrunzător Liviu Rebreanu în 1940 la Academia Română, stă la începuturile scrisului cu adevărat artistic

în nuvelistica noastră. Dar autorul acelei nuvele pornise modest ca traducător, a cărui limbă literară era aproximativă în 1830, dar care a evoluat rapid într-o direcţie modernă, expresivă, de mare limpezime, precizie şi plasticitate. Se cunosc opiniile lui despre rolul limbii literare, despre căile modernizării şi perfecţionării ei, schimbul de opinii cu Heliade, în 1836, decisiv pentru înnoirea şi progresul limbii române. Fragmentul reprodus mai sus reprezintă o parte a *Scrisorii I* din volumul publicat de Negruzzi în 1857, după 20 de ani, sub titlul de „Păcatele tinereţelor" în care însă redactarea aceluiaşi fragment este, sub raportul limbii literare, al stilului, diferită, marcînd în acest fel evoluţia fericită a limbii scriitorului moldovean. Vom vedea îndată această evoluţie, după consemnarea unor amănunte de limbă, de stil.

Fonetică: graiul moldovenesc apare destul de fidel transcris, cu lexicul şi gramatica limbii populare, care au stat la baza creaţiei artistice a lui C. Negruzzi. Acesta transcrie deci: *pocnitile; răcnite, ticnă; lunice; cetitoriu; aicea, făcusă, feliurit; să strică; mulţămire; viaţă cîmpască; lăcuit;* toate aceste fonetisme, specifice graiului moldovenesc, ţineau de scrisul lui Negruzzi cînd nu se preocupa încă în mod deosebit de aspectele unităţii limbii literare şi de estetica ei, aşa cum va face peste numai cîţiva ani, ajungînd să fie acuzat — (cum am arătat în studiul meu despre limba şi stilul acestui scriitor, publicat în „Limbă şi literatură", I, 1955) — de „muntenizarea" limbii sale, pentru că adoptase formele fonetice munteneşti, mai curate, mai literare, mai aproape de tradiţia scrisului nostru, de la Coresi pînă în epoca lui Negruzzi.

Dar să vedem ce devine textul de mai sus după 20 de ani, la republicarea bucăţii, în volumul citat, sub titlul de *Scrisoarea I,* comparaţie instructivă pentru evoluţia limbii literare, a generalizării formelor fonetice mai îngrijite, dar importantă şi sub raport lexical şi stilistic prin modificările structurale pe care le cuprinde:

„El s-ar lăsa bucuros la o dulce reverie, dacă pocnetele biciuştei postilionului şi prozaicele lui răcnete nu l-ar turbura. Dar iacă te apropii de Tîrgu-Frumos! Să nu te

luneci a judeca după nume şi lucrul ! Cîte lucruri şi cîţi oameni îşi ascund nimiccia sub pompase numiri !

Nu departe de aici, sînt apele minerale de Strunga, de însemnător folos pentru felurite boale ; ele sînt însă neîngrijite... În campania trecută, mulţi din bolnavii ruşi s-au vindecat aici...

Toate vestesc aici liniştea sufletului şi dulceaţa vieţii cîmpeneşti... Odată însă acest tîrg a fost mai locuit, cum se cunoaşte din multe case ce sînt acum pustii".

*
* *

Ca în limba literară de azi, fonetismele se încadrează în norma generală a limbii scrise, fără a prezenta particularităţi moldoveneşti izbitoare ca în 1837 : *pocnete, prozaice ; răcnete ; să luneci ; aici ; felurite ; cîmpeneşti* (nu cîmpască !) ; *locuit ;* un singur aspect distonant : *iacă !*

Lexical, aspectul vechi dar şi sinteza specifică a momentului, între elementele populare şi neologismele necesare progresului, apar la fiecare pas, mai ales cînd comparăm variantele. Putem astfel mai uşor consemna progresul limbii literare la un autor de primă importanţă pentru cultura naţională şi pentru evoluţia limbii române în ansamblu. În 1857 citim : *postilion,* nu : surugiu ; a *turbura,* nu : a nu lăsa în ticnă ; *însemnător,* nu : un nespus folos ; *neîngrijite,* nu : necăutate ; *linişte,* nu : mulţămire. Autorul adaugă, pentru a situa în timp acţiunea : în *campania* trecută, un neologism rar în epocă. Dar, se ştie că Negruzzi nu s-a ferit deloc de neologisme, cînd ele erau cerute de realităţi concrete. În acelaşi timp, şi termenii, construcţiile vechi, populare, apar ca nuanţe familiare : *s-ar lăsa bucuros la o dulce reverie ; prozaice răcnete ; să nu te luneci a judeca după nume şi lucrul ; a ascunde nimiccia (!) sub pompoase numiri.* Cuvîntul *nimiccia* este un cuvînt creat artificial : *nimic* şi *-ie* (probabil după *tare-tărie ; voinic-voinicie*), care însă nu a rămas în limbă. Fără sancţiune obştească, invenţia individuală dispare. În schimb, neologismele folosite aici

de Negruzzi au rămas defintiv stabilite în limba literară : *reverie ; prozaic ; pompoasă ; ape minerale ; campanie.*

Gramatical, textele prezintă puţine aspecte specifice timpului şi locului, căci Negruzzi a redat cu grijă evidentă textul citat : *a cădea la* (azi : a cădea într-o dulce reverie) ; să nu te luneci *a judeca* (azi folosim, în general, al doilea verb la conjunctiv : *să judeci*) ; un adjectiv rar : *însemnător* folos şi, în 1837 : un nespus folos ; *folos la* (azi : folos pentru). Curios e faptul, în final, cum autorul a modificat contextul, făcîndu-l mai greoi decît în prima variantă : *cum se cunoaşte din multe case,* faţă de : „multe bune case ce se văd pustii". Propoziţiile principale din vechiul text sînt preferabile, cel puţin aşa spunea Eminescu, în raport cu subordonarea din textul mai nou ; să se recitească comparativ ultima frază a celor două texte de mai sus.

Stilistic, nuanţele afective sînt destul de pregnant marcate prin epitete : *dulce* reverie ; *prozaice* răcnete ; *însemnător* folos ; antepunerea lor urmărea să le pună în evidenţă. Alte figuri de stil : aproape în fiecare frază o *antiteză,* de la prima pînă la ultima ; *reveria* faţă de răcnete ; *nume-lucruri* se opun între ele, căci Tîrgu-Frumos nu e prea atrăgător, ne spune în continuare scriitorul : de aici un aforism, în genul celor populare : adesea nimicul se ascunde sub nume înşelătoare.

VIII

Inimă şi tărie sufletelor bărbate !... Temelia dreptului şi a slobozeniei nu piere în veci... În orice inimă rămîne un gînd ascuns, un loc unde sămînţa bună încolţăşte... Popoarăle îşi pierd sfaturile şi rătăcesc din calea dreaptă sau adorm în durere, dar nu pier. Lumea răvăşită se întocmeşte iarăşi, dar cu încetul şi cu durere mare ; neamurile trec prin ispite şi cercări, pînă ce întră priceperea într-însele şi se înţăleg aşa şi fierul numai prin foc se înmlădie, se netezăşte şi se face strălucitor.

Alecu Russo, *Cîntarea României.*

Scriitorul moldovean, din care am reprodus un capitol evocator, sărbătorit, de curînd, la 150 de ani de la naştere, a fost un luptător consecvent pentru cultivarea limbii literare, om cu vederi progresiste, patriot revoluţionar, modern în concepţii şi foarte ataşat de tradiţiile istorice ale culturii şi limbii române. Limba lui este străbătută de un patos înalt, de evocări mişcătoare, de adresări directe către patria lui iubită, într-un stil amplu şi energic, colorat şi cu nuanţe de vechime, perfect accesibil azi, după aproximativ 115 ani de la apariţia poemului său în proză. Puţine note regionale se văd în text, specifice graiului moldovenesc : *încolţăşte ; popoară ; înţăleg ; netezăşte.* Dar Russo scrie cu fonetica muntenilor, a lui Heliade, apoi a întregii limbi literare : *pier ; pierde ; fier* (nu ca moldovenii din epocă : *per, perde, fer*), ceea ce marchează o tendinţă a unificării normelor fonetice, o practică de mare importanţă pentru progresul limbii în general.

Nici un neologism nu apare într-un text dedicat evocării istorice ; lucrul este explicabil prin structura poemului istoric, dar intenţia de revalorificare a tezaurului lexical vechi apare mai evidentă dacă ne gîndim că Alecu Russo a fost format în mediul apusean, a învăţat de mic la Geneva, în Elveţia, era un mare admirator al clasicilor francezi, era, cu un cuvînt, un om modern, plin de idei reformatoare, mişcat de idealurile revoluţionare ale epocii, prieten al lui Bălcescu. Trecutul nostru vechi şi graiul strămoşesc l-au insiprat, l-au îndemnat să scrie critici acerbe contra celor ce croiau sisteme arbitrare de reformă a limbii. Alecu Russo, pe care Ibrăileanu îl punea în fruntea criticii moldovene împotriva jargoanelor de tot felul, prefera deci fondul vechi oricărui val de înnoire lexicală a limbii noastre : sufletele *bărbate* (nu : eroice) ; *slobozenie,* nu : libertate (deşi acest cuvînt, foarte folosit în momentul revoluţionar din preajma anului 1848, era în scrisul literar al fiecărui confrate, mai ales în opera lui Bălcescu) ; în construcţia : *popoarăle îşi pierd sfaturile,* ultimul cuvînt este destul de complicat ; poate, înţelegea

autorul : își pierd busola ? În orice caz, un neologism ar fi fost aici de mare nevoie, ar fi lămurit contextul, căci polisemia lui *sfat*, ca în textele vechi, ne poate duce la orice interpretare arbitrară sau echivocă. Russo scrie : lumea răvășită se *întocmește* iarăși, în loc de : se reface, se reclădește ; termenul vechi este desigur expresiv, dar prea aproximativ ; el dă un aer arhaic voit întregului context. *Durere mare* ne duce îndată la termenul de *sacrificii*, obișnuit azi pentru *calamitățile* războiului ; *cercări* pentru „încercări", sau *vicisitudini ; priceperea* este aici sinonim cu „experiența". Aforismul final îngroașă aspectul de stil cronicăresc și dă narațiunii un ton solemn, grav, în acord cu toată *Cîntarea României*.

Gramatica citatului nu pune probleme de arhaism exagerat. Prima propoziție poate însă stîrni semne de întrebare, pentru natura nominală a exclamației ; textul ar fi mai clar dacă ar exista o virgulă după *tărie*. În textul tradus de Bălcescu, după originalul francez al lui Russo, pierdut, cum se specifică în ediția lui P. V. Haneș (cercetătorul asiduu al operei lui Alecu Russo), într-adevăr citim astfel : *Tărie, sufletelor bărbate !*, fapt care schimbă sensul construcției (și îl simplifică). Această variantă are mai multe particularități de stil și gramatică, pe care le voi semnala îndată.

Revenind acum la textul reprodus spre analiză mai observăm construcții arhaizante : „temelia nu piere *în veci*" (niciodată) ; „pînă ce întră priceperea *într-însele*" (adică : în ele, ajung și ele la înțelepciune) ; ideea comparativă este introdusă prin : *așa și* (cum, după cum). Fraza finală, foarte amplă, concentrează multe adevăruri rostite cu vorbe vechi, în formule vechi, în care caracterul de generalitate apare în repetarea reflexivului : *se întocmește ; se înțăleg ; se înmlădie ; se netezește ; se face strălucitor*. Specificul aforistic al întregului text, ca și narațiunea menită a stabili adevăruri peremptorii, folosește *prezentul etern ;* în tot citatul nici un timp trecut sau viitor. Nici nu se poate găsi o exemplificare mai plină de sens, mai

adecvată, pentru a ilustra rolul dinamic al acestui timp verbal folosit aici de Russo.

Inovația stilistică nu este frapantă. Începutul exclamativ se continuă cu acumulări de adevăruri generale, de constatări istorice, reflexul experienței popoarelor, din care iese învățătura înaltă a unei istorii dramatice, ca aceea trăită de poporul român. Valorile metaforice abundă în context, mai ales prin exploatarea polisemiei cuvintelor vechi : *inimă* (=curaj) sufletelor *bărbate ;* acest epitet, dispărut azi ca adjectiv, (zicem : suflet *de bărbat*), era des folosit în folclor, în cronici, în textele vechi ; apoi *eroic* l-a înlocuit definitiv. *Temelia dreptății și a slobozeniei,* formulă de evocare a aspirațiilor supreme ale poporului, marcînd forța, tăria, rezistența împotriva oricărei primejdii. Metafora : *sămînță bună încolțăște* evocă persistența valorilor morale care stau la baza vieții popoarelor ; *popoarele adorm în durere* precizează în chip figurat rezultatul oprimării, amorțirea puterii lor, dar nu moartea și dispariția colectivității. Noțiunea de *amorțire* era curentă în epoca imediat următoare primei generații a Școlii Ardelene ; opera acestuia a contribuit la renașterea sentimentului patriotic.

Sinonimia joacă aici un rol stilistic de nuanțare și de accentuare a unei idei de bază : *popoarăle* sau *lumea* sau *neamurile* indică natura *universală* a experienței istorice; uneori apare epitetul menit să accentueze aspectul dramatic al acestei experiențe : lumea *răvășită,* pentru ca în final, aforismul să sugereze cum suferința, drama, purifică, încearcă sufletele, le înnobilează. *Fierul numai prin foc se înmlădie...*

Aceste elemente esențiale există și în variantele textului prezentat de Bălcescu, mai redus, mai concentrat în anumite părți, cu o fonetică muntenească *(încolțește ; popoare ; netezește* etc.) ; începutul e mai simplu : *Tărie, sufletelor bărbate ! ;* încolo, fără modificări esențiale.

IX

Păşeşte lin, o barcă, pe unda adormită !
Respectează-al naturei răpaos trecător ;
Inima mea de zgomot cu totul obosită
Ca la un scump tovarăş se-ncrede l-al tău zbor.

Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, 1957.

Poetul se adresează, în *Barca*, unui obiect care-l poate purta pe-ntinderea lină a apelor, unde domneşte liniştea şi-i poate oferi o clipă de destindere, de refacere a forţei morale, natura fiind un leac ideal pentru zbuciumul cotidian. După un vers remarcabil prin armonia sunetelor prin ritmul curgător, într-adevăr lin, cu o alternare fericită a vocalelor, a consoanelor dintre care, în final, dentalele (d, t) predomină, urmează al doilea vers distonant din punct de vedere fonetic, avînd şi un ritm dificil : *respectează-l naturei...* După acesta, ritmul, rimele, cuvintele scurte restabilesc o sonoritate şi o armonie agreabilă, plină de sugestii ; vocala *o* din partea a doua a versului 3 nu este întîmplătoare în contextul care ne vorbeşte despre zgomotul obositor.

Lexicul acestei strofe ne reţine atenţia : deşi puţine neologisme apar în aceste patru versuri, ele enunţă mai mult decît o tendinţă a înnoirii, un început de generalizare a neologismelor chiar, şi în limbajul poetic, destul de refractar, în genere, la neologisme. Ştim că Heliade şi Bolliac le-au introdus masiv în poeziile lor, dar Alecsandri, Eminescu le-au folosit cu multă cumpănire, mai ales în faza maturităţii lor artistice. Dintre poeţii secolului trecut, Gr. Alexandrescu a fost cel mai receptiv poate la neologisme ; fondul lui filozofic, ideile morale din opera sa reclamau termenii noi ; multe neologisme răspundeau nevoii de exactitate şi de nuanţare a contextului, cum am avut prilejul s-o arăt cu ani în urmă[1].

[1] *Gr. Alexandrescu, gînditor şi poet modern*, în „Scrisul bănăţean" nr. 1. 1955.

Voința de adaptare a elementelor noi de vocabular, de încadrare în structura limbii se vede și din forma *răpaos* și *respectează*, azi raritățI lexicale ; atunci însă normale, căutîndu-și matca definitivă în limba literară. Se vede la poetul nostru modern începutul unei îndrăzneli metaforice care anunță marea artă literară a clasicilor de după el ; căci nu era un poet oarecare autorul *Umbrei lui Mircea la Cozia*, care scria :

Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate ;
Către țărmul dimpotrivă se întind, se prelungesc,
Și-ale valurilor mîndre generații spumegate
Zidul vechi al mănăstirei în cadență îl izbesc.

E aici o viziune titanică, amintind pe cea a lui Eminescu, iar sub raportul limbii, al lexicului neologic *(generații* mîndre ; *în cadență)*, invenția este de cea mai aleasă calitate stilistică : *ale valurilor mîndre generații spumegate.* Lexicul pitoresc, sugestiv, include și acele neologisme care dau o rezonanță vie, modernă, contextului, ca în citatul prim ; aici apar : *generațiile* spumegate ale valurilor — cea mai originală metaforă, poate, înainte de Eminescu ; ele izbesc *în cadență* zidul vechi.

Gramatical și *stilistic*, strofa citată mai sus din *Barca* conține numeroase subordonări : atribute și complemente, ca rezultat al preocupării descriptive (fizice și morale) : pășește *lin ; unda adormită ; răpaos trecător ;* inima *cu totul obosită ; scump* tovarăș. Remarcăm în ultimele două versuri gradația subordonării și a stilizării : subiectul enunțat la începutul de vers este urmat de precizări multiple, de un superlativ popular *(cu totul obosită),* o hiperbolă, de o comparație care introduce numele metaforic al bărcii *(scump tovarăș)* și verbul rar : *se încrede la al tău zbor.* Unele incidențe și inversiuni dau construcției un aspect de noutate frapantă ; versificația dispune de libertăți mari de topică și de asocieri poetice inedite ; este o lege a limbajului artistic ineditul asocierilor din care apar comparații, personificări, metafore, antiteze plastice, evo-

catoare, ca în versurile de mai sus. În primele două : personificarea bărcii, simbolul alunecării line pe valurile schimbătoare ale mării, amintind de repaosul *trecător* al omului ; în ultimele două, *inima* obosită de zgomot caută acel scump tovarăș pentru a se lecui de suferință în zborul lin al bărcii. Antiteza este remarcabilă și tot stilul figurat anunță poezia modernă a noii epoci.

X

Noaptea opri măcelărirea armatei musulmane și o păzi d-a fi cu totul zdrobită și risipită. Românii se întoarseră triumfători în tabăra lor, încărcați cu prăzi bogate. Pe lîngă tunurile lor ce și le redobîndiră, alte patru tunuri mari d-ale dușmanului, cai mulți și mai multe steaguri, între care steagul cel verde și sfînt al proorocului, fură trofeele acestii strălucite zile. Trei mii turci zăceau în cîmpul bătăii. Pierderea românilor era încă simțitoare, căci turcii se apăraseră cu curagiu. Apele Neajlovului se roșiră de sîngele vărsat în acea zi...

Astfel fu acea vrednică de o neștearsă aducere-aminte zi de bătaie de la Călugăreni, în care românii scriseră cu sabie și cu singe pagina cea mai strălucită din analele lor. De zece ori mai puțin numeroși decît dușmanii, ei cîștigară asupră-le o biruință strălucită și avură gloria d-a învinge un general pîn-atunci încă neînvins. Munteni, moldoveni, și ardeleni, soldați și căpetenii se luptară toți ca niște eroi. Dar cinstea cea mai mare a biruinței se cuvine cu tot dreptul viteazului domn. Prin întocmirile sale cele ingenioase, prin sîngele rece și nespăimîntarea sa și prin primejdia în care își puse viața, el asigură biruința. În această bătălie, ca în multe altele, nu știm de ce a ne minuna mai mult în acest bărbat, de geniul său de general, ori de vitejia lui de soldat. Într-adevăr, toate operațiile acestii bătălii dovedesc din partea lui Mihai și a românilor o artă militară înaintată, care cu tot dreptul

poate minuna pe toți cîți cunosc starea de pruncie în care se afla, în acel timp, această artă în toată Europa.

N. Bălcescu, *Românii supt Mihai-voievod Viteazul*. Cartea a doua : *Călugăreni*, cap. XVI

Proza însuflețită a lui Bălcescu e un capitol original, memorabil, al limbii și literaturii noastre și o demonstrație de stil de calitate incontestabilă. Eminescu, Iorga, Densusianu, Tudor Vianu și, recent, Geo Bogza i-au consacrat pagini de prețuire sinceră, subliniind contribuția lui la dezvoltarea artei literare moderne. Se cuvin menționate aprecierile magistrale ale lui Eminescu, scrise în „Timpul" din 24 XI, 1877, cînd apărea ediția lui Odobescu din scrierile lui Bălcescu : „Limba lui Bălcescu — scria Eminescu — este totodată culmea la care a ajuns românimea îndeobște de la 1560 începînd și pînă astăzi, o limbă precum au scris-o Alecsandri, Const. Negruzzi, Donici și care astăzi e aproape uitată și înlocuită prin păsărească gazetarilor. Deși Bălcescu se întemeiază pretutindenea pe izvoare și scrierea lui e rezultatul unei îndelungate și amănunțite munci, totuși munca nu se bagă nicăieri în seamă, precum în icoanele maeștrilor mari nu se vede amestecul amănunțit de vărpsele și desenul îngrijit linie cu linie. O neobișnuită căldură sufletească, răspîndită asupra scrierii întregi, topește nenumăratele nuanțe într-un singur întreg și, asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încît toată descrierea personajelor și întîmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuința undeva izvodiri proprii ca poeții. Nicolae Bălcescu e dealtmintrelea o dovadă că limba românească pe vremea lui și înainte de dînsul era pe deplin formată și în stare să reproducă gînduri cît de înalte și simțiri cît de adînci, încît tot ce s-a făcut de atunci încoace în direcția latinizării, franțuzirii și a civilizației „pomădate" a fost curat în dauna limbei noastre".

Citatul acesta explică originalitatea bine conturată a prozatorului muntean; fragmentul citat mai sus din Bălcescu demonstrează adevărul spuselor poetului: contextul este însufleţit de asocierile dinamice ale amănuntului, de reînvierea colorată aşa de afectiv, cu tonalităţi de intensitate metaforică şi cu invocaţii care-i vorbesc direct, parcă, cititorului. „O neobişnuită căldură sufletească" este în context, cum spunea poetul, şi ea dă limbii o putere eficace în reconstituirea scenelor istorice. *Epitetul* şi verbul cu timpurile, şi mai ales cu valorile lui semantice figurate, determinînd *personificarea* lucrurilor, abundă în proza lui Bălcescu: românii *triumfători;* trofeele acestii *strălucite* zile; acea *vrednică de neştearsă aducere-aminte* zi; întocmirile cele *ingenioase;* starea de *pruncie.* Noaptea vine ca o forţă umană în ajutorul turcilor; ea *opri* măcelărirea lor; românii *scriseră* cu sabie şi sînge *paginea* cea mai strălucită. Realismul, care se manifestă aici în viziunea eroică a victoriei românilor, impune procedeelor stilistice o dominantă a epocii: romantismul, deci hiperbola şi antiteza, pentru ca din contraste şi linii îngroşate să apară mai pregnant miezul ideii. Cumulul de termeni care evocă antinomia dintre tabere, polarizarea termenilor, fortifică impresia de ansamblu, încît cititorul parcă trăieşte aievea momentul dramatic al trecutului. Să reţinem frecvenţa neobişnuită pe un astfel de spaţiu redus, pe de o parte, a cuvintelor indicînd ideea de înfrîngere, pe de alta, enunţurile biruinţei, sugerarea ei prin asocierea cuvintelor care o pot măsura, chiar glorifica. Deci întîi: *zdrobită, risipită; măcelărire;* mii de turci *zăceau în cîmpul bătăii;* apele Neajlovului *se roşiră de sîngele vărsat.* Mai amplă este seria terminologică care numeşte, în foarte variate moduri, victoria românilor: românii *triumfători;* tunuri *redobîndiră; trofeele* acestii *strălucite* zile, printre care steagul cel verde şi sfînt al proorocului; zi *vrednică de neştearsă* aducere-aminte; românii *au scris cu sabie şi sînge* paginea cea mai *strălucită* din analele lor; *biruinţă strălucită;* gloria de *a învinge* un general *neînvins;*

toţi românii (munteni, moldoveni, ardeleni), *s-au luptat ca eroi;* cinstea cea mai mare a *biruinţei* revine *viteazului domn;* întocmiri *ingenioase ale lui;* el *asigură biruinţa,* cu preţul vieţii ; ne minunăm de *geniul său,* de *vitejia lui,* de *arta lui militară* şi a românilor. Mai mulţi termeni sînt aici aproape sinonimi : *strălucit* — repetat, (cuvînt-cheie), *triumfător, viteaz; biruinţă, vitejie, glorie, pagină strălucită de istorie.*

Mijloacele stilistice bogate sînt cumulate pentru a reda ideea de superlativ, categorie gramaticală ilustrată adesea prin construcţii afective mult mai bogate decît formele de bază indicate de gramatici : *mult, strălucit, biruinţă* sînt cuvinte *repetate* în context şi, în general, repetiţia dă impresia de grad înalt de intensitate. Întreaga frază care începe cu : *Astfel fu acea vrednică de o neştearsă aducere-aminte...* este redactată la superlativ, cu formulări variate ; apoi : *gloria de învinge un general neînvins* este treapta supremă a vitejiei. La fel : *se luptaseră ca nişte eroi.* Enumerarea calităţilor de comandant ale lui Mihai duce de asemenea la ideea de superlativ ; fortificarea, în final, a impresiei de ansamblu provine nu numai din repetarea lui *strălucit* sau a lui *biruinţă,* ci şi din reluarea verbului *a se minuna.*

În modul acesta, prin repetiţii, prin epitete şi hiperbole, prin antiteze şi prin amploarea evocării, cu bogate subordonări, cu acumularea amănuntului descriptiv sau de analiză morală, Bălcescu redă viaţa documentului istoric şi umple cu simţirea caldă a propriei sale meditaţii istorice pagina analelor uitate. Influenţa modelului clasic antic (Tit Liviu, Salustiu ; Tacit) este vizibilă, dar talentul original de scriitor este cu totul remarcabil. De aceea, Tudor Vianu i-a închinat pagini de preţuire adîncă în *Arta prozatorilor români* şi alte studii asupra stilului, asupra folosirii timpurilor verbale în proza acestui inspirat scriitor patriot.

Noutatea este vizibilă şi în vocabular ; unele note particulare sugerează epoca, mediul cultural specific, starea de evoluţie a limbii literare (cu adevărat modernă, spunea cu admiraţie Eminescu). Iată în *vocabular* cîteva a-

socieri izbitoare de vechime şi noutate în context (ca *icoanele maeştrilor ;* cu *nenumărate nuanţe ; izvodiri proprii ca poeţii,* — zicea Eminescu despre limbajul scriitorilor îndeobşte ; Bălcescu însă e nou din instinctul naraţiunii firesti, scriind, o proză lirică, pasionată, cu multă căldură), folosind în chip neaşteptat asemenea termeni sugestivi : *trofeele acestii zile ; paginea* cea mai *strălucită* din *analele* lor ; *gloria de a învinge ; general neînvins ; întocmiri ingenioase* (aici Bălcescu a evitat, pentru popularizare, termenul militar, neologic : *planuri,* scriind „întocmiri") ; *operaţiile* acestii *bătălii ; artă militară înaintată* (a lui Mihai şi a românilor). Pitorescul lexical al acestui context sugerează sinteza nouă pe care, lingvistic şi stilistic, a realizat-o Bălcescu, şi ca el, dar fiecare în felul său : Alecsandri, Negruzzi, Grigore Alexandrescu, Bolliac, Alecu Russo — generaţia paşoptistă, influenţată de lupta politică pentru libertate şi de voinţa progresului, care reclamau de fapt termenii noi ai exprimării lor logice şi afective, ca în pasajul citat mai sus.

Se observă în acelaşi timp, *claritatea gramaticală* a construcţiilor, ţinuta modernă a subordonării ample, perioada armonioasă şi ritmul sonor al contextului : *Noapte opri / măcelărirea armatei musulmane / şi o păzi d-a fi cu totul / zdrobită şi risipită ;* sau : *cai mulţi şi mai multe steaguri.* Bălcescu scrie însă : *acestii zile ; trei mii turci ; paginea ;* cîştigară *asupră-le ;* nota cea mai strident învechită : *nu ştim de ce a ne minuna în acest bărbat.* Încolo textul este de o clasică valoare stilistică.

XI

Pe loc ambele cete aprins electrizate
Scot paloşele-n soare c-un freamăt de oţel.
Ochirile prin aer se-ntîmpină-ncruntate,
Căci fiecare-alege un duşman pentru el.
Plecînd apoi cu toţii, strîng frîiele, dau pinteni,
În sprintene desghinuri îşi saltă caii sprinteni,

Și zbor pe-aripa urii, cu-avîntul de nălucă,
Și intră ceată-n ceată și-n luptă se apucă.
Pămîntul ropotește sub tropot de copite,
Văzduhul strălucește de arme ascuțite,
Iar paloșele albe ciocnindu-se-n loviri
Dau foc, dau moarte cruntă, dau aspre zăngăniri.

V. Alecsandri, *Dumbrava roșie, VII, lupta.*

Fragmentul citat pune în relief forța epică a poeziei bardului de la Mircești, care nu era numai un cîntăreț delicat al frumuseților naturii, ci și un evocator al eroismului străbun, un analist pătrunzător și un mare cunoscător al limbii și tradițiilor românești. Lectura acestor versuri ne aduce în amintire acel pasaj al *Scrisorii III* de Eminescu, de și mai mare intensitate dramatică, zugrăvind prin cuvinte încleștarea dintre oștile lui Mircea și turcii asupritori de veacuri ai poporului nostru. Multe trăsături stilistice comune apar în amîndouă evocările istorice atît de mișcătoare ; doi mari eroi ai trecutului nostru mînă vijelia omenească împotriva asupritorilor. Natura este în clocot, armata aduce supreme sacrificii pe altarul patriei ; poetul contemplează acest act de eroism și-l nemurește în versurile lui dinamice. Să se compare deci, măcar în treacăt cele două momente, cele două virtuți stilistice, pentru a detașa apoi unele învățăminte din procedeele artistice ale celor doi poeți ; ei au fost aici foarte aproape unul de altul :

Călăreții împlu cîmpul și roiesc după un semn
Și în caii lor sălbateci bat cu scările de lemn,
Pe copite iau în fugă față negrului pămînt,
Lănci scînteie lungi în soare, arcuri se întind în vînt,
Și ca nouri de aramă și ca ropotul de grindeni,
Orizonu-ntunecîndu-l, vin săgeți de pretutindeni,
Vîjîind ca vijelia și ca plesnetul de ploaie...
Urlă cîmpul și de tropot și de strigăt de bătaie.

M. Eminescu, *Scrisoarea III*

Din punct de vedere *fonetic*, textul lui Alecsandri ilustrează progresul pe care l-a făcut limba literară pe calea unificării normelor ortoepice. Moldovenismele frecvente din primele lui texte au dispărut, iar aspectul morfologic al cuvintelor reflectă generalizarea normelor literare, biruința principiilor pentru care au luptat solidari Heliade și Negruzzi. Un singur aspect vechi, popular, în flexiunea verbală : *ei zbor*, în loc de *zboară* (cum s-a impus definitiv în limba literară).

În schimb, fenomenele de expresivitate, de stil sînt foarte frecvente, bine dozate în contextul descriptiv, acumulate pentru a spori impresia de luptă, de ciocnire violentă. Alecsandri a demonstrat resurse lingvistice și forță de evocare, cu totul remarcabile, utilizînd limba curentă, ici-colo adoptînd un neologism pentru precizie și culoare ; atunci el sugera mai intens noutatea pentru că nu se tocise prin uz și abuz. Așa sînt, chiar de la început : *ambele* cete ; *electrizate*, cuvînt precedat de un adverb, *aprins* din aceeași familie semantică, aproape o tautologie ; de fapt cumulul acesta urmărește intensificarea maximă a impresiei : *ambele* cete *aprins electrizate* (presupunînd că *electrizat* ar avea un sens de „pus în mișcare, avîntat"). *Freamăt de oțel* este o metaforă izbutită, în spiritul limbii populare. Se vede în primele trei versuri frecvența mare a epitetelor : *electrizate, în soare, încruntate ;* în continuare, subordonările, determinările stilistice apar la tot pasul, menite să nuanțeze și să fortifice dinamismul confruntării dintre cele două tabere ; chiar propozițiile sînt reduse la juxtapunere, pentru a da verbelor o curgere rapidă : *strîng frîiele, dau pinteni ; — dau foc, dau moarte, dau aspre zăngănituri.* Repetiția aici *(dau, dau, dau)*, ca în alte locuri : *sprintene, sprinteni ; ceată-nceată ; ropotește-tropot ;* metafora asociată cu epitetul : *aripa urii, cu-avîntul de nălucă* marchează un cumul evident de amănunte descriptive, pentru a îngroșa linia tabloului, pentru a sugera fonetic, prin onomatopee, stilistic prin asocieri izbitoare de cuvinte, o ciocnire eroică, o încrîncenare a luptătorilor.

Paralela cu Eminescu ne ajută să vedem continuitatea eforturilor de a da limbii mlădieri noi, de a valorifica imense resurse expresive prin transpunerea în context a unei viziuni grandioase.

XII

Dupe ce Poarta turcească mazili din domnia Țării Românești pe Pătru Schiopul, acest domnesc cocon, adus în Țarigrad, fuse pus în lanțuri și trămis surghiun la cetatea Conia din Anadol; dar maică-sa îngrijată alergase curînd în urma lui și, cu mînile pline de aur, ceruse înapoi pe fiiul ei cel robit. Patruzeci mii de galbeni (afară de tot atîția ce adusese drept haraci al țării), împărțiți pe la viziri și pe la curtenii de toată mîna, scăpară zilele amenințate ale lui Pătru; dar un lucru, mai ales, întoarse spre dînsul voia veghiată a sultanului, adică mărăminoasa predare a unei comori de o sută treizeci mii galbeni, care se dovedise adunați și puși la păstrare de neamul domnesc al Țării Românești. Împăratul se milostivi și hărăzi zece mii dintr-înșii bătrînei doamne: iar pe coconul ei îl opri în Țarigrad cu leafă din haznaua împărătească și preste cîteva luni îi mai adăogi și douăzeci aspri tain pe zi.

Al. Odobescu, *Doamna Chiajna*, cap. IV.

Odobescu își întitulase cele două nuvele istorice : *Mihnea vodă cel rău* și *Doamna Chiajna*, „scene istorice din cronicele românești", mărturisind că a avut „drept model frumoasa nuvelă istorică a domnului C. Negruzzi, asupra lui Alexandru Lăpușneanu. Ca orice imitație, încercările mele sînt negreșit cu mult mai prejos de acel mic cap d-operă ; în lipsa talentului, m-am silit cel puțin să păstrez, pre cît s-a putut, formele și limba *Letopiseților* naționale cu care, în dreptate, se poate lăuda mai vîrtos țara Moldovei ; să adun datine, numiri și cuvinte bătrînești spre a colora aceste două episoduri culese din cronicele vechi".

Aceste precizări tipărite de autor în fruntea ediției a II-a din 1860, ca prefață, conțin indicații de preț pentru calea urmată de un autor clasic în reconstituirea realității istorice, avînd ca orientare creația unică prin valoarea ei artistică a lui C. Negruzzi. Se știe că Odobescu a rămas mult în urma maestrului său, dar procedeele lui stilistice și grija de a revalorifica datele istoriei și ale limbii naționale au rămas ca un document original și din punct de vedere stilistic.

Scriitorul erudit care a fost Odobescu pune deci mare preț pe tezaurul limbii vechi și al limbii populare. Se vede atenția lui față de particularitățile lingvistice ale acestui tezaur în transcrierea unor forme, considerate ca neliterare azi; așa de pildă observăm, din punct de vedere *fonetic: dupe; Pătru, trămis; mînile; fiiu; preste.* Se știe că în limba populară din Muntenia nu apare decît *mîinile;* în schimb: *dupe, preste, fiiu* sînt general-populare.

Lexicul este, cum a mărturisit chiar scriitorul, voit adaptat la momentul istoric vechi: *Poarta turcească; mazili; cocon domnesc; Țarigrad; surghiun, Anadol; haraci; curteni; voia veghiată; se milostivi; hazna; aspri; galbeni* (bani), cîteva locuțiuni: *a pune în lanțuri; a trimite surghiun; cu mînile pline de aur; a aduce haraci; de toată mînă; zile amenințate; pus la păstrare; hărăzi zece mii, tain pe zi.* Neologismele sînt ca și inexistente: *mărinimoasă; leafă.*

Aspectele *gramaticale* nu au pecetea vechimii decît în mică măsură: curios este raportul temporal din prima frază: după ce *mazili...* fuse pus în lanțuri; maică-sa *alergase, ceruse;* ne-am fi așteptat la folosirea consecventă a perfectului simplu; *mazili, fu, alergă, ceru.* Mai mult ca perfectul distonează aproape nepermis în acest context; Odobescu nu avea încă experiența scrisului literar cînd redacta povestiri de tinerețe. Construcții arhaizante: a fost *rămas la cetate;* patruzeci mii galbeni (lipsă prep. *de*); *întoarse spre dînsul voia veghiată; cu mînile pline de aur; trămis surghiun.* Topica, inversiu-

nile sînt similare cu cele din cronicarii pe care scriitorul voia să-i imite : Dupe ce Poarta... ; *pe coconul îl opri !* Frazele sînt lungi, cu destul de multe incidente : Pătru Șchiopul, *acest domnesc cocon, adus în Țarigrad.*

Cu aceste observații sîntem la limita fenomenelor de stil, destul de puține de altfel în textul citat ; textul se distinge prin simplitate și cursivitate, deși subordonările sînt destule în fraze amplificate cam livresc ; lucrarea scriitorului se vede în rînduiala contextului, în aglomerarea amănuntelor, cum făcuse și Negruzzi în prima parte a nuvelei sale.

XIII

Tudor Vladimirescu, luînd știre că Ipsilante a intrat în țară, își împărți oștirea în două părți : dintr-una formă mici garnizoane pentru apărarea mănăstirilor din Valahia Mică, în care își avea depuse proviziunile necesare pentru hrana oștirei ; iar cu o parte compusă din șase mii de panduri aleși și două mii cinci sute de arnăuți comandați de Macedonski și Prodan luă calea către București și se așeză în mănăstirea Cotroceni și pe cîmpia dimprejurul ei, formînd din această localitate un lagăr fortificat, din care observa mișcările lui Ipsilant, pe boeri și politica turcească. După regulele stabilite de acest căpitan, intrarea în lagăr a oamenilor particolari nu era poprită nici ziua, nici noaptea, dacă ei cunoșteau cuvîntul de ordin. Dinu Păturică, profitînd de această neîngrijire, încă de la sosirea lui Tudor vizita neîncetat lagărul și prin manierele lui insînuitoare dobîndi amicia și încrederea tuturor căpitanilor armatei și chiar pe a lui Tudor. Astfel sta lucrurile cu cîteva zile înaintea întrevederii lui Păturică cu Ipsilant în care se stabili vînzarea liberatorului României.

N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, cap. XXIX

Ceea ce surprinde în textul lui Filimon, publicat la 1863, ca primul roman al literaturii noastre, cu o evocare atît de atentă şi complexă a societăţii mai vechi, aici a epocii lui Tudor, căpitanul pandurilor de la 1821, erou al luptei pentru scuturarea jugului străin, este asimilarea unui mare volum de termeni noi, neologisme introduse în naraţiune pentru a da precizie cît mai mare relatării. În acelaşi timp, unele aspecte ale limbii populare mai vechi, unele construcţii familiare, locuţiuni şi expresii apar în chip natural pentru a sugera mediul popular al eroilor. Aşa sînt : *luînd ştire, luă calea către ; a popri intrarea ;* astfel *sta lucrurile ; vînzarea* liberatorului României.

N. Filimon era un om al vremii sale, evoluat şi stăpîn pe mijloace stilistice foarte variate. Folosind un cadru fonetic modern, fără a face concesii unor deprinderi regionale, chiar dacă oamenii lui sînt simpli ostaşi, autorul acestui roman modern are un stil şi un vocabular cu adevărat moderne. Cultura lui deosebită, multilaterală, transpare în limbajul evoluat, nuanţat, cu egală grijă de precizie, prin neologisme, dar şi de nuanţare, de pitoresc şi sugestie plastică prin fondul popular al lexicului şi expresiilor, prin epitetul de culoare, prin comparaţii îndrăzneţe şi prin construcţiile familiare, luate din mediul ţărănesc, din vorbirea colorată a omului simplu. *Garnizoane, proviziuni, parte compusă ; lagăr fortificat, a observa mişcările, politică, reguli stabilite, cuvînt de ordin, particolari, a profita, maniere insînuitoare, amicie, liberator,* iată un şir mare de cuvinte noi pe un spaţiu atît de redus. Cu mici excepţii *(proviziuni, insînuitor, amicie, particolar),* aceste neologisme sînt şi azi la fel folosite. O amintire a limbii vechi, poate o persistenţă a formei dialectale muntenești, avem în : *astfel sta lucrurile,* lipsă de acord a predicatului cu subiectul (fapt curent şi azi în limba vorbită în sudul ţării).

Stilistic, naraţiunea lui Filimon urmează un tipar original, diferit de proza lui Negruzzi (densă şi mai colorată cu expresii populare ; construcţii mai lapidare), de

aceea a lui Odobescu (perioade ample, cu ornamente bogate, epitete, comparații etc.). Filimon recurge des la subordonări, dar în ele nu e atît grija de ornament stilistic cît dorința de a spune cît mai mult, de a da detalii importante, de a fixa un cadru al acțiunii, riguros conform cu realitatea istorică. De aceea, în prima frază amplă a citatului dat, cititorul urmărește un întreg tablou al măsurilor luate de Tudor, după ce a luat „știre că Ipsilant a intrat în țară". Era vorba de acțiuni decisive pentru viitorul țării, pentru tactica de luptă față de un adversar experimentat și fără scrupule. Filimon ne spune totul într-o frază ; o istorie întreagă într-o frază. Comparația acesteia cu descripția unui Iorga, Giurescu, sau cu textul din tratatul cel nou de Istorie a României, ne-ar edifica îndată ce înseamnă stil epic și densitate literară față de descripția științifică, riguroasă, dezvoltată.

După prezentarea situației în fraza amplă de început, restul fiind amănunte, evocarea lor apare mai strînsă, cu grija de a situa în prim plan pe Dinu Păturică, calificîndu-l scurt : maniere *insînuitoare*, adică iată prefăcătoria lui, caracterul pervers, cinismul vînzătorului de țară. Evident că textul se cere completat cu alte date de amănunt.

XIV

Toate începuturile sînt mici. Atîrnă de la înțelesul ce se dă cuvîntului mic. Dacă e vorba de cantitate sau mai bine de extensiune, atunci e adevărat că începuturile sînt mici ; dar dacă e vorba de calitate, de valoarea intensivă, atunci toate lucrurile sînt mari. Un început de cultură, în orice ram al ei s-ar întîmpla, trebuie să cuprindă întîi ceva ce nu a fost pînă atunci în viața publică a acelui popor, dar al doilea tot deodată ceva ce poate servi de fundament pentru o clădire și urmare mai departe. Numai cu aceste două elemente este un început.

Titu Maiorescu, *Critice*.

Criticul *Junimii* a fost un apărător consecvent al limbii îngrijite, un adversar al înnoirilor pripite, un susținător al literaturii de calitate, promovînd opera lui Alecsandri, Eminescu, Slavici, Creangă, Caragiale. Au rămas memorabile criticile lui împotriva coruperii limbii, împotriva exceselor. Deși a combătut aprig neologismele, paginile lui sînt pline de neologisme ; a combătut etimologismul, dar n-a exagerat cu ortografia fonetică. Nici o particularitate fonetică, nici o abatere de la scrisul literar nu găsim în fragmentul citat mai sus. Stilul lui este de o mare puritate, de un perfect echilibru între ceea ce e vechi, și rămîne viu în limbă, și ceea ce se impune ca nou, cerut de evoluția firească.

Vocabularul său reflectă această direcție constructivă : *atîrnă* (nu : depinde), *cuprinde* (nu : conține), *clădire* (nu: construcție, neologism care aici ar fi fost chiar mai potrivit, cu sens mai amplu) ; *urmare mai departe* este formularea de tip vechi pentru *evoluție continuă*. Dar numărul neologismelor nu este mic : *cantitatea, calitatea, extensiune, intensiv, fundament, element*. Cuvintele vechi pot primi uneori accepțiuni figurate : *fundament pentru o clădire și o urmare mai departe*.

Gramatical, exprimarea aforistică, densă, se îmbină cu explicația aproape filozofică, fapt curent în scrierile criticului de la Junimea : pasajul începe cu propoziția-enunț, urmată de o construcție eliptică de subiect clar. Comentariile, în fraze atît de originale, ale semnificației cuvintelor *mic* și *început*, impun construcția periodică, echilibrată, cu reluări de tipare ; acestea au și un rol *stilistic* evident. Finalul e din nou un fel de aforism-concluzie. Antiteza : *mic-mare* e de un efect sigur, punctul de plecare al meditației.

XV

a) Pierzîndu-și gîndu-n depărtări
Cu vasul ce se duce,
Cînd pe seninul sfintei mări
Luceafărul străluce.

b) *Privea în zare cum pe mări*
Luceafărul conduce
Corăbii negre... pe cărări
De valuri cînd străluce.

c) *Și în apus, în depărtări,*
Privea cum vîntul duce
Corăbii negre, cînd pe mări
Luceafărul străluce.

d) *Privea în zare cum pe mări*
Răsare și străluce,
Pe mișcătoarele cărări
Corăbii negre duce.

Am reprodus după ediția academică a criticului Panaitescu-Perpessicius variantele la o strofă a *Luceafărului*, pentru a urmări o clipă procesul creator al celui mai artist scriitor român. Se știe că miile de pagini de manuscris conțin un mare număr de variante, încercări, retușări, cu un cuvînt mărturii ale perfecționării treptate a poeziilor, de la fraza de încercare, o formă aproximativă, schița unui subiect sau imaginea unui joc subtil al fanteziei poetului, în căutare de esențe poetice în graiul românesc. Aceste variante sînt incluse în primele trei volume masive ale ediției Perpessicius și fără ele azi nu am avea studiile întinse asupra evoluției concepțiilor și a mijloacelor poetice eminesciene. Căci, pe lîngă numeroșii cercetători români de azi ai acestui material unic în cultura noastră, deopotrivă de prețios pentru literați, ca și pentru cunoașterea unei etape din evoluția limbii române literare, mai mulți eruditi străini au consacrat cercetări întinse poeziei și variantelor eminesciene. Voi cita aici numai lucrările semnate de Rosa Del Conte *(Mihai Eminescu o dell' Assoluto*, Roma, 1961), Alain Guillermou *(La genèse intérieure des poésies d'Eminescu*, Paris, 1963), L. Gàldi — Budapesta *(Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, 1964), la care s-ar putea adăuga o lungă listă de studii

mai vechi şi mai noi, pornind de la variantele poemelor eminesciene, de la acel tezaur de gîndire şi expresie, pe care l-am prezentat în parte în studiile privitoare la primele poezii (în „Steaua" nr. 5/1964), la materialul legat de elaborarea *Scrisorii III* (în „Limbă şi literatură", nr. 8/1964) şi de aceea a *Luceafărului* („Studii eminesciene", 1965), din care am citat mai sus, pentru ilustrarea mersului ascendent al expresiei artistice. Să reţinem cîteva amănunte grăitoare despre stilizarea acestei strofe, în evoluţia ei spre cristalizarea finală.

Este vorba de strofa IV, în care fata „din rude mari împărăteşti" contemplă întinsul mării pe care se reflectă Luceafărul de sus. Prima variantă nu aduce nici o construcţie stilistică deosebită decît doar un epitet frecvent la Eminescu, îndrăgostit de mare : *seninul sfintei mări.* Gîndul, visarea fetei urmăresc lunecarea lină a vasului pe întinsul mării, pînă departe. De la a doua variantă, poetul creionează definitiv primul vers : *„Privea în zare cum pe mări* / Luceafărul conduce / Corăbii negre". Fireşte că acest plural *mări* este mai bine plasat în context pentru a sugera imensitatea cosmică, — cadrul esenţial al întregului poem. Dar neologismul *conduce* distona în vers, mai ales dacă ne amintim cîtă rezervă avea Eminescu faţă de acest strat lexical convenţional şi fără forţă de plasticizare, cum o au vechile noastre cuvinte. Deci va înlocui îndată pe *conduce* cu *duce.*

Inovaţia cea mai importantă, în trecerea de la o variantă la alta, aici, ca în toate frazele perfecţionării poemelor eminesciene, constă în conturarea metaforei de mare strălucire, prin conţinut şi formă. Întîi Eminescu scrie : *cărări de valuri* pe care alunecă vasele, în lumina poetică a Luceafărului. Această formă se va schimba în final, pentru a evita repetiţia *mări,* apoi *valuri,* concentrînd metafora în formula eliptică, întărită însă de un epitet foarte fericit în context : *mişcătoarele cărări,* — epitet de mare efect stilistic (pe care poetul l-a mai folosit în „Scrisori" : *Cînd pluteşti pe mişcătoarea mărilor*

singurătate). Luna, ca şi Luceafărul, luminează mările, vasele, vastele singurătăţi mereu agitate, de unde epitetul care dă relief contextului : *mişcătoarele cărări, mişcătoarea singurătate* a mărilor. Faţă de această metaforă, varianta a treia cuprinde unele amănunte descriptive noi, dar numai în treacăt : *Şi în apus în depărtări / Privea cum vîntul duce,* — pe care le va schimba total, eliminînd toate datele noi ale tabloului, voit mai exact : în apus, în depărtări, vîntul care duce corăbiile. Pentru a avea în centru elementul esenţial, Luceafărul, amănuntele descriptive trebuiau sacrificate, obţinînd concentrarea tabloului, sublinierea contemplaţiei fascinate şi antiteza dintre *străluce* (din nevoi metrice, nu : străluceşte) şi corăbii *negre.* Faza finală este de o mare simplitate, adîncă însă prin forţa de sugestie a cuvintelor care cad parcă în cascadă, pentru a spune cît mai mult în foarte puţine amănunte ; dinamica tabloului o dau verbele multe pe un spaţiu atît de redus : *privea, răsare, străluce* şi *duce* (acesta cu o semantică vagă, difuză, figurată, cu sensul de „conduce", *călăuzind singurătăţi,* spune poetul în alt loc). Este o strofă de virtuozitate stilistică memorabilă, armonioasă, fără nici un termen nou, neobişnuit, cu o singură formă rară : *străluce,* în nota limbajului popular.

Dar, pentru a vedea şi alte prelucrări artistice eminesciene, să mai dăm un exemplu de trecere succesivă de la o variantă la alta, pînă ce exigenţa stilistică a poetului e satisfăcută de nivelul expresiv al contextului ; este vorba de reproşul părintelui ceresc adresat naivului Hyperion, încrezător în femei, dar care avea să cunoască curînd realitatea crudă a vieţii pămînteşti. Forma iniţială a basmului era :

Să-ţi numeri anii după mersul lunei
Pentru o femeie. — Vezi iubirea unei.

(O. II, p. 414).

după care poetul încearcă, pe alt plan, cu alte soluţii, strofele noi :

a) Iar dacă vrei ca să-ţi arăt
Credinţa-ntr-o femeie,
Repezi o clipă îndărăt
Şi vezi iubirea ce e.

b) Şi pentru ce ? vrei să-ţi arăt ?
Să mori ? Şi pentru cine ?
Dar te întoarce îndărăt
Şi vezi ce e de tine.

c) Şi pentru ce ? Vrei să-ţi arăt
Iubirea de femeie,
Repezi o clipă îndărăt
Şi vezi credinţa-i ce e.

d) Şi pentru cine vrei să mori ?
Întoarce-te, te-ndreaptă
Spre-acel pămînt rătăcitor
Şi vezi ce te aşteaptă.

În procesul selectiv şi de rafinare stilistică, Eminescu alternează frazele interogative cu cele afirmative, folosind multe sinonimii şi formule sintactice, din ce în ce mai clare şi mai categorice. De la seria de întrebări din varianta a doua (b), trece la îndemnul de a constata direct ce e credinţa femeii, iar în final insistă asupra verbului : *întoarce-te, te-ndreaptă,* cu un imperativ aparte, apoi cu metafora atît de sugestivă : *pămînt rătăcitor,* în antiteză cu statornicia, cu eternitatea cerului, a zeilor nemuritori. Formula populară : *Vezi ce te aşteaptă* este argumentul suprem al experienţei directe, a contactului cu muritorii. *Luceafărul* „este un model strălucit de felul cum poetul român înţelegea să prelucreze materialul poetic, ridicîndu-i existenţa amorfă la înălţimea simbolului".

(D. Popovici. *Poezia lui Eminescu,* p. 422).

XVI

Tustrei feciorii babei umblau în cărăușie și cîștigau mulți bani. Celui mai mare îi veni vremea de însurat, și baba simțind asta, umbla val-vîrtej să-i găsească mireasă; și în cinci-șase sate, abie-abie putu nimeri una după placul ei; nu prea tînără, naltă și uscățivă, însă robace și supusă. Feciorul nu ieși din hotărîrea maicăsa, nunta se făcu și baba își luă cămeșa de soacră; ba încă netăietă la gură: care însemnează că soacra nu trebuie să fie cu gura mare și să tot cîrtească de toate cele.

I. Creangă, *Soacra cu trei nurori.*

Pasajul citat începe cu un amănunt familial, relatat într-o frază simplă, Creangă nefiind preocupat de înflorirea narațiunii sale; aceasta are însă un pitoresc al cuvintelor și al numeroaselor locuțiuni și expresii luate direct din vorbirea populară: *umbla val-vîrtej, nu ieși din hotărîrea, după placul ei.* Finalul citatului conține un aforism popular, o relatare a unui obicei de la țară: darul soacrei e o cămașă *netăietă la gură*, cu semnificația că soacra nu trebuie să vorbească prea mult, să nu fie „soacră", să nu *cîrtească* mereu. Între limitele acestui pasaj, recunoaștem stilul lui Creangă, datorită unor trăsături de limbă, proprii numai lui.

Notăm puține fapte de fonetică populară: *șese*, pentru șase; *abie* (abia), *cămeșa*. Probabil că dacă povestitorul ar fi voit să urmeze deaproape graiul de acasă, el ar fi scris și: *îmblau, simțînd, nemeri, pre* (prea). Dar preferînd forma literară celei strict populare, Creangă a dovedit și aici preocuparea lui de a face artă literară, fără exagerări în sfera regionalismului, fără a transpune aidoma pronunțarea firească din părțile lui. S-a spus deci cu dreptate, și Mihail Sadoveanu, un mare admirator al lui Creangă, a dovedit-o în unele conferințe despre înaintașul său, despre arta lui specifică, că prozatorul manifestă preocuparea pentru rafinament stilistic, fiind sensibil la

frumuseţea cuvintelor, la puterea lor de a evoca viaţa, oamenii şi faptele lor. Creangă a mers pe calea înălţării limbii literare, promovînd unitatea ei fonetică, diversitatea lexicului ei, valorile inepuizabile ale construcţiilor stilistice, cu totul originale în opera lui.

Vocabularul este aspectul cel mai frapant în naraţiunile lui Creangă, el e departe, adesea, de nivelul convenţional al limbii scrise. S-a spus chiar că limba lui Creangă este excesiv de regională, că are nevoie de un glosar, ca să înţelegem cuvintele pe care le întrebuinţează cu scopul de a *localiza acţiunea*. Este adevărat că autorul însuşi a scris unele explicaţii la cuvintele populare mai rare. Sadoveanu a demonstrat însă, cu prilejul unei călătorii în vestul extrem al ţării, că vocabularul folosit de Creangă circulă pe aria nordică a României, că nu este deci regional, ci popular ; cuvintele lui cele mai rare sînt perfect înţelese la Beiuş, Oradea, în Bihorul îndepărtat. Iată cîteva cuvinte populare în fragmentul citat : *robace* (muncitoare), a *cîrti de toate cele* (adică verzi şi uscate) ; varianta *naltă*, sintagma : *cămeşa de soacră*, enunţă un obicei ţărănesc, un dar oferit soacrei, cum se înţelege din context. Aici nu apar multe cuvinte populare ; dar există alte pasaje mult mai bogate sub acest raport. Chiar şi pe un spaţiu restrîns, nota lexicală aparte sugerează originalitatea stilistică a lui Creangă.

Să notăm şi cîteva fapte de *gramatică* diferite de uzul literar de astăzi : hotărîrea *maică-sa* conţine o formă de nominativ cu valoare de genitiv : *maică-sa* în loc „maică-sii", sau : „mamei sale", cum e forma literară. Să cîrtească *de toate cele*, cum am spus, are valoarea de : *a pălăvrăgi verzi şi uscate ; de toate cele* este o formă populară pentru a indica tot felul de lucruri, *vrute şi nevrute*. Cum se vede, există o sinonimie variată pentru această expresie populară. De remarcat, tot pe linia specificului popular, preferinţa autorului pentru juxtapuneri în cadrul frazei, sau pentru coordonare între propoziţie. Povestirea capătă astfel vioiciune şi simplitate. Să se recitească, pentru exemplificare, ultima frază, care acumu-

leză mai multe amănunte într-o singură frază mai întinsă ; chiar a doua parte a frazei : *care însemnează că...*, conţine un pronume relativ echivalent cu un subiect pronume : *aceasta înseamnă* (cum am spune azi literar).

Cu privire la originalitatea *stilistică* a lui Creangă s-a scris foarte mult ; precizări importante au adus, de la început, Eminescu încă în perioada iniţială a afirmaţii lui Creangă, cînd a lăudat în „Curierul de Iaşi" *Soacra cu trei nurori* şi pe *Dănilă Prepeleac,* dîndu-le drept modele de artă stilistică autentic populară, inimitabilă în articulaţiile frazei, în contextele sugestive prin noutatea stilistică subtilă. Ibrăileanu scrisese că lipsesc metaforele din opera lui Creangă, ca la Homer de altfel ; există la ei însă valorificarea ingenioasă, foarte originală, a fondului de expresii, locuţiuni, proverbe, zicale de un pitoresc inimitabil ; Creangă le-a dat o nouă strălucire, o nouă putere în proza lui, foarte colorată, simplă în aparenţă, dar bogată în semnificaţii umane adînci. Cuvîntul şi expresia se încarcă de valori morale noi, fraza capătă ritm, densitate, ca în cele mai bune modele stilistice ale folclorului, dar fraza poate căpăta şi amploare, cu etaje de subordonări, dacă scriitorul vrea să contureze un tablou nuanţat, în tonuri vii, sau cînd zugrăveşte un personaj, cu meandrele lui sufleteşti, ca Popa Duhu (povestire care începe cu o frază de peste 12 rînduri ; nu era deci un autor oarecare cel ce mînuia în acest fel resursele limbii).

*
* *

În fragmentul citat, baba este „prinsă" în linii sigure, minime : fire voluntară, aprigă, cutreierînd *cinci-şase sate* în căutarea unei soţii pentru fiul mai mare (i-o caută pe plac mama, din a cărei hotărîre fiul nu ieşea) ; tabloul fetei este creionat doar prin cîteva epitete : *nu prea tînără, naltă, uscăţivă, robace şi supusă.* Antiteza dintre babă şi tineri este categorică ; ei supuşi, ea voluntară, despotică ; ei uniţi prin voinţa mamei ; ea voind să-i domine. Dar şi aici, un avertisment pe care-l dă înţelepciunea

poporală : în obiceiul amintit al darului către soacră este îndemnul să fie rezervată, să nu asuprească pe tineri prin cîrteli distrugătoare. Funcţia aforismelor populare este de a exprima metaforic un adevăr, o experienţă, un gînd esenţial. Pasajul se încheie cu asemenea lecţie, pe care viaţa, tradiţia, folclorul păstrător de datini i-l impun scriitorului, iar acesta îl lasă posterităţii prin opera lui.

„Eminescu îmi era pururi la îndemînă, de asemenea Creangă" — scria M. Sadoveanu ; el a lăudat în cuvinte bine alese cartea francezului J. Boutière, care cel dintîi a analizat fondul popular al limbii şi stilului lui Creangă în monografia lui din 1930, premiată şi de Academia Română. Opera lui Creangă e un document unic al originalităţii şi resurselor expresive ale limbii române.

XVII

Dar vatra Anei ?! Curat jaf ! Vase ştirbite şi nespălate, ici o oală, colo o cratiţă, mai departe un ceaun, cum le lăsase Ana din mînă, cuţitele şi furculiţele ruginite, lingurile pline de soi şi peste toate o muscărie ca-n toiul verii. — Asta-i moarte de om ! — strigă iar Safta şi se puse să frece şi să cureţe. A stat dar Safta bucuros la casa Anei cîteva zile, o săptămînă şi mai bine : n-ar fi iertat-o firea să plece pînă ce nu le vede iar toate cum le ştia, curate şi-n bună rînduială, cum o-nvăţase Ana să le ţie. Curăţenia însă şi buna rînduială se fac uşor şi greu e numai să le păstrezi, ca să nu ai mereu nevoie de a le face : peste vreo zece zile erau toate oglindă, iar Silea alerga prin casă şi se rotunjise de era mare mulţumire să-l ţii în braţe şi să-l desmerzi ; a apucat-o dar şi pe Safta dorul de serile petrecute la focul din faţa morii.

I. Slavici, *Vatra părăsită*.

O acurateţe, surprinzătoare la Slavici, originar din părţile extrem-vestice ale ţării, care nu prezintă aproape nici o particularitate fonetică, demonstrează grija autorului

pentru nivelul literar al prozei sale. În afara formelor iotacizate : *ţie* (ţină) şi *spuie* (spună), obişnuite la Slavici, ca şi la Sadoveanu, nu găsim devieri de la norma actuală a scrisului literar. Se ştie că Slavici a fost, alături de Eminescu, unul dintre cei mai activi scriitori militanţi pentru cultivarea limbii literare şi ne-a lăsat pagini instructive despre lupta lor pentru o limbă literară modernă, bogată, corectă, expresivă. *Amintirile* tipărite în 1924, spre sfîrşitul vieţii sale, conţin dovezi de mare valoare despre controversele din epocă în jurul limbii, despre preocupările lui Slavici, Eminescu şi Caragiale pentru o gramatică a limbii române literare. Ediţia nouă de articole, lucrări, memorii, un volum masiv, care poartă acelaşi titlu de *Amintiri*, deşi cuprinde un material mult mai vast, ne oferă alte contribuţii ale lui Slavici la cultivarea limbii, printre care şi un capitol din „Lumea prin care am trecut" : *Lupta pentru limbă*, probabil inspirat din preocupările cercului Junimea pentru asemenea teme. Desigur, Eminescu, maestrul şi corectorul lui Slavici, i-a fost un adevărat „spiritus rector", îndrumător estetic fără egal.

Lexical, textul este mult mai nuanţat, mai pitoresc, cu bune sinteze ale resurselor populare : *Curat jaf !* (care aminteşte de exclamaţiile frecvente la Delavrancea, în stilul lui familiar) ; *ici... colo ; pline de soi* (adică murdare) ; *muscărie* —, de menţionat că acesta este singurul citat, pe baza căruia cuvîntul figurează în dicţionarul tezaur al limbii române (în recent terminata literă *M*, p. 1026) ; *„ca-n toiul verii* asta-i moarte de om !" — expresie indicînd o supărare mare, o adîncă nemulţumire, o revoltă ; *dar* pe locul al doilea în propoziţie are sensul de „aşadar, deci" : *a stat dar Safta ; n-ar fi iertat-o firea* — nu putea ea ; n-o lăsa inima ; „erau toate *oglindă*", construcţie echivalentă cu : „le-a făcut lună de curate" ; *se rotunjise*=s-a împlinit ; s-a îngrăşat ; *era mare mulţumire*=îţi făcea plăcere. Să mai notăm *jaf (Curat jaf !)*= prăpăd, mizerie.

Cîteva note specifice în construcţiile g r a m a t i c a l e : după două scurte propoziţii exclamative (Dar vatra Anei ?!

Curat jaf !) urmează o frază lungă, cu numeroase subordonări, dependente de regente semnificative : *cum le lăsase Ana din mînă,* care caracterizează toate obiectele murdare, ca şi propoziţia finală nominală : *şi peste toate o muscărie ca-n toiul verii.* Populară este construcţia verbelor fără complemente : *se puse să frece şi să cureţe ;* nuanţa de aspect din *se puse să...* este specifică limbajului popular. La fel apoziţia dezvoltată cu valoare temporală : cîteva zile, *o săptămînă şi mai bine ; şi* are valoarea lui *dar* în : ...„se fac uşor, *şi greu e numai să*“... ; în schimb fraza finală, foarte lungă, dovedeşte încă o dată că scrisul lui Slavici era supravegheat, construit atent.

Stilul într-o naraţiune cu o notă dominantă populară, marcată prin exclamaţii, prin repetări şi formule familiare, — atrage interesul prin limpezimea contextului, prin vocabularul vechi, popular, prin determinări numeroase, colorate : *curat* jaf ! ; o muscărie *ca-n toiul verii ;* erau toate *oglindă ;* era *mare* mulţumire. Inversiunile şi repetiţiile nu puteau lipsi dintr-un text autentic popular : a stat dar *Safta la casa Anei ;* a apucat-o... dorul ; erau *toate* oglindă ; *curate şi-n bună rînduială ;* curăţenia şi *buna rînduială* etc.

Fără inovaţii stilistice spectaculoase, Slavici a scris o proză de analiză substanţială, cu o excelentă adaptare a mijloacelor limbii la fondul de idei.

XVIII

Se-nserase bine. Turmele trecînd
Zîngăneau vrun clopot, şi veneau pe rînd
De la cîmp. Amurgul înnegrise zarea.
S-auzea-n departe tremurat cîntarea
Buciumului jalnic, ca un psalm în vînt.
Şi plîngea Simina şi privea-n pămînt
Şi-şi vedea viaţa toată pustiită
Dintr-o vorbă numai ! Se simţea slăbită
Ca d-un veac de boală. Toate-acum s-au dus !

George Coşbuc, *Dragoste-nvrăjbită.*

Îndată după Eminescu, într-o epocă de imitaţii minore, izvorîte din exemplul marei arte poetice fără egal, imitaţii cu un timbru fals disperat, Coşbuc aduce din Ardealul înstrăinat un accent de viaţă plină şi de robust optimist ţărănesc, unanim apreciat de contemporani. Limbajul său marca o viguroasă repunere în sfera artei durabile a tezaurului popular şi o inspirată rafinare a meşteşugului poetic, însoţit de o nouă mlădiere a cuvîntului obştesc. La împlinirea centenarului naşterii sale, în septembrie 1966, Tudor Arghezi semna în „Gazeta literară" (15 IX, 1966) o tabletă memorabilă despre înaintaşul său : *Coşbuc*, din care, socot potrivită reproducerea aci a unui pasaj : „Între marii poeţi de felurite limbi, trebuie definitiv aşezată poezia lui Coşbuc, o mare poezie nestudiată încă şi am constatat că absentă din bibliotecile măcar ale scriitorilor. În limba noastră românească, G. Coşbuc a creat o limbă nouă : aviz facultăţilor de filologie ; căci într-adevăr, noul nostru mare poet ne aduce în graiul scris o lume nouă, o dată cu o limbă nouă".

Ceea ce diferenţiază în chipul cel mai izbitor pe poetul Ardealului (care „e o verigă de aur", — spunea tot Arghezi, în lanţul marilor creaţii spirituale ale poporului român) de confraţii lui este limbajul nou, asocierile metaforice nuanţate şi foarte sugestive, vocabularul popular ridicat pe treapta unei potenţe expresive originale, dar mai ales tehnica nouă, a versificaţiei, un simţ al armoniei, al ritmului şi al rimei, care ne fac să recunoaştem creaţiile poetice ale lui Coşbuc din toată moştenirea noastră literară.

Sonoritatea, cadenţa cuvintelor, succesiunea tonului în vers, şi mai ales rimele, atît de pronunţate, fac din *structura fonetică* a versului o adevărată partitură muzicală şoptită, cu un profil specific românesc, marcat prin frecvenţa deasă a vocalei î, care apare de 4 ori şi în rimă : *trecînd, rînd, vînt, pămînt*. Este un fenomen specific limbii noastre, despre care Slavici, în *Amintirile* lui, ne spune că era foarte apreciat de Eminescu, ca şi celălalt sunet specific ă. Observăm, de asemenea, că la începutul

fragmentului domină vocalele semisonore, mai ales *e*, ca în finalul grav să se aglomereze diftongii şi sunetul închis *u*: *Ca d-un veac de boală. Toate-acum s-au dus!*

În mînuirea *lexicului*, G. Coşbuc este un virtuos impresionant şi azi, după lungi şi foarte valoroase experienţe de tot felul. Nici un neologism într-un fragment destul de întins, aparţinînd unei poezii din 1896, dintr-o epocă de mare circulaţie a neologismelor în cultura noastră. *Cîntare, jalnic, psalm, pustiit, veac* sînt cuvinte vechi, din registrul popular, folcloric, cu o polisemie amplă, frecvente în cronici şi naraţiuni vechi. Deci, nici o înnoire de vocabular poetic prin termeni noi, prin neologisme, ci altă cale a expresivităţii cuvintelor : dezvoltarea sferei semantice a vechilor termeni prin contexte noi, figurate. Amurgul *înnegreşte zarea*, deşi în mod obişnuit spunem că seara amurgul e *roşiatic*, zarea *se aprinde*. Pentru melancolia lui Bacovia, amurgul era *violet*, (ca la Cincinat Pavelescu : *Îţi mai aduci aminte, doamnă?... Amurgu-acela violet).* Aici, la Coşbuc, în acord cu starea sufletească a eroinei, amurgul devine *negru* la căderea nopţii, cu toate că e necesar un efort de imaginaţie pentru a vedea tabloul *astfel*. Dar după o veche vorbă : poeţilor le este permis totul, pentru că imaginaţia lor este constructivă adesea în perspectiva fabulosului, a hiperbolei, cu toată suita de exagerări calculate pentru a da un relief cît mai sensibil contextului. Se remarcă aspectul figurat al cuvintelor vechi, pe această linie evocatoare : ca un *psalm* în vînt ; viaţa *pustiită* dintr-o vorbă ; *veac* de boală. Rolul sintagmelor poetice, care regenerează cuvîntul vechi prin asociere neaşteptată (minimă probabilitate de apariţie împreună), se verifică din nou şi la Coşbuc, care a mers mai ales pe această cale de înnoire a limbajului nostru poetic, aşa cum din neologisme Topîrceanu şi Minulescu au scos efecte expresive deosebite : noutatea cuvîntului izbitor.

Construcţiile gramaticale reflectă simplitatea şi claritatea limbajului popular, cu inflexiunile de topică liberă, cu densitatea propoziţiilor formulate lapidar, sau asociate

prin *și*, conjuncția universală a vorbirii obștești, așa cum se vede în partea a II-a a citatului : „*Și* plîngea Siminia *și* privea-n pămînt / *Și*-și vedea viața toată pustiită".

Locuțiunile ocupă un loc important în economia construcțiilor, căci aduc precizări esențiale contextului ; acest element gramatical de subordonare se află ca valoare a comunicării, a delimitării amănuntului, pe primul plan în gramatica lui Coșbuc : veneau *pe rînd ;* s-auzea-*n departe ; dintr-o vorbă numai ; veac de boală ; Toate-acum s-a dus !* Prin aceste construcții de tip popular, poezia capătă un dramatism accentuat, o mișcare de planuri și de forțe care ne fac să asistăm cu mare interes la drama Siminei. În versul : *S-auzea-n departe tremurat cîntarea* e un cumul adverbial original sub raportul gramatical al folosirii celor 2 cuvinte : *departe* (în departe) și *tremurat*. Poetul nu a spus : *tremurînd* cîntarea ; nici : *tremurată* cîntarea, ci folosind pe *tremurat* adverbial : *tremurat* cîntarea se auzea.

Valoarea *stilistică* a textului este remarcabilă : partea I reprezintă un tablou de natură, precis și nuanțat, în versuri ieșite din pana unui adevărat maestru : seara ; turmele cu zăngănit de clopote profilate pe zarea înnegrită ; buciumul dă glas tremurat, pe care poetul îl aude (folosind ca Goga un termen din lexicul religios, familiar și lui Coșbuc, ca tuturor intelectualilor ardeleni) ca pe *un psalm în vînt.*

În toată această parte primă, cuvintele care intensifică treptat aspectul mohorît al tabloului se acumulează pe nesimțite, ca să ne dea în ansamblu culorile dorite, potrivite cu o stare sufletească de durere : se-nserase *bine ; înnegrise* zarea ; cîntarea se aude *tremurat ;* buciumul e *jalnic ; psalmul* plutește în vînt. Coșbuc e departe aici de evocarea idilică a satului, despre care s-a vorbit atît ; el e un realist și un psiholog pătrunzător. În partea a II-a e acțiunea fetei sugerată de un cumul de verbe : *plîngea : privea-n pămînt ;* se simțea *slăbită ;* toate *s-au dus !* Aceste verbe, ca și epitetele sau comparațiile, fortifică un

tablou în care natura şi omul formează un moment de tensiune copleşitoare.

XIX

E moină. Streşinile picură sfredelind încet şi adînc zăpada albă şi lucioasă. În depărtare abia s-aud cocoşii vestind miezul nopţii. Zgomot trecător şi trist. Povestea streşinilor se mai aude îndrugînd atîta melancolie, în acelaşi cîntec monoton, în acelaşi „pic, pic, pic" lipicios, moale, metalic. În gura sobei cîteva lemne au pîlpîit, şi n-au mai rămas decît grămăjuia de jeratic, pe deasupra căreia tresare cîte-o văpaie albăstrie. Cărbunii se închid şi se deschid, ca nişte ochi de aur, supt cămaşa lor de scrum gălbiniu.

Barbu Delavrancea, *Opere, 1965.*

Dominanta limbajului artistic al lui Delavrancea este fără îndoială valorificarea graiului popular din Muntenia, ridicarea lui la treapta unei originale şi puternice expresivităţi. În această privinţă el se apropie de Creangă. Se pot citi multe pagini la rînd din proza lui, ca şi din teatrul său cu pecete istorică atît de marcată, în care nu găsim nici un neologism, deşi epoca era aceea a înnoirilor de tot felul, şi limba trebuia să le reflecte. Lexicul lui popular e autentic ; graiul vorbit trăieşte cu toate potenţele lui stilistice, regenerat parcă de marele talent narativ şi dramatic al scriitorului. Meşteşugul lui artistic, stilistic era de cea mai bună calitate ; era un secret al exprimării lui însufleţirea pe care ştia s-o toarne în cuvintele vechi, chemate parcă la o viaţă nouă. Prin proza lui trece un fior liric mişcător, vizibil şi în fragmentul reprodus.

Doar cîteva note amintesc fonetismul specific graiului muntean : *jeratic, supt, albăstrie* — forme care se găsesc însă şi în nordul ţării. În altă parte însă, scriitorul este mai departe de fonetica literară cînd scrie : *odorogit, să puie, ştirile zilii, stomah, să cază, tutulor.*

Vocabularul conţine elemente vechi, predominante, azi avînd circulaţie destul de rară : *moină, sfredeli, îndruga, grămăjuie, văpaie, scrum gălbiniu.* Puţine neologisme par inevitabile : *melancolie,* cîntec *monoton, metalic.* Dar fondul liric al evocării aduce nuanţe figurate în sfera semantică a unor cuvinte vechi : *streşinile sfredelesc, povestea îndrugă, o văpaie tresare : cărbunii se închid şi se deschid ; cămaşa de scrum gălbiniu.*

Toţi cercetătorii operei lui Delavrancea au apreciat pozitiv valorile metaforice ale cuvintelor vechi, fixate cu mare dexteritate de scriitor în contexte neaşteptate, care personifică, înnobilează proza. E o replică la invazia neologismelor a unui artist autentic al limbii române ; el valorifică fondul vechi de cuvinte într-o epocă de mare goană după termeni de ultimă oră. Delavrancea a făcut studii la Paris, fără a deveni un franţuzit ; avea o mare cultură umanistă, fără a abuza de o terminologie radicală ; dimpotrivă, — a făcut o selecţie conştientă în lexicul vechi, popular, şi a lucrat cu el, cu dorinţa vie de a-i pune în lumină infinitele nuanţe.

Construcţiile *gramaticale* urmăresc de asemenea expresivitatea : propoziţia nominală, destul de frecventă la scriitorul acesta, cum au arătat cercetătorii anteriori, aduce unele precizări fugare la cele spuse anterior : *Zgomot trecător şi trist ;* la fel : acelaşi *„pic, pic, pic“* reia ideea precedentă, ca un fel de apoziţie, care este însă mai mult subliniată printr-un cumul de atribute : *lipicios, moale, metalic.* Un acord după înţeles : *n-au mai rămas decît o grămăjuie de jeratic.* În finalul citatului sînt remarcabile frazele complexe, descriptive, nu prea frecvente la Delavrancea, care preţuia densitatea, elipsa construcţiilor, ca în stilul oral, pe care încerca să-l reproducă cît mai fidel. Numeroase determinări subordonate dau amploare, nuanţe, pitoresc descripţiei. Să se observe alternarea regulată a topicii directe cu cea inversă în succesiunea construcţiilor : *Streşinile picură ; în depărtare ; Povestea streşinilor ; în gura sobei* etc.

Stilul s-a conturat din cele spuse mai sus : fondul liric e marcat mai ales prin epitete, comparaţii, personificări la fiecare pas. Caragiale reproşase odată acestui scriitor abuzul de epitete şi înflorirea cam izbitoare, pe alocuri, a contextului. Delavrancea a scris mai sobru spre maturitatea sa, urmînd îndeaproape modelul vorbirii populare. În pasajul reprodus, contextul se încarcă, nu inutil însă, cu multe determinări, menite unor precizări necesare, sugestive în acelaşi timp din punct de vedere stilistic : *încet şi adînc ; trecător şi trist ;* picuratul, redat onomatopeic *(pic, pic, pic),* este *lipicios, moale, metalic,* — asocieri cam forţate, pentru că sînt antinomice : *moale* alături *metalic* surprinde desigur ; e aici o notă distonantă, compensată însă de frumoasa propoziţie finală, în care găsim presonificare, comparaţie şi metaforă *(cămaşa de scrum).*

XX

Bucoavna ta, supt pravul de sub grindă,
Îşi hodineşte-nvăţătura moartă,
Dar glasul tău şi azi, la zi de praznic,
Toată povara greului o poartă.
— Pierdut ascult cîntarea ta la strană
Şi tainică şi sfîntă-mi pare clipa,
Pare că duhul altei lumi m-atinge
În zbor domol, pe frunte cu aripa.

O. Goga, *Poezii, 1905.*

Această penultimă strofă din *Dascălul* evocă în cuvinte vechi figura unui personaj central al vieţii de la ţară, care s-a întipărit în mintea poetului, fiul preotului din Răşinarii Sibiului. La începutul acestui secol, Goga venea cu un timbru poetic nou, cu un limbaj răscolitor prin lexic, prin construcţii şi valori stilistice de un dinamism original, cu imagini nescrise pînă la el (cum am arătat pe larg în *Limba română,* nr. 5 din 1957 : *Limbajul poetic al lui Oct. Goga).* Voi sublinia în strofa de mai sus cîteva note originale ale acestui limbaj artistic.

Fonetismele vechi şi populare sînt transcrise în : *supt; prav ; hodineşte.* Poetul le-a selectat pentru a crea o atmosferă pe măsura fondului de idei, pentru că nu toate rostirile populare apar aidoma în textul scris de Goga (nu scrie : *zî, perdut, sînt,* deşi aşa se pronunţă acolo).

Lexicul este cel mai evocator aspect de vechime din strofa poetului, care a valorificat vorbirea veche, populară, dar şi tezaurul cărţilor sacre (bucoavne, traduceri vechi, cărţi de cult, aflate desigur în biblioteca părintelui, care a fost şi un cărturar cunoscut). Deci, primul vers prezintă toate atributele de vechime, de raritate lingvistică, completat cu al doilea vers mai metaforic, mai evocator :

Bucoavna ta, supt pravul de pe grindă,
Îşi hodineşte-nvăţătura moartă...

„Bucoavna" este cartea de învăţătură a dascălului ; vechimea ei, a casei, a stăpînului, este amintită prin acest cumul de cuvinte şi forme vechi : *prav, grindă, hodini, învăţătură moartă,* iar mai departe : *praznic, strană, povară, cîntare, duh, domol* sînt alese din registrul lexical popular, pentru a intra în contextul strofei, voit popular, în structura căruia însă vechile cuvinte capătă adesea valori figurate. Procedeul dominant în scrisul lui Goga este *înnoirea contextului,* a semanticii vechilor unităţi lexicale, cu tonul evocator prin sensurile figurate ale cuvintelor, potrivit formulei lui Puşcariu (care este însă o concluzie a unei experienţe seculare în arta scrisului) : regenerarea celulelor componente ale organismului viu al limbii, regenerare prin asocieri metaforice, ca în versurile citate : *bucoavna îşi hodineşte învăţătura moartă ;* glasul *poartă povara ;* cîntare *la strană* (versete biblice), *duhul altei lumi m-atinge,* în zbor domol... *cu aripa.* În toate aceste construcţii, se observă adaosul de semnificaţii figurate la termenii de bază : *hodineşte ; învăţătură moartă* (dogme sacre) ; *poartă povara* (e plin de amărăciune, melancolie) ; *duhul altei lumi* (vremea de demult) ; *cu aripa* (uşor, în treacăt).

Exemplele citate mai sus pun din nou în evidenţă rolul capital al sintagmelor poetice, elemente esenţiale ale inovaţiei în sfera limbajului poetic, sau *nucleele metaforice*, care definesc de fapt specificul viziunii şi al resurselor stilistice, artistice, ale unui scriitor. În structura acestor construcţii, relaţiile gramaticale pot căpăta o configuraţie particulară, în raport cu norma de azi ; aşa, în versurile citate întîlnim : *la zi de praznic* (nu : în zi de) ; *greu* a devenit substantiv cu accent principal în context : *povara greului ;* cîntare *la strană* (nu : *în,* sau *din...).*

Stilul iese în evidenţă de la primele cuvinte, cu multă pregnanţă, cu o noutate evidentă ; vom sublinia iar acest paradox al limbajului artistic : cu elemente aşa de vechi, cu voite arhaisme în lexic şi gramatică, contextul se înnoieşte totuşi datorită acelei puteri specifice de asociere inedită a elementelor constitutive care dau versului forţa originalităţii, a inovaţiei stilistice. Selecţia a operat asupra tezaurului existent în limbă, asocierea nouă a cuvintelor vechi a avut drept ţintă relieful expresiv, altul decît al celorlalţi scriitori ; căci niciunul nu a scris :

Bucoavna ta, supt pravul de pe grindă,
Îşi hodineşte-nvăţătura moartă...

în care epitetul şi personificarea dau un contur parcă viu cuvintelor cheie : *bucoavnă ; hodineşte ; învăţătură.* Acestea au sensuri figurate în ansamblul evocării, constituind puncte de relaţie dintre om şi mediu, completînd tabloul de vechime al casei dascălului. Îndată după această punere în temă, apare personajul care dă nume poemei ; glasul lui *poartă* povara, desigur sugerînd modulaţiile tristeţii, ale bătrîneţii, ale traiului amar despre care Goga ne-a lăsat pagini unice, vorbind pentru eternitate despre istoria chinuită a Ardealului, „glasul lui poartă deci *povara greului*", asociere voit pleonastică (la o analiză riguroasă a termenilor asociaţi) : *povară* şi *greu.* Această „povară", şi *la zi de praznic,* apare *grea* în *glasul* dascălului care dă *cîntării* lui din *strana* bisericii pu-

terea unei elegii trăită cu intensitate de poetul destăinuirii marilor drame ale istoriei şi ale mediului uman în care trăia. *Pierdut* este un epitet cu mare rezonanţă în contextul evocării lui Goga, aşa cum repetarea lui *şi* aduce intensitatea celorlalte două epitete care definesc clipa : *şi tainică şi sfîntă.* În aceleaşi versuri se repetă : *pare* care dă o notă subiectivă ceremonialului, mai bine zis, ecoul pe care el îl stîrneşte în sufletul asistenţei ; sensibilitatea poetului *(pierdut ascult)* evocă drama unei vieţi întruchipată în dascălul generaţiei sale şi poate al altor generaţii care au ţinut piept vitejiilor istorice. E o notă intensă de eroism şi de sfinţenie, specifică întregii poezii a lui Goga, în strofa citată, semnificativă pentru evocare artistică, pentru mesajul creaţiei acestui poet, cu originalitate stilistică bine marcată în ansamblul poeziei româneşti.

În toate cele indicate, se adaugă o notă în plus de intensificare a impresiilor : *antiteza,* figură de stil centrală în poezia lui Eminescu, *clipa* îi pare *tainică şi sfîntă* poetului şi ea îi aminteşte de *duhul altei vremi, al altei lumi.* Clipa solemnă a cîntecului sacru se uneşte cu imnul altei lumi ; aparent deci *clipa* se opune *altei lumi,* în realitate e o continuitate a dramei, un reflex al veacurilor în gestul dascălului ; *momentul, clipa,* în care el rosteşte *cîntarea la strană* reînvie lumea, trecutul de amar şi jale, viaţa sfinţită prin suferinţă ; *duhul ei* atinge domol *cu aripa,* în zbor lin deci, fruntea îngîndurată a poetului. Iată dar cît de adînc sens ascund versurile, simple în aparenţă, ale lui Goga, cu bogata şi noua lor condensare în cuvintele vechi, asociate cu artă în strofa citată.

XXI

Pe o vatră mare, plină de jăratec, sub un horn grosolan, aşezat pe un pop de stejar, un flăcăuan cu pieptul gol şi puternic, cu faţa rumenă şi plină de sudoare, pălea o mămăligă uriaşă. Un capăt de lumînare de său, înfipt într-un poponeţ de lut, şi cu mucul mai înalt decît flacăra, mijea pe o masă ase-

menea unui trunchi de căsăpie ; de jur împrejur pe lîngă pereţi, goale, unsuroase şi aşezate pe picioare de lemn bătute în pămînt, se întindeau nişte laviţe înguste. Bîrnele de brad, din care erau duraţi pereţii fără ferești, îşi arătau pe alocurea goliciunea lor rotundă şi afumată de subt o lipitură coşcovită de lut galbăn, mînjit, odată, cu var. În cotlonul dintre horn şi păretele despre uşă, un teanc scorojit de piei miţoase de oaie stătea înghemuite şi umplea casa de un miros pătrunzător de stînă. Cînd mămăliga fu gata, flăcăul o răsturnă fierbinte pe o masă mai mică şi rotundă, ce se afla în mijlocul casei. Celălalt flăcău scoase de subt laviţă nişte ceapă, ucise pe masă cu un pietroi nişte sare, aduse nu ştiu de unde o scafă de lemn plină cu brînză şi, poftindu-ne şi pe noi, începurăm a mînca. Fără multe marafeturi, făcurăm cinstea cuvenită cinei frugale a flăcăilor ; iar Axinia, intrînd cu tarniţele şi cu poclăzile de la cai tocmai la timp, putu şi ea să nu rămîie de căruţă.

Calistrat Hogaş, *Pe drumuri de munte, 1921*

Proza acestui scriitor remarcabil s-a impus tîrziu, căci chiar şi ediţia întocmită după lungi eforturi şi publicată de „Viaţa românească“ de la Iaşi, din care am citat, a pătruns cu greu în public, într-o epocă de grăbite modernizări, imediat după primul război mondial. „Cu toate acestea avem de-a face — scria M. Sadoveanu în prefaţa ediţiei citate — cu un mare artist, cum uşor se vor convinge cetitorii“. Fragmentul de mai sus este, oricît de redus, destul de edificator pentru natura poetică a scriitorului Hogaş, erudit clasicizant, cu o sensibilitate vie în notarea impresiilor sale, în elaborarea frazei sale artistice, cu atîta grijă întocmită şi ritmată, fără a renunţa la unele aspecte moldoveneşti ale transcrierii evocărilor sale. Recent, Vladimir Streinu a sintetizat într-o micromonografie trăsăturile originale ale personalităţii şi operei acestui scriitor moldovean.

C. Hogaş a ţinut la specificul moldovenesc şi popular al scrisului său literar, de aceea găsim unele note regional-populare în toate straturile limbii sale literare. În *fonetică*, ca Sadoveanu sau Creangă, el scrie : *rumână ; păreţi ; fereşti ; galbăn ; rămîie*. Dar asemenea fonetisme nu distonează — ; contextul este încărcat cu elemente populare (mai ales cuvinte şi locuţiuni). Remarcabila lor integrare într-o structură evocatoare cu pronunţată tonalitate populară denotă o lungă familiarizare cu literatura şi graiul popular şi o tehnică stilistică foarte originală, făurită în contact cu marii meşteri ai artei literare clasice, în special cu aceia ai antichităţii greco-latine. În succesiunea sugestivă a sunetelor, în ritmul cuvintelor plastice se vede un simţ al echilibrului şi al armonizării care plasează cuvintele la locul cel mai potrivit pentru a reliefa sonoritatea lor : *Pe o vatră mare, / plină de jăratec, / subt un horn grosolan, / aşezat pe un pop de stejar, / un flăcăuan cu pieptul gol şi puternic, / cu faţa rumână şi plină de sudoare, / pălea o mămăligă uriaşă*. Predominarea cuvintelor populare produce o frecvenţă sporită a sunetelor specifice limbii române, spre deosebire de neologisme în care asemenea sunete-vocale apar mult mai rar ; este vorba de *ă* şi *î (pălea o mămăligă uriaşă : vatră plină de jăratec ; laviţi înguste ; bîrne de brad ; scafă plină cu brînză* etc.).

Registrul *lexical* este net popular, vechi, fără a fi uniform, dimpotrivă : varietatea terminologică este impresionantă. Cuvinte care azi se aud aşa de rar intră în contextul lui Hogaş ca elemente firesti de precizare şi sugerare a unei realităţi complexe, de un colorit aparte : *horn ; pop ; flăcăuan ; sudoare ; a păli o mămăligă ; poponeţ ; căsăpie ; păreţi duraţi ; înghemuit ; a ucide nişte sare ; marafeturi ; tarniţe ; poclăzi ; a rămîne de căruţă*. Singurul neologism, la un autor familiarizat cu textele marilor clasici universali, este *frugal*. În schimb, aspectul nuanţării figurate în context a cuvintelor vechi ilustrează noutatea semantică a vechilor cuvinte, în genul metaforelor populare : *a păli o mămăligă ; masă asemenea unui*

trunchi de căsăpie ; bîrnele îşi arătau goliciunea rotundă şi afumată ; a ucide nişte sare ; făcură cinstea cuvenită cinei frugale ; putu să nu rămîie de căruţă. Această relatare capătă astfel un caracter firesc, dinamic, cu bogate precizări de amănunt care nu obosesc, pentru că succesiunea cuvintelor este variată ; asocieri inspirate înnoiesc contextul, deşi elementele lui componente sînt foarte vechi, populare.

Aspectul *afectiv* al textului este foarte bine marcat, deşi s-ar părea că avem doar o naraţiune simplă. De la prima frază, de fapt o propoziţie dezvoltată, natura şi omul prezintă aspecte evasitanice ; epitetele : *mare, uriaş, puternic,* sugerează un cadru fabulos, situaţia frecventă în opera acestui discipol fidel al lui Homer, iubitor de perspective titanice şi de contraste violente, asociind omul eroic la tabloul uriaş al naturii. Prima parte a amplei propoziţii e o succesiune de amănunte *despre mediu,* partea a doua aduce alte amănunte *despre om* însă ; el face o treabă care nu e la îndemîna oricui : *pălea o mămăligă uriaşă.* Atributul substantival foarte frecvent are rol de epitet, conturînd material tabloul de natură sălbatică : o masă asemenea unui trunchi de căsăpie ; miros pătrunzător de stînă ; o lipitură *coşcovită* de lut galbăn. Epitetul de culoare şi de relief este precis şi neaşteptat de nuanţat, uneori plasat la început de frază ; cuvîntul *laviţi* este precedat de : *goale, unsuroase, aşezate pe teancul scorojit :* lipitura *coşcovită ;* bîrnele cu goliciunea lor *afumată ;* — toate intensifică impresia de vechime, de sărăcie şi de legendă, concurînd la crearea unui tablou de vechime, în sînul căruia e o speţă de oameni de mare tărie, de unică simplitate, cu deprinderi de la începutul veacurilor. Pe cît de static şi vechi e elementul component al mediului pe atît de energică e acţiunea eroului : flăcăul *răstoarnă* mămăliga fierbinte ; celălalt *ucide* cu un pietroi nişte sare. Stilistic şi gramatical, surprinde frecvenţa mare a perfectului simplu, mai familiar decît cel compus, un timp livresc pentru Hogaş

care, ca moldovean, nu-l folosea în limba lui nescrisă; azi acest timp, nu prea des folosit în limba vie este de mare utilitate, foarte dinamic în naraţiuni.

C. Hogaş a ilustrat, printr-un fragment ca cel citat, puterea asociativă a imaginaţiei, a limbajului său literar, cu multe elemente de reconstituire originală a cadrului natural şi psihic în care poposise o clipă.

XXII

Viteaz era cît se poate să fie cineva. Ceva mai ascuns, mai prevăzător, gata la minciuni să fi fost şi la călcarea jurămintelor, stăpînirea lui s-ar fi prelungit. Dar amintirea i-ar fi rămas alta şi el n-ar fi, cum este, un chip de curată şi desăvîrşită poezie tragică. Autorii de cărţi simţite îşi iubesc eroii. Mihai e mai vrednic de această iubire decît foarte mulţi alţii: pentru însuşirile rare de soldat, pentru nenorocirea lui grabnică şi, nu mai puţin, pentru rectitudinea sufletului său limpede.

N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul.*

Evocarea marelui erou prin pana unui istoric, atît de erudit şi atît de sensibil la virtuţile unui Mihai, Mircea sau Ştefan Vodă, nu e o relatare seacă de date şi amănunte descriptive. Iorga a fost un om de ştiinţă dar şi un scriitor de mare talent, în cărţile căruia trăiesc nu numai epocile, cu documentele lor pline de măreţie şi tragism, ci şi oameni cu infinita gamă a simţirii şi aspiraţiile lor. N-a existat la noi un condei mai harnic şi mai nuanţat stilistic pentru a ne vorbi de trecut, ca acela al lui Iorga. În pasajul scurt de mai sus am reprodus o mică sinteză a portretului acelui faimos bărbat despre care a scris două volume de reconstituire a faptelor, a vieţii şi mediului în care a trăit. Lectura unui atît de scurt pasaj evocator rămîne vie în mintea noastră, cu toate că sub raportul limbii nimic izbitor. Fonetica este cea a limbii literare, generalizată azi în orice scriere îngrijită. Nimic aparte deci.

Vocabularul conţine şi aici, ca în ştiinţa opere clasice (ilustrînd continua îmbogăţire şi selectare a termenilor, pentru a numi cît mai exact şi mai sugestiv noţiunile, amănuntele), sinteza dintre vechi şi nou. *Călcarea jurămintelor, nenorocire grabnică, gata la minciuni, stăpînirea lui s-ar fi prelungit* sînt cuvinte şi construcţii obişnuite şi-n cronici (şi Iorga ne-a dat o cronică modernă, în care ştiinţa şi descripţia se asociază cît trebuie pentru refacerea unui mare capitol de istorie naţională). În locul lor, autorul ar fi putut pune mai multe neologisme sinonime (Iorga a dus, la începutul acestui secol, o campanie energică împotriva franţuzismelor inutile, împotriva abuzului de neologisme) : ruperea *tratatelor ; catastrofă ; perfidie,* sau gata la *falsuri ; domnie, dominaţie, imperiu* care putea *dura,* — iată cîteva soluţii posibile. Neologismul este indispensabil mai ales pentru analiza stărilor morale : „un chip de desăvîrşită *poezie tragică ; autorii* cărţii îşi iubesc *eroii ; rectitudinea* sufletului".

Gramatica se mlădiază pe măsura asocierilor intenţionate, pentru a cuprinde cît mai exact ideile tumultoase ale istoricului copleşit de dinamica faptelor unui erou ieşit din comun, cum a fost Mihai Vodă Viteazul. Superlativul, la începutul pasajului, are o formă populară: *Viteaz era cît se poate să fie cineva ;* deci la maximum, conceput omeneşte. Irealul este accentuat prin inversiune şi prin conjunctivul perfect : *Ceva mai ascuns, mai prevăzător... să fi fost ;* atributele sînt aproape toate folosite cu scop stilistic ; în loc de mincinos : *gata la minciuni ;* în loc de perfid — *ceva mai ascuns ;* determinarea atributivă complexă dă amploare stilului lui Iorga, înălţînd valoarea epitetelor, ponderea lor în economia portretului : *un chip de curată şi desăvîrşită poezie tragică.* Complementul cauzal este introdus şi repetat prin *pentru ;* astfel finalul pasajului capătă cadenţele accentuate dorite de autor, insistent nuanţat prin sumara evocare a dramei lui Mihai : ostaş cu mari calităţi, răpus din ură şi prin perfidie,

de pe urma căruia rămîne doar măreţia spiritului : *rectitudinea sufletului său limpede* — iată o sintagmă definitivă.

Valorile *stilistice* ale textului sînt precumpănitoare, de la epitet şi repetiţie pînă la metafora cea mai grea de înţelesuri. Dar mai întîi să reţinem alternarea inversiunilor de la început, de efect stilistic deosebit, căci pun pe primul plan unele trăsături morale aparte, cu topica directă din a doua jumătate a textului. La mijloc este, cum se întîmplă adesea în scrierile istoricilor, gînditorilor, moraliştilor, aforismul ca o sinteză a experienţei, ca un învăţămînt de interes general : *Autorii de cărţi simţite îşi iubesc eroii.* Istoricul este deci mai mult decît un cronicar indiferent la valoarea afectivă a documentelor, a manifestărilor de viaţă, el este impresionat de formele înalte ale valorii umane. Gradaţia epitetelor şi cumulul lor conturează eroul titanic : *viteaz, cinstit, deschis* şi mai presus de toate *iubitor de adevăr, de dreptate ;* el a căzut prin uneltirea ticăloşilor ; iată şi antiteza : *chipul lui rămîne însă curat, desăvîrşit, ca o mare poezie tragică ;* Mihai a fost un soldat adevărat, foarte îndrăzneţ, cu o supremă însuşire : *rectitudinea sufletului său limpede ;* ceea ce explică evocarea însufleţită a lui Iorga.

XXIII

Domnu Gavrilescu a povestit în amănunt „blăstămăţiia" care a avut loc la Galata. Şi a mai adaos toate celelalte „ticălăşii" care aveau loc periodic în clasa a şaptea : greve, răspunsuri obraznice faţă de domni profesori vechi şi alte multe. Nu se mai poate tolera aşa ceva. Trebuie să se taie în carne vie. „Eşti acolo unu : acela puni la cali tăti"... A fost pus conducător al clasei şi el e demoralizatorul colegilor săi. Nu poate fi nici o îndoială a faptelor. Cea mai gravă a povestit-o el singur, cu cinism.

M. Sadoveanu, *Opere XVI*
Anii de ucenicie.

Aspectul *fonetic* este, în acest fragment din amintirile marelui scriitor *(Anii de ucenicie,* 1944), elementul de caracterizare fundamental pentru personajul descris. Urechea fină a autorului şi interesul lui constant faţă de resursele limbii, mărturisit de atîtea ori, l-au ajutat să reţină tocmai aceste amănunte subtile, necesare unui contur sobru şi reliefat : eroul este în scenă cu specificul rostirii sale moldoveneşti : „Vorbirea-i rară, apăsată şi comic moldovenească — spune Sadoveanu în paginile precedente despre fostul său diriginte şi profesor de ştiinţe naturale — era singurul lucru care mă interesa. Domnu Gavrilescu rostea *circulaţii, constituţii, umblî* şi *şădi.* Avea şi alte particularităţi de limbă, pe care le notăm cu grijă". (p. 463).

Notele aceste de pronunţare sînt prezentate gradat în textul reprodus mai sus, pentru a întări treptat impresia de om ciudat, rămas în urmă cu bagajul său lingvistic şi ştiinţific, refractar la cerinţele esenţiale ale meseriei lui : limba literară îngrijită, rostirea corectă a cuvintelor şi evitarea regionalismului. Mai întîi, Sadoveanu marchează în ghilimele rostirea moldovenească a fostului său profesor : „blăstămăţii" în loc de *blestemăţii ;* la fel : „ticălăşii" în loc de *ticăloşii ;* intervine apoi vorbirea indirectă liberă care ne redă mai literar, în general, gîndurile eroului, dar şi cu o mostră de fonetism regional frapant, de data asta marcat şi mai precis : „*Esti* acolo unu : *aceala puni la cali tăti...*" Acesta era tocmai Sadoveanu, care-l încondeiază acum pe domnu Gavrilescu : pune în ghilimele vorbele lui, după ce le-a reprodus indirect, şi le subliniază apoi pentru a le face mai evidente. Procedeul este frecvent la Caragiale, la Brătescu-Voineşti, îl întîlnim la Marin Preda şi Titus Popovici, pentru a evidenţia limbajul autentic al personajelor.

Lexicul naraţiunii este surprinzător de neologic ; mediul impune această selecţie a cuvintelor unui autor recunoscut ca inspirat din limba veche şi populară. Aici însă Sadoveanu foloseşte, pentru a sugera controversele din sînul unui colectiv de intelectuali : *convoca, confe-*

rință, periodic, greve, tolera, demoralizator, grav, cinism. Mai ales în partea a doua, în care se redau, ca în vorbirea directă, cuvintele eroului, asemenea termeni se cereau prin logica faptelor. Sadoveanu a mînuit cu mare inspirație și cu deplină înțelegere a nevoilor interne ale contextului resurselor limbii pentru a da veracitate deplină situațiilor atît de complexe, cum ni le prezintă imensa lui operă, cu eroi de pe toate ariile geografice și istorice ale poporului român. Orice pagină a lui este instructivă sub raportul adecvării limbii la conținutul de idei.

Gramatical, locuțiunile verbale apar mai expresive decît verbele simple : *a avut loc* (nu : s-a întîmplat) ; surprinzătoare repetiția acesteia în fraze consecutive, dacă nu ne gîndim că ea ar putea fi pusă pe seama eroului care vorbea așa, cu anumite tipare stilistice. *A tăia în carne vie ; nu poate fi nici o îndoială a faptelor* aparțin aceluiași personaj, care nu spune : *îndoială asupra faptelor,* ci : *a faptelor.* Mai remarcăm *și* narativ la început de frază *(Și a mai adaos) ; este* cu valoare predicativă : *„Esti* acolo unu : *acela puni la cali tăti".* Topica subiectului este intenționat marcată : *unu, acela,* ca și în ultima propoziție : *el singur,* accentuînd rolul motorului acțiunii nefaste.

Dar cu aceste considerații am și trecut în domeniul fenomenelor de expresivitate, de stil : *domnu* și *domni* în antiteză cu ticăloșii de elevi, cu răspunsurile lor *obraznice. Trebuie să se taie în carne vie* este o concluzie metaforică, dar cea mai tare ; Sadoveanu se prezintă singur drept capul răutăților, prin vorbele dirigintelui său. Elipsa finală : *Cea mai gravă a povestit-o el singur* — e concludentă.

XXIV

Mă, ăștia ; că n-o credeți, cînd vă spun că Miai, dacă-ar putea să puie mîna pe toată ulița asta, cu oameni cu tot, ar face-o fără să stea pe gînduri, știu că n-o credeți, pentru că nu se vede, nu-l cunoaș-

teţi. Asta e altceva. Dar să mă duc eu la el şi să-i spun; eu care îl cunosc, băgaţi de seamă, de atîta vreme, să mă duc la el şi să-i spun: — „Miai, nu fii supărat că n-ai vrut să-mi dai merticul şi n-ai vrut să mă chemi să-ţi ajut la porc!... Hai, Miai, nu mai fii supărat"... Ei, cum dracu să pot să fac eu aşa ceva?

Cum? De ce? Care e ăla să vie şi să-mi spună că el ar putea s-o facă; şi nu aşa popeşte: cu miorlăială; unul cu mintea întreagă. Hai s-o înghiţim, că nu e grasă. Tu ai putea s-o faci, Ţugurlane?!

Marin Preda, *Întîlnirea din pămînturi*, 1948.

Limba vie, cu aspectul ei nuanţat şi plastic, este ilustrată în chip original de eroii lui Preda, începînd cu volumul din care am citat, primul cred, publicat îndată după ultimul război, carte care pune pe primul plan al mişcării literare un nume nou atunci, un tînăr prozator, bun cunoscător al graiului muntean. Talentul său a evoluat desigur şi ne-a dat măsura maturităţii creatoare în *Moromeţii*, carte, atît de des citată, de mare interes şi din punct de vedere lingvistic. În mic, iată acest fragment ilustrativ în privinţa specificului stilistic al autorului.

Vorbirea eroului este colorată şi presărată cu unele trăsături fonetice şi gramaticale proprii limbii vorbite; *Miai* (în loc de Mihai); să *puie*, dar să stea (nu *să steie*, cum scrie şi Eminescu, cum e în graiul nordic); să *vie* totuşi (nu: *să vină*); cum *dracu* să...

Lexicul apare mai literar decît ne putem aştepta la un ţăran din cîmpia Dunării; e drept că neologismele nu au pătruns încă în graiul său, fondul istoric, comun, al vocabularului este folosit cu măsură, în contexte limpezi şi destul de sugestive: *uliţă; eu care; mertic; cum dracu*. Unele interjecţii şi exclamaţii sînt de sursă populară, frecvente şi azi: *mă; asta e altceva; băgaţi de seamă; hai, nu mai fii...; ei, cum dracu; aşa ceva; cum?; De ce? care e ăla*. Locuţiunile au acelaşi caracter popular:

să puie mîna pe toată uliţa ; cu oameni cu tot ; fără să stea pe gînduri ; asta e altceva ; şi nu aşa, hai s-o înghiţim, că nu e grasă. Aceasta din urmă — o expresie destul de rară, probabil că circulă regional —, sugerează bine sentimentul vorbitorului, care putea folosi însă o expresie mai frecventă, dar mai puţin expresivă : *treacă de la mine şi asta ; să nu mai vorbim despre asta.*

Construcţia *gramaticală* este deosebit de pregnantă, mult distanţată pe alocuri de formularea literară standard. Întîi, o frecvenţă mare a pronumelor cu formă populară : *ăştia ; asta, ăla ;* introducerea propoziţiei prin *că ;* prin *dar ;* prin *care* (e ăla), prin *să* (o atributivă) : *Care e ăla să vie şi să-mi spună* — marchează un specific popular (apropiat uneori de vorbirea lui Creangă, totuşi diferit prin faptul că „dunărenii", cum spunea Sadoveanu, folosesc unele construcţii şi cuvinte specifice Munteniei, cum pe larg o demonstrează proza lui Marin Preda şi Z. Stancu).

Nivelul *stilistic,* expresiv, este puternic marcat prin reproducerea oralităţii, limba vie fiind sursa afectivităţii marcate a contextului. Începutul şi sfîrşitul pasajului citat pun în lumină stilul oral şi familiar al prozei, cu specific ţărănesc la Marin Preda : *Mă, ăştia ; că n-o credeţi, cînd... ; Care e ăla să vie ; popeşte ; cu miorlăială.* Repetiţia, trecerile abrupte, discontinuitatea contextului sînt de aceeaşi natură orală ; se vede uneori, cu surprindere, insistenţa asupra unor cuvinte sau expresii : *n-o credeţi ; ştiu că n-o credeţi ; să-i spun ; să-i spun ; nu fii supărat ; ar putea s-o facă ; ai putea s-o faci.* Ironia atît de specifică vorbirii populare e accentuală în stilul direct, reprodus de vorbitor : — *„Miai, nu fii supărat că n-ai vrut să-mi dai merticul"* etc. Antiteza apare în opoziţia pronumelor : să mă duc *eu* la *el ; eu care; care* e *ăla ;* că *el* ar putea s-o facă. *Tu* ai putea...

Trecerea bruscă de la un amănunt la altul, juxtapunerea propoziţiilor sau asocierea celor subordonate, fără relaţia logică prea evidentă dintre părţile frazei dau relief stilistic nou contextului : *ştiu că n-o credeţi, pentru că*

nu se vede, nu-l cunoaşteţi; la fel, partea finală a textului citat, cu ritmul alert al naraţiunii şi cu alăturări de propoziţii diferite, discontinui, sau cu intercalări *(unul cu mintea întreagă).* Stilul vioi şi de o mare naturaleţe atestă capacitatea prozatorului de a se transpune exact în mediul rural.

XXV

Poezia finală a ciclului (Cîntare omului de Tudor Arghezi) este celebrarea progreselor tehnicii prin care omenirea a ajuns să sporească puterile ei şi să domine timpul şi spaţiul, să scurteze durata şi să apropie între ele regiunile lumii. Omul creează astfel o nouă configuraţie a universului, intră în plasa unor alte relaţii de succesiune şi simultaneitate. Se desenează perspectiva omenirii ca o totalitate şi a lumii întregi ca patria ei. Universul se conturează; timpul este supus unei noi evaluări: Secunda-ntrece veacul şi timpul se-ncovoaie. Omul devine liber faţă de peisajul lui obişnuit, dispune cum doreşte de distanţe şi găseşte o adaptare în orice regiune a lumii. Sporit în puteri şi liber faţă de servituţile naturii şi ale societăţii, omul face cea mai mare dintre descoperirile lui, a forţelor care ţin laolaltă elementele atomului. Este punctul cel mai înaintat al drumului deschis de Prometeu, a cărui amintire către finalul poeziei subliniază caracterul prometeic al întregului ciclu. Dispunînd de energie atomică, omul poate da o nouă faţă lumii sau poate s-o distrugă. Se trezeşte astfel în sufletul omenesc o nouă responsabilitate, necunoscută în trecut.

Tudor Vianu, *Arghezi, poet al omului,* 1964.

Ultima carte a lui Tudor Vianu este o suită de originale analize a poemelor lui Arghezi din volumul indicat mai sus, analize cu bogate referiri la literatura universală şi la aspectele evoluţiei limbajului poetic, în strictă

dependență de tematica aleasă. Firește că într-o asemenea operație de analiză, limba capătă o configurație literară aparte, analiza reclamînd atît corectitudinea construcției cît și noutatea asocierilor figurate, a imaginilor poetice. În schimb, neologismul apare la fiecare pas din nevoie de precizie în exprimarea valorilor stilului operei analizate. Aici nu mai e vorba de sugerarea unui anumit nivel al limbajului particular ; nu se face nici o datare, nici o localizare prin limbă, ci, folosind resursele expresiei celei mai îngrijite, se stabilesc acele coordonate de valori, care explică importanța viziunii și a mijloacelor de exprimare, atît de subtile și de adînc originale în opera lui Arghezi.

Deci, din punct de vedere fonetic nu avem ceva specific, decît doar *admirabila armonie vocalică* degajată din succesiunea bine rimată a acelor numeroase neologisme care dau o *sonoritate* mai accentuată contextului decît vechile cuvinte, de altă origine decît latină sau romanică. Într-un studiu recent, prof. D. Macrea a demonstrat că sonoritatea limbii noastre nu este întrecută azi decît de italiană, dintre limbile romanice ; faptul se datorește procesului accentuat de reromanizare prin neologisme, atît de vizibil în ultimul secol și mai ales în ultimele decenii. Același autor stabilea un covîrșitor procentaj de neologisme romanice (latine, neolatine, mai ales franceze, creații interne pe baza elementelor romanice existente la noi), de peste 95%, în sfera terminologiei tehnice și științifice. Or, textul critic citat mai sus se apropie mult de sfera științelor prin comentariul erudit al creației lui Arghezi, comentată de un scriitor autentic, care a fost și un mare erudit : T. Vianu. Gradul de armonie și de sonoritate a limbii, acel echilibru aproape perfect dintre vocale și consoane în structura cuvintelor și a contextelor, frecvența lor indicată prin 45,16% vocale și 54,84% consoane (după cea mai nouă statistică a lui D. Macrea) se verifică în orice frază din cele citate mai sus. Aceeași statistică a sunetelor românești indică, de exemplu, frecvența cea mai mare a vocalei *E* (10,14%) și a consoanei *R*

(7,41%), ceea ce pare caracteristic pentru limba română, a cărei tonalitate este mai închisă decît a italianei, iar frecvenţa cea mai mare a lui *r* imprimă energie contextului, ca în acest exemplu din textul citat din Vianu : *Omul creează astfel o nouă configuraţie a universului, intră în plasa unor alte relaţii de succesiune şi simultaneitate.*

Lexicul este, cum am spus, factorul dominant de originalitate, definitoriu pentru stilul funcţional al criticii literare, al istoriei literare, dar şi pentru stilul autorului care foloseşte termenii cei mai exacţi şi mai sugestivi pentru a demonstra specificul acestei mari creaţii argheziene. Este o adevărată desfătare intelectuală pentru cititor şi un prilej de continuă instrucţie şi observaţie pentru tineret acest limbaj plin de noutate sub raportul lexical, cu integrarea în context a elementelor neologice care dau un caracter ştiinţific şi de expresivitate frazei. În prima frază citată : *celebrarea progreselor tehnicii ; să domine timpul şi spaţiul,* să scurteze *durata ;* apoi fraza citată mai sus pentru armonia fonetică, rezultată din noutatea termenilor, ca şi : *universul se concentrează ; timpul* este supus unei noi *evaluări ;* omul *dispune de distanţe ;* liber faţă de *servituţile naturii şi ale societăţii ; elementele atomului.* Dar, acolo unde ne-am aştepta la un neologism curent, Vianu recurge la sinonimele vechi în limbă : „Este punctul cel mai *înaintat" ;* nu : *avansat, culminant* sau *suprem.* Terminologia disciplinelor filologice şi literare este desigur frecventă : *caracterul prometeic al întregului ciclu ;* ea se asociază în comentarii cu termenii tehnicii de ultimă oră : *dispunînd* de *energie atomică,* omul poate da o *nouă faţă* (iar este evitat, pentru variaţie şi sugestie plastică, neologismul de mare circulaţie azi : *aspect,* echivalent aici cu *faţă).* Un accent cu totul deosebit cade, în final, pe cuvîntul cu bogată polisemie : *responsabilitate,* care evocă răspunderea individuală şi colectivă în faţa ştiinţei şi a puterii nemăsurate a tehnicii actuale.

Se va observa folosirea figurată, în contextul final al citatului, a unor cuvinte vechi : „*se trezește* în sufletul omenesc..., necunoscută în trecut". Același procedeu al înnoirii semnificațiilor figurate apare în alte asocieri de cuvinte, procedeu folosit, pe scara mare a frecvenței neologismelor, de Vianu și mai mult încă de G. Călinescu : *intră în plasa* unor relații : *sporit în puteri ; a da o nouă față lumii* (adică a realiza progrese noi și însemnate).

Se pot deci ilustra din nou, prin asemenea exemple, cele două aspecte esențiale ale înnoirii limbajului literar prin folosirea originală a *resurselor vocabularului :* a) dezvoltarea de noi semnificații figurate în sfera de înțelesuri vechi ale unui cuvînt uzual în limbă ; b) adaptarea neologismelor la nevoile exactității și ale nuanțării în context. Ambele procedee sînt evidente în citatul propus spre analiză, dar ele trebuie observate și reținute în orice analiză de text, pentru că urmările practice ale acestei înnoiri sînt dintre cele mai adînci și mai instructive pentru definirea originalității unui stil. Să mai adăugăm aspectul sinonimic atît de important pentru nuanțarea expresivă a unui context, chiar dacă nu este vorba de stilul artistic. Vianu scrie : *celebrarea,* nu : slăvirea ; *progrese,* nu : dezvoltarea ; să *sporească,* nu : să dezvolte, să amplifice, să mărească ; *putere,* nu : forță ; să *domine,* nu : să supună, să stăpînească ; să *scurteze,* nu : să reducă ; *univers,* nu : lume ; *plasă,* nu : sistem (de relații) ; se *desemnează,* nu : se conturează (cum se folosește azi, pînă la abuz, acest termen) ; *evaluare,* nu : apreciere, reconsiderare ; *sporit cu puteri,* nu : cu puteri mai multe, cu forțe noi ; *servituțile* naturii, nu : îngrădirile, legile naturii ; *final,* nu : sfîrșit ; să *distrugă,* nu : să nimicească ; se *trezește,* nu : apare, se ivește, se naște etc.

Asemenea paralelisme lexicale ne dau informații concrete despre marea bogăție a limbii literare de azi și stimulează observația și practica exprimării nuanțate. Ele sînt de aplicat în toate analizele stilistice, pentru că sporesc capacitatea de înțelegere, de cunoaștere și de sensibilitate a tineretului față de resursele vii ale vorbirii.

Puţine lucruri avem de spus în privinţa *structurii gramaticale* a textului. Primele două fraze pun pe primul plan subiectul : *poezia* şi *omul*, apoi, acest cuvînt se reia, în cele din urmă, fiind elementul esenţial al analizei : *omul* devine liber ; *omul* face ; *omul* poate da. Se va înregistra aici exprimarea subiectului general printr-un nume exact, ca formă gramaticală, dar cu valoarea generalizării în context : *omenirea, oamenii, societatea.* Cele trei mari unităţi sintactice finale încep cu cîte un verb, pe primul loc, ca notă aparte a acţiunii, a dinamismului specific marilor puteri înnoitoare ale vieţii : *este punctul ; dispunînd ; se trezeşte.* Caracteristică este apoi pentru autor preferinţa pentru juxtapunerea propoziţiilor în frază, pentru concentrarea contextului. De altfel, Vianu îşi exprimase nu o dată aprecierea faţă de stilul aforistic, pentru frazele scurte, ca un semn al maturităţii scriitoriceşti (ceea ce se şi potrivea cu experienţa marilor noştri clasici : Eminescu, Caragiale, Sadoveanu, Arghezi).

Stilistic, explicarea creaţiei argheziene îl obligă pe Vianu să recurgă la fraze destul de ample ici-colo, care însă sînt echilibrate, în ansamblu, cu juxtapunere de o maximă simplitate, ca aforismele : *Universul se concentrează ; timpul este supus unei noi evaluări.* O exactitate absolut riguroasă dă fiecărui termen şi fiecărei construcţii o greutate deosebită, fără o umbră de retorism, fără exaltarea obişnuită a comentatorului aflat în faţa creaţiei geniale a poetului nostru. Doar repetiţiile aduc mai mult în relief noţiunile esenţiale ale evocării : *omul, omenirea, universul, timpul, a domina, regiune, lume, Prometeu, prometeic, a dispune, energie, putere.* Destul de rar apar epitetele de nuanţă sau de precizare a unor valori morale : *înaintat, prometeic.* Cuvîntul *nou,* ca atribut al unor categorii de fapte înnoitoare, apare totdeauna antepus : *o nouă configuraţie ; nouă evaluare ; o nouă faţă.* Amănuntul nu este lipsit de semnificaţie ; poemul lui Arghezi : *Cel ce gîndeşte singur* este un imn adus creaţiei, *înnoirii lumii prin geniul uman.* Termenul de *nou,* repetat şi antepus, poate fără ca Vianu să fi urmărit în

mod absolut deliberat acest lucru, conţine trimiterea la esenţa progresului, la caracterul cel mai frapant al acestui progres care regenerează lumea într-un an cît altădată invenţiile o făceau poate într-un secol. Este deci indicat prin acest cuvînt *elementul dominant al evocării* argheziene, aspectul esenţial al uimirii poetului, al emoţiei sale sincere, în faţa invenţiilor menite să schimbe faţa lumii ; de aici şi lauda spiritului uman creator. Tema l-a atras mult pe Arghezi, care i-a dat cea mai înaltă şi mai poetică, mai metaforică interpretare, dar l-a atras şi pe Vianu, un interpret erudit (şi artist, în acelaşi timp) al civilizaţiei umane în evoluţia ei istorică, aşa cum ni-a prezentat-o în numeroase cărţi de filozofie şi de istorie literară.

Concentrarea comentariului duce uneori spre soluţii de natură opusă repetiţiei ; stilul eliptic ţine în chip natural de aforism şi Vianu l-a practicat în mod consecvent în ultimii ani ai activităţii sale. Aici îl recunoaştem în : „Se desemnează perspectiva omenirii ca o totalitate şi *a lumii* întregi ca partea ei ;... omul face cea mai mare dintre descoperirile lui, *a forţelor* care ţin laolaltă elementele atomului". Din context lipsesc termenii regenţi, exprimaţi o dată ; *perspectiva ; descoperirea.* La fel, fraza care începe cu : *Este punctul culminant* (subînţeles : descoperirea cea mai mare). Astfel, întregul alineat, reprodus de noi, atestă capacitatea consemnării exacte şi nuanţate a celor mai adînci idei.

XXVI

Printre lucruri cînd umblăm, pe-aproape sau departe,
cerul singur cu tăria lui albastră
ne urmează pretutindeni în viaţă şi în moarte.
Da, zenitul e mereu deasupra noastră !

Lucian Blaga, *Vestea cea bună*

Această scurtă poezie a lui Blaga, — un catren —, în genul inscripţiilor antice, exprimă o filozofie într-o tabletă lirică ; ea ar fi plăcut desigur lui Arghezi, lui Eminescu, alte spirite filozofice în cuprinsul liricei lor atît

de originale. Noutatea surprinzătoare a acestui catren analogic vine din adîncimea viziunii şi din marea simplitate a construcţiei poetice : fiecare cuvînt, din atît de puţinele cuvinte ale poemei, capătă o mare greutate în context. Inutil să căutăm abateri de la rostirea literară a cuvintelor : fonetismele nu mai au funcţie estetică în poezia modernă ; altceva e cu proza, în care eroii îşi au graiul lor, iar autorul trebuie să localizeze şi să dateze vorbirea lor specifică.

Dar nici vocabularul n-aduce vreo notă distonantă faţă de limba obişnuită de azi ; doar un cuvînt mai rar şi cu cea mai mare greutate în catrenul citat, cu valoare simbolică maximă în aforismul versului final, *zenitul* deschide perspective metaforice, sensuri complexe, noi, pentru cititorul atent. Intervine însă acea funcţie polarizatoare a limbajului poetic, prin care termenii vechi se încarcă dintrodată cu înţelesuri adînci : *printre lucruri cînd umblăm*, adică : în tot rostul vieţii noastre, cu fiecare experienţă consumată cotidian într-un mediu uman şi fizic ; *aproape* sau *departe* sînt cuvinte extrem de complexe semantic ; pot însemna aici : *acasă la noi* şi *oriunde în altă parte ; la tine, în curte, ori pe tărîmuri şi meridiane extreme*, cum a umblat poetul, fost o vreme în diplomaţie. De fapt, amîndouă aceste antonime : *aproape-departe* indică o noţiune unică, numită simplu : *oriunde, oriîncotro te-ai afla, în orice oră*. Pretutindeni deci este deasupra noastră *cerul singur cu tăria sa albastră*, în care poetul preferă cuvîntul vechi şi mai expresiv : *tăria*, nu bolta sa albastră, cum se spune obişnuit astăzi. Ideea de *oriunde* şi *oricînd* e întărită prin : *pretutindeni în viaţă şi în moarte*, în care cuvintele se fortifică, aproape pleonastic, unele pe altele ; *pretutindeni* ar fi fost destul, în exprimarea curentă, fără o preocupare specială pentru stil. Blaga nu consideră însă contextul pleonastic, nici pe *în viaţă şi în moarte* ca o apoziţie a lui *pretutindeni*, ci ca o completare necesară, o întregire cu semnificaţie metaforică, stilistică, deosebită. Să se observe şi sfera amplă a determinărilor subiectului şi predicatului şi paralelis-

mul lor în două versuri succesive, de mare simplitate, fără vreun supliment inovator ; chiar epitetele *singur, albastru,* sau complementele amintite mai sus : *pretutindeni în viață și în moarte,* sînt cele mai naturale și mai simple. Propoziția finală este însă de o mare adîncime : *Da* este o afirmație anticipată ; un cuvînt cît o demonstrație a unui adevăr etern, spus îndată într-o propoziție finală, cu acea pregnanță filozofică a lui Blaga pe care Tudor Vianu o prețuia îndeosebi. Cu puțin timp înainte de a dispărea, atît de prematur, din mijlocul nostru, al colaboratorilor lui la *Dicționarul Eminescu,* Vianu îmi spunea : „Dumneata vei mai trăi și vei vedea : mare, foarte mare poet al viitorului, prin adîncimea, metafora, simbolul complex al versurilor lui, este și va fi Lucian Blaga".

Versul final se înscrie în șirul acestor demonstrații : *Da, zenitul e mereu deasupra noastră !* Propoziția-aforism-metaforă conține un predicat minim (fonetic și gramatical ; corpul său sonor e redus la o literă : *e) ; a fi* are sens deplin : „se află, stă acolo din vecie *zenitul* deasupra noastră".

Comentariul *stilistic* poate încă întregi prin cîteva amănunte cele spuse mai înainte : poema începe cu o topică inversă, enunțînd complementul, cu sens metaforic, apoi propoziția temporală. Axa evocării și a meditației filozofice este însă *antiteza,* ca în foarte multe poeme eminesciene *(Antitezele sunt viața* — a spus înaintașul glorios al lui Blaga). *Aproape-departe ; cerul etern-oamenii trecători ; viața-moartea ; zenitul-destinul fugar al fiecărui om,* sînt serii de *antiteze* care sugerează, ca poema eminesciană *Cu mîne zilele-ți adaogi...,* drama umană a vieții atît de fragile, în raport cu eternitatea și infinitul naturii, al cerului.

Dar acel străvechi și tragic aforism *Pulvis et umbra sumus* nu-i sugerează lui Blaga deprimarea ; dimpotrivă, — versul lui final avertizează : totdeauna — *mai sus, excelsior ! Zenitul e deasupra noastră* sună ca o chemare eternă, ca o poruncă a înălțimilor.

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" BUCUREȘTI

Sumar

Cîteva precizări preliminare 153
Valorile afective ale limbajului literar 157
Stilul şi stilistica 159
Sensul logic, figurat, metaforic al cuvintelor . . . 162
Resursele expresive ale vorbirii 165
Cerinţe şi procedee stilistice 182
Cantitate şi calitate în limbajul literar 199
Analiza stilului : stratificări stilistice în limbă . . 206
Comentarii stilistice la textele literare 221

I. Miron Costin — *De neamul moldovenilor* 222
II. I. Neculce — *O samă de cuvinte z* 224
III. Samuil Micu — *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor* 225
IV. Gh. Şincai — *Învăţătură firească* 228
V. Dinicu Golescu — *Însemnare a călătoriei mele* 230
VI. Heliade Rădulescu — *Prefaţa la Gramatica românească* 233
VII. C. Negruzzi — *Fragment dintr-o călătorie* 236
VIII. Alecu Russo — *Cîntare României* 239
IX. Gr. Alexandrescu — *Barca* 243
X. N. Bălcescu — *Românii supt Mihai-vodă Viteazul* 245
XI. V. Alecsandri — *Dumbrava roşie* 249
XII. Al. Odobescu — *Doamna Chiajna* 252
XIII. N. Filimon — *Ciocoii vechi şi noi* 254
XIV. Titu Maiorescu — *Critice* 256
XV. M. Eminescu — *Luceafărul* (variante) 257
XVI. I. Creangă — *Soacra cu trei nurori* 262
XVII. I. Slavici — *Vatra părăsită* 265
XVIII. G. Coşbuc — *Dragoste învrăjbită* 267
XIX. B. Delavrancea — *Proză* 271
XX. O. Goga — *Dascălul* 273
XXI. C. Hogaş — *Pe drumuri de munte* 276
XXII. N. Iorga — *Istoria lui Mihai Viteazul* 280
XXIII. M. Sadoveanu — *Anii de ucenicie* 282
XXIV. M. Preda — *Intîlnirea din pămînturi* 284
XXV. T. Vianu — *Arghezi, poet al omului* 287
XXVI. L. Blaga — *Vestea cea bună* 292

Coli de tipar: 18,5

I. P. „Oltenia" Craiova
Str. Mihai Viteazu Nr. 4
Republica Socialistă România
Comanda 165/13868